

SYNERGING

ENERGIES

ЧОРНОМОРСЬКА БЕЗПЕКА

АНАЛІТИЧНИЙ ЧАСОПИС №2 (38) 2020

У ФОКУСІ:

ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

ПРОТИВНИК
НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

НОВИЙ ПОГЛЯД
НА СТАРІ ПРОБЛЕМИ

**Аналітичний часопис
«Чорноморська безпека»
2 (38) 2020 р.**

**Журнал зареєстровано
в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво
КВ №23053-12893ПР від 11.12.2017 р.**

**Видавець — Центр глобалістики
«Стратегія XXI» (Київ)**

Мова видання — українська

**Адреса редакції:
вул. Щекавицька, 51, офіс 26, 04071 Київ
Тел.: +380444254162;
е-пошта: info@geostrategy.org.ua
веб-сторінка: geostrategy.org.ua**

Редакційна колегія:
Михайло Гончар, головний редактор
Віталій Мартинюк, відповідальний секретар
Павло Лакійчук, заступник головного редактора
Оксана Іщук, членкиня редакційної колегії
Ігор Стукаленко, член редакційної колегії
Тантеле Ратувухері, керівник бюро
по Південній Азії
Оксана Лесняк, керівник бюро по Східній Азії
Члени редакційної колегії журналу,
севастопольці Олексій Бессарабов та Дмитро
Штибликов є політичними бранцями Кремля
і з 2016 року перебувають у російських застінках
за сфальшованими звинуваченнями.

Наклад: 500 примірників
Надруковано ФОП Лановенко О.О.
м. Київ, вул. Гмирі, 1
тел.: +38 044 441-82-44

При використанні матеріалів посилання на часопис
«Чорноморська безпека» обов'язкове.
Редакція може не поділяти точку зору авторів часопису.
Відповідальність за зміст поданих матеріалів
несуть автори.

Журнал був заснований Центром сприяння вивченню
геополітичних проблем та євроатлантичного
співробітництва «НОМОС» та видавався у Севастополі
протягом 2005-2014 р.р.

ISSN 2616-4027

ЗМІСТ

Передмова	2
У фокусі: Протидія агресії Росії «МОРСЬКА ЕКСПЕРТНА ПЛАТФОРМА»: НЕВІДКЛАДНІ ДІЇ ПО ДЕОКУПАЦІЇ КРИМУ ТА СПРОТИВУ ОКУПАЦІЇ АЗОВСЬКОГО І ЧОРНОГО МОРІВ»	6
У фокусі: Противник на Чорноморському ТВД Юрій Бакай, Анатолій Бургомістренко, Сергій Гайдук ПІДВОДНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОГО МОРЕА: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ	14
У фокусі: Противник на Чорноморському ТВД Сергій Мухринський ЧФ РФ: РАДЯНСЬКИЙ ФЛОТ ЗА ФАРБОВАНИМ ФАСАДОМ	26
У фокусі: ВМС України Ігор Кабаненко, Андрій Риженко ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКІ СИЛИ УКРАЇНИ: ЧАС ДІЯТИ.	33
У фокусі: Регіональні проблеми Ніка Чітадзе РОЛЬ ЧОРНОМОРСЬКОГО І БАЛТІЙСЬКОГО РЕГІОНІВ У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ	39
У фокусі: Новий погляд на старі проблеми Андрій Риженко, Богдан Устименко КОНВЕНЦІЯ МОНТРЕ: ГЕОГРАФІЧНІ МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ. СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА СТАРУ ПРОБЛЕМУ	52
У фокусі: Росія зсередини Юрій Федоров РОСІЯ: СЦЕНАРІЇ КРИЗИ	58
У фокусі: Протидія агресії Росії Олександр Суходоля САНКЦІЙНІ ОБМЕЖЕННЯ: РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПЛИВУ НА ЕНЕРГЕТИЧНИЙ СЕКТОР РОСІЇ	66
У фокусі: Кримське досє Борис Бабін СИЛОВІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ТА ОКУПАЦІЯ КРИМУ	76
У фокусі: Молдова Оксана Іщук, Ігор Стукаленко «ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ШПАГАТ» МОЛДОВИ: ЄС ЧИ ЄАЕС?	83
У фокусі: Міжнародні морські організації Богдан Устименко НОРМАТИВНИЙ ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ МОРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА НАДАННЯ УКРАЇНОЮ ПОСЛУГИ З НАВІГАЦІЙНО- ГІДРОГРАФІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРЕПЛАВСТВА	91
Ерзянський суспільно-політичний журнал «Ėrżǎñ Val»	99

Новий курс Кремля: промацати Європу багнетами!

Цей випуск журналу – 10-й з часу відновлення його виходу у світ влітку 2017 року і 38-й з часу заснування у 2005-му у Севастополі Центром «Номос». Понад 3,5 роки двоє з членів редакційної колегії журналу Олексій Бессарабов та Дмитро Штибников, перебувають в російських колоніях суворого режиму за сфальшованою ФСБ РФ «справою диверсантів». Але ми продовжуємо справу випуску журналу і чорноморських безпекових досліджень. А ще, за спільною ініціативою Чорноморського інституту стратегічних досліджень, агенції Black Sea News та низки експертів з чорноморської проблематики, Центр глобалістики «Стратегія XXI» виступив фундатором «Морської експертної платформи» - неформального майданчика для мозкових штурмів з регіональної проблематики. У цьому випуску міститься перший документ, ухвалений Платформою – «Невідкладні дії по деокупації Криму та спротиву окупації Азовського і Чорного морів».

Взагалі, цей номер журналу присвячений переважно морським та військово-морським справам. Військово-політична напруга в Азовському, Чорному та Середземному морях не тільки зберігається, вона наростає. Генератором напруги виступає Росія, яка усе більш відверто демонструє своє військове домінування в Азово-Чорноморському басейні та вступила в нову конфронтацію з Туреччиною. До сирійських боєконтактів сторін додалися лівійські.

Нищівні поразки, яких турецькі війська завдали російському експедиційному підрозділу збройних сил, що маскується під приватну військову компанію Вагнера, в Сирії та Лівії, використавши сучасну технологію ведення бойових дій із застосуванням безпілотників, викликають додаткову агресивність путінського режиму. У Кремля сформувалось остаточно нестримне бажання обмеженого застосування ядерної зброї задля демонстрації могутності та переваг Росії на тлі економічного провалу, суспільного невдоволення та політичних турбулентностей всередині федерації. Помпезний мілітаристський шоу-парад 24 червня ще раз демонструє незнищенну жагу Кремля до війни.

Підписані російським президентом В. Путіним 2 червня 2020 року «Основи державної політики Російської Федерації в галузі ядерного стримування», якими фактично нівелюється поріг застосування ядерної зброї, є проявом готовності Кремля йти шляхом ескалації міжнародної напруженості, щоб домогтися від Європи відмови від американського ядерного щита та створити додатковий ефект залякування для країн, що прагнуть набути членства в НАТО чи отримати парасольку безпеки від США – таких як Україна та Грузія.

І раніше Росія вказувала європейцям, що розміщення об'єктів американської системи ПРО автоматично робить їх цілями для російської ядерної зброї. Зараз мова практично йде про те, що розміщення на «сопредельных с Российской Федерацией и ее союзниками территориях и в прилегающих морских акваториях группировок сил общего назначения, в составе которых находятся средства доставки ядерного оружия», практично дає карт-бланш Кремлю на **превентивне** застосування **тактичної** ядерної зброї з метою недопущення появи **стратегічної** загрози на кордонах Росії. Наприклад, наявність на ротаційній основі на аеродромах країн Балтії літаків західних членів НАТО, які виконують повітряне патрулювання в південно-східному секторі Балтійського регіону, Росією однозначно буде розцінюватись як наявність загрози застосування ядерної зброї. Російські пропагандистські ЗМІ ще до прийняття путінських «Основ...» поширювали оцінки прокремлівських експертів під гучними заголовками «Самолеты НАТО в Эстонии могут нести атомные бомбы». Базова аргументація таких публікацій – від кордону Естонії до Санкт-Петербурга всього лиш півтори сотні кілометрів, хвилин 10-15 льоту на дозвуковому режимі. Тому, мовляв, можна вдатися й до превентивних заходів задля завчасного зменшення ризиків та недопущення переростання їх в небезпеку удару по Росії, неважливо – ядерною чи високоточною зброєю із звичайним оснащенням.

Схожа ситуація і в Чорноморському регіоні. Модернізований, розміщений в глибині Румунії (база Девеселу) американський об'єкт Aegis Ashore системи ПРО розцінюється в Москві як

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

перепрофільований ударний комплекс для використання крилатих ракет типу Tomahawk з метою нанесення ударів по Росії. Ще рік тому назад через російські ЗМІ Кремль попереджав румунів: «дислокация модернизированного объекта в Девеселу превращает этот регион страны в возможный объект первого ядерного удара...». Мовляв, відстань від Девеселу до основної бази ЧФ РФ в Севастополі менше 800 км, тому будемо діяти превентивно. А зараз, коли Бухарест, внаслідок таких меседжів прямо вказав на Росію як загрозу національній безпеці Румунії, Москва вже «легально» ідентифікуватиме не тільки Девеселу, але й ключові об'єкти військової інфраструктури країни як цілі для превентивного ядерного удару обмеженої потужності.

Таким чином, нові путінські «Основи...» практично легалізують агресивні наміри Кремля, що традиційно маскуються потребами оборони на тлі пропагандистської тези про наближення інфраструктури НАТО до кордонів Росії, зростання його агресивності. Фактично, РФ посиляє меседж країнам Центрально-Східної Європи, передусім, країнам Балтії, Польщі, Румунії та Україні, що вони є **реальними** цілями для російської ядерної зброї.

Звісно, що винні в усьому США, які зруйнували – за кремлівською логікою – усю глобальну систему договорів РСМД та СНО, розробили та взяли на озброєння новітню термоядерну бомбу B61-12. Саме ця авіабомба обрана російськими військовими експертами у якості виправдання для Москви з протидії «агресивним намірам США». За російськими оцінками B61-12 підвищує загрозу виникнення ядерної війни. «Более точная бомба, обладающая меньшей (и к тому же регулируемой в достаточно широком диапазоне) мощностью, снижает ядерный порог – она пригодна для использования против более широкого набора целей, а политики и военные могут с большей легкостью решиться на ее применение (в том числе и первыми), не опасаясь массовой, неизбирательной гибели мирного населения (сопутствующего ущерба) в результате взрыва и последующего выпадения радиоактивных осадков», - так оцінюється B61-12 в Росії.

Самовпевненість Кремля полягає в тому, що він розраховує на обмежену, **нестратегічну** реакцію США у випадку застосування Росією малопотужного тактичного ядерного боєзаряду проти країни, яка не є членом НАТО. Це, на думку російських стратегів, не викликати-ме фатальних для РФ реакцій з боку США та НАТО. Вони, на думку Кремля, обмежаться потужною інформаційною, дипломатичною та політичною реакціями, можливо, деякими додатковими нефатальними санкціями, що будуть запроваджені з боку Заходу, але не більше того. У випадку застосування Росією тактичної ядерної зброї проти країни-члена НАТО, реакція США також буде в межах удару у відповідь з потужністю, порівнюваною із застосованим боєзарядом. Тим більше, що в США прийняті на озброєння ракети з ядерними боєзарядами регульованої потужності W76-2, та у лютому поточного року проведено навчання в штаті Небраска, які моделювали кризу, викликану російським обмеженням ядерним ударом на ціль в Європі і таку ж обмежену американську відповідь. Тобто, масованого ядерного удару по території РФ та глобального Армагедону в Росії не передбачають.

На підставі означених міркувань, за кремлівськими стінами мислять таким чином, що малопотужний ядерний удар кудись по маршруту пересування контингенту турецьких військ десь в Лівійській пустелі не призведе до ядерного удару у відповідь з боку США по Росії. А тому за певних обставин та певної нагоди, можна спробувати, і це практично продемонструє рішучість РФ і в інших випадках задіяти ядерну зброю. Але ще у 2018 році тодішній міністр оборони США Джеймс Матіс достатньо чітко висловив оцінку подібним підходам: «Не вірте, що існує така річ як нестратегічна ядерна зброя. Будь-яка ядерна зброя, використана в будь-який час, змінює правила стратегічної гри». Здається, в Кремлі забули про це. Однак, попри брязкання ядерною зброєю, все ж основний акцент, на наш погляд, Росія робить на підривному діяльності проти Заходу зсередини його. Події в США із засвіткою в погромах різного роду лівацьких організацій проросійсько-го спрямування – тому підтвердження.

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

Зовнішня політика, як відомо, є продовженням внутрішньої. Становище в Росії зазнає потужної динаміки в бік внутрішньої дестабілізації. Падіння рівня доходів росіян, непопулярна пенсійна реформа, неефективність дій влади з подолання пандемії коронавірусу, незрозумілі для більшості конституційні зміни, обмеження прав суб'єктів федерації, вивищення російської мови з одночасною дискримінацією мов національних меншин та корінних народів, тягар участі РФ у військових авантюрах Кремля за кордоном – усе це різко обвалює рейтинг клептократичного режиму та особисто В. Путіна. Особливо, за обставин обвалу цін на нафту й газ. У таких випадках, в російській традиції панацеєю порятунку режиму вважається зовнішній ворог, а краще, коли їх декілька. США, НАТО, Польща, країни Балтії, Грузія, Україна і навіть, Білорусь – усі «вороги» в наявності. Тому, за логікою Кремля, усе що потрібно – це створити *casus belli*.

Ну а геополітичне підґрунтя вже створено. Ностальгія В. Путіна в червневому пропагандистському фільмі про «подаровані російські землі» як мотив продовження президентського правління є підтвердженням намірів геополітичного реваншизму РФ, ініційованого ним же 25 квітня 2005 року у посланні Федеральним зборам, де розпад СРСР був визначений «найбільшою геополітичною катастрофою століття». «При создании Советского Союза было прописано право выхода, а поскольку не была прописана процедура, то возникает вопрос: если та или иная республика вошла в состав Советского Союза, но получила в свой багаж огромное количество российских земель - традиционных, исторических, российских территорий, а потом решила выйти из состава? Но тогда бы выходила хотя бы, с чем пришла, и не тащила с собой подарки от русского народа», - за цими словами достатньо легко вгадується приціл на Україну.

Раніше Путін вже неодноразово робив інформаційні вкиди «подарунків Україні» - «Хрущов подарував Крим», «Ленін подарував Донбас». При цьому чомусь кремлівський фігурер забуває про радянські «подарунки для Росії» за рахунок України: Кубань, Таганрог, Богучар, Острогозьке, Стародуб тощо. Очевидно, що путінська Росія не тільки не збирається сходити зі

шляху війни, а навпаки – прагне її та готується до розширення збройної агресії проти України, аншлюсу Білорусі, остаточної деєвропеїзації та васалітету Молдови, сепарації півночі Казахстану, вторгнення в Балтію. Сторічна ідея ще часів Радянської Росії «прощупати Європу штыками» знову на порядку денному Кремля, тим більше за обставин, поки США у внутрішньому хаосі.

2020 рік позначений у військовому календарі РФ безпрецедентними масштабними навчаннями «Кавказ 2020», маневрами Чорноморського флоту та угруповання окупаційних сил в Криму. Останні практично безперервно проводять навчання тактичного рівня. Відпрацьовуються елементи блокади українського узбережжя з нанесенням ударів та висадкою морських і повітряних десантів. Готуються масштабні провокації для створення *casus belli*, що має виправдати застосування сили. І дніпровська вода з Північно-Кримського каналу для деградуючого в умовах російської окупації Криму у Кремлі вбачається важливою метою для порятунку режиму Путіна через нову ін'єкцію урапатріотизму.

США нагадали безпрецедентним польотом двох B-1B Lancer 29 травня 2020 року з авіабази Елсворт в Південній Дакоті до Європи маршрутом через Польщу, Україну, Чорне море та Туреччину, продемонструвавши, що країни Балто-Чорноморського простору перебувають в зоні стратегічних інтересів США і просто так Росії на цей раз нічого з рук не зійде.

Ну а надання Україні 12 червня 2020 року, у день Росії статусу партнера в «Програмі розширених можливостей» НАТО є додатковим знаком перестороги Кремлю. Як і американські патрульні катери «Mark VI» та нова партія протитанкових комплексів «Javelin», що вже прямують в Україну.

І навіть традиційний адвокат путінського режиму в Європі Німеччина, на тлі «справи Хангошвілі» заявляє про можливість посилення санкцій щодо Росії. У США конгресмени вказують на те, що Росія може бути визнана країною-спонсором тероризму. Для нас в Україні це вже давно очевидна річ. Добре, що на Заході на сьомому році агресії РФ проти України та через

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

чотири роки після втручання Кремля у вибори в США не тільки відчули, але й зрозуміли, що Росія є державою, яка таємно фінансує розмаїті організації радикально-екстремістського та терористичного спрямування, використовуючи їх

для ведення підривної діяльності проти України, ЄС та США, діючи зсередини арсеналом крипто-війни, починаючи від пропаганди та фальсифікації історії і закінчуючи терором.

У цьому випуску нашого часопису ви знайдете чимало цікавих речей, що публікуються вперше – що являють собою сили противника на морі, які підводні загрози чекають на Україну та НАТО в акваторії Чорного моря, якими мають бути ВМС України, революційний погляд на застосування Конвенції Монтре, сценарії, які чекають Росію очима російського експерта, погляд на Балтійський і Чорноморський регіони з Південного Кавказу та їх роль у світовій політиці. Енергетика, санкції проти Росії також в полі уваги цього випуску. Також ми вперше робимо спеціальний додаток до часопису в електронному вигляді «В зоні особливої уваги». Д-р Бенджамін Шмітт зі США, який присвятив частину своєї професійної кар'єри в Державному департаменті протидії російській енергетичній експансії, у спеціальному додатку до цього номеру викладає американське бачення на російський газовий мегапроект у дослідженні «Трубопровід Путіна і трансатлантична безпека».

Усе це, безперечно, буде цікавим і викличе дискусії. Ну а ми будемо раді надати журнальні шпальти для Ваших думок і оцінок.

P.S. Поки номер готувався до друку, в Росії відбулися заплановані Кремлем конституційні зміни, якими закріплена практично довічна влада В. Путіна. Не повинно бути ілюзій щодо «обнуленого» Путіна Forever. Режим готує країну і суспільство до війни, мета якої – не тільки «собирание земель», але й намір завдати поразки НАТО, діючи проти Альянсу підривними методами зсередини країн-членів. Показово те, що в Болгарії активізувався рух русофілів, які побачили у створенні Військово-морського координаційного Центру НАТО у Варні удар по національній безпеці Болгарії. Так само, як і заплановане переозброєння болгарських ВПС американськими F-16, які є носіями ядерної зброї, а відповідно, Болгарія стає мішенню для російських ракет.

Ми уважно стежимо за трансформаціями агресивної путінської автократії та її зростаючою активністю в Чорноморсько-Середземноморському просторі.

Михайло Гончар, головний редактор

ПРОПОЗИЦІЇ

ОБ'ЄДНАННЯ «МОРСЬКА ЕКСПЕРТНА ПЛАТФОРМА» ЩОДО НЕВІДКЛАДНИХ ДІЙ ПО ДЕОКУПАЦІЇ КРИМУ ТА СПРОТИВУ ОКУПАЦІЇ АЗОВСЬКОГО ТА ЧОРНОГО МОРІВ

«ЧЕРВОНІ ЛІНІЇ» – ЩО І ЯК СЛІД ТА НЕ СЛІД РОБИТИ ДЕРЖАВНИМ ОРГАНАМ В ПИТАННЯХ, ЩО ВКАЗАНІ¹

Неприпустимим є збереження надалі відомчого та несистемного підходу до деокупації Криму та протидії повзучої анексії суверенних акваторій України в Азовському та Чорному морях.

Зазначена проблематика сама по собі є комплексною і, відповідно, потребує цілкових і взаємоузгоджених дій державних структур сектору безпеки і оборони та усіх причетних відомств виконавчої, законодавчої і судової влади.

Для спільного планування і координації зазначених дій **необхідно негайно офіційно визначити Єдиний державний центр координації стратегічних дій** (не оперативних чи тактичних, а саме стратегічних!) з деокупації окупованих українських територій.

Подальші намагання діяти активами, формами і методами одного чи двох міністерств, неузгоджено з іншими органами, з різними центрами прийняття рішень і зонами відповідальності, з ігноруванням професійного експертного середовища лише загострюватиме протиріччя і проблеми.

Неприпустимо й надалі діяти без чітко визначеної стратегічної цілі та відповідних завдань державних дій по ймовірних військово-цивільних сценаріях противника.

Стратегічною ціллю слід вважати повернення усіх окупованих територій комплексним

¹ Морська експертна платформа була створена за участі експертів проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців», який реалізує Центр глобалістики «Стратегія ХХІ» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

ми цивільно-військовими, асиметричними та гнучкими діями. Тобто, дії щодо деокупації Криму і Донбасу мають проводитися за єдиним замислом і планом.

Завданнями державних комплексних дій щодо Криму мають бути:

(1) посилення загальнодержавного та регіонального реагування на продовження Росією окупації Кримського півострову, зокрема на нові негативні факти, тенденції та процеси, що проявилися за період окупації на території Криму та мають тенденцію посилення. Метою таких дій Києва має бути поступовий примус агресора до самообмеження у його відповідних діях;

(2) попередження де-факто окупації та анексії Росією Азовського та Чорного морів – протидія географічному та змістовному/секторальному розширенню зони ефективного контролю Росії на Азовському та Чорному морях, що відбуваються з використанням створених агресором в Криму, ОРДЛО та на власній території півострові військових, політико-правових та геостратегічних можливостей;

(3) попередження (військово-політична превенція) можливих військових операцій РФ з окупованого Криму в напрямку Нової Каховки (Херсонська область) сухоходом, морським та повітряним шляхами проти сухопутної території України на узбережжі Азовського моря, територіях Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, включаючи острови, півострови та дельту Дунаю, захоплення Північно-Кримського каналу.

У ФОКУСІ: ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Неприпустимо й надалі діяти ситуативно та реактивно, тобто тактично та не стратегічно.

Ситуативність реагування та дії у відповідь є заздалегідь програшним підходом. Історичний досвід свідчить: щоб перемогти сильнішого противника слід діяти стратегічно, на випередження та превентивно, при цьому не боятися гнучкості та маневру для досягнення стратегічних цілей.

Сучасний пакет дій України дій на випередження має включати:

1) Оновлений «Кримський пакет санкцій» – Crimean Sanctions: Upgrade.

2) «Політика невизнання анексії Кримського півострову» – правила, що розвивають та конкретизують Резолюцію ГА ООН від 27 березня 2014 року² про невизнання незаконно зміненого РФ статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя та утримання від дій, бездіяльності або кроків, які можна було б витлумачити як визнання такого зміненого статусу.

3) «Пакет дій по стримуванню агресії РФ на Чорному морі» – превентивні заходи у військово-дипломатичній сфері.

1) ОНОВЛЕНИЙ «КРИМСЬКИЙ ПАКЕТ САНКЦІЙ» CRIMEAN SANCTIONS: UPGRADE

Доведено, що санкції є дієвим інструментом у стримуванні агресора. Тому санкційна політика України має дотримуватися принципів *недопущення ослаблення наявних санкційних заходів* - зменшення переліків, змісту та форм контролю за фактичним станом санкцій, запроваджених Україною та цивілізованими країнами світу та *запровадження нових санкцій*.

Підґрунтям для недопущення ослаблення санкційних заходів та запровадження нових має слугувати доведення посилення негативних тенденцій та процесів в Криму у військовій,

гуманітарній, екологічній сферах та доведення шкоди та ризиків від цих процесів як для України так й у регіональному та глобальному вимірах.

Розширення та оновлення санкційних переліків має відбуватися за напрямками впливу на потужні економічні структури РФ паливно-енергетичного комплексу, морського, повітряного та залізничного транспорту, зв'язку, фінансового сектору.

За будь-яких умов потрібна синхронізація санкцій України, ЄС, Великої Британії та США щодо юридичних осіб стосовно Криму.

- **Запровадити міжнародні секторальні санкції до всього російського суднобудування** – за роботу підприємств цих галузей по випуску військової продукції та озброєння на захоплених українських заводах в окупованому Криму.
- **Запровадити міжнародні санкції до тих російських судновласників, страховиків і класифікаційних товариств**, які забезпечували діяльність морських суден, що здійснювали візити до морських портів Кримського півострову в порушення санкцій.
- **Ввести українські та міжнародні санкції проти портів РФ в Азовському та Чорному морях. А саме – Порт «Кавказ», Ростов-на-Дону, Темрюк, Азов та Новоросійськ.**

Санкції пропонується запровадити за перевезення з цих портів до окупованого Кримського півострову.

Ці санкції можуть включати:

1) заборону будь-яких видів обслуговування торговельних суден, що прямують з названих вище портів, в портах України та країн ЄС, США, Британської Співдружності та інших країн (за винятком надзвичайних ситуацій та катастроф);

2) заборону організації рейсів до цих портів з портів України та країн ЄС, США, Британської Співдружності та інших країн;

² Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 – 68/262. Territorial integrity of Ukraine. https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262

3) заборону прийняття / спрямування в портах України та країн ЄС, США, Британської Співдружності та інших країн морських вантажів, що були або плануються до рейдової перевалки на рейді «Порту Кавказ» (transshipment).

- Публічно попередити про запровадження українських та міжнародних санкцій проти російських та іноземних / міжнародних туристичних операторів, туристичних агентств, туристичних інтернет-ресурсів та рекламних, виставкових й інших компаній та організацій, які пропонують та / або забезпечують відпочинок в окупованому Криму, в тому числі на російських морських лайнерах, що здійснюють заходи в порти та/або морську акваторію півострова, в тому числі виготовляють та поширюють відповідні інформаційно-рекламні продукти.
- Синхронізувати та скоординувати санкційні списки України, країн ЄС, США, Британської співдружності, що стосуються юридичних осіб РФ, які беруть участь в діяльності на окупованому Кримському півострові.

- Посилити українські та міжнародні санкції проти РФ за постійні відмови Росії звільнити українських громадян, незаконно позбавлених волі в Криму та вивезених в Росію, а також за продовження політики репресій та нові арешти громадських активістів на півострові.

Що не можна робити в сфері санкційної політики:

- скорочувати санкційні списки, вилучати з них осіб та толерувати незастосування до них санкційних заходів в Україні та за кордоном, погоджуватися чи толерувати такі дії з боку партнерів;
- толерувати заклики обмеження санкційної політики в Україні та за кордоном з будь-яких джерел та підстав;
- ігнорувати негативні фактори, тенденції та процеси в Криму, в акваторії Азовського та Чорного морів.

2) «ПОЛІТИКА НЕВИЗНАННЯ СПРОБИ АНЕКСІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ» (Універсалізація, систематизація, ініціативність політики невизнання)

Невизнання спроби анексії Криму є обов'язком, а не правом. Цей обов'язок ґрунтується не тільки на резолюціях ООН щодо Криму (та інших численних документах ЄС, НАТО та окремих країн), але й на фундаментальних міжнародних звичаях. Невизнання — обов'язок суб'єктів міжнародного права, що випливає з міжнародного звичаю, сконцентрованого в давньоримській максимі *ex injuria jus non oritur* — «порушення не може породжувати право». На конвенційному рівні обов'язок невизнання — логічне продовження принципу незастосування сили та погрози силою, закріпленого в Статуті ООН та розтлумаченого у деклараціях про принципи міжнародного права 1970 року, про визначення агресії 1974 року та ін.

Невизнання є універсальним та охоплює усі сфери взаємодії третіх країн з РФ, Україною — починаючи від контролю за поширенням ядерної зброї та завершуючи дитячими спортивними змаганнями. Такий обов'язок є мінімальним та постійним — тобто він не може свавільно припинятися та є тою формою реагування, менше якої не може дозволити собі навіть політично дружня до РФ держава.

Політика невизнання анексії Криму має реалізуватися в тому числі через прийняття міжнародними організаціями та окремими країнами, що підтримали Резолюцію ООН, рішень, в яких містяться:

- заборона на публікацію та демонстрацію в будь-якому вигляді географічних і навіга-

ційних карт, в яких вказувалася б «належність» Кримського півострова Російській Федерації;

- заборона для туристичного бізнесу, в тому числі онлайн-сервісів бронювання та надання логістичних та страхових послуг, співпрацювати з розташованими в Криму туристичними об'єктами (готелі, музеї тощо) та туристичними агенціями безпосередньо або через партнерів, в тому числі демонструвати такі об'єкти та/або маршрути на своїх онлайн-платформах;
- заборона організаторам міжнародних наукових, освітянських, туристичних, спортивних, культурних, бізнесових та інших заходів, виставок, фестивалів, рекламних кампаній та інших подій надавати дозвіл на розміщення, демонстрацію чи публікацію інформації, яка б вказувала на «належність» Кримського півострова Російській Федерації, а також залучати до складу учасників цих заходів осіб, які проживають в окупованому Криму, від імені або у складі делегацій РФ;
- заборона на відвідування Кримського півострова через територію Росії півострова політиками, державними службовцями та іншими публічними діячами;
- жорсткі рекомендації для громадян відповідних держав не відвідувати Кримський півострів через територію Росії з попередженням про відповідальність за українським законодавством;
- заборона на видачу будь-яких в'їзних віз для: 1) власників усіх паспортних документів, виданих окупаційною владою РФ в Криму чи під контролем окупаційної влади РФ в Криму; 2) громадян РФ, які мають реєстрацію місця проживання в Криму;
- заборона санкції за роботу на території Кримського півострова будь-яких національних брендів (промислових, торгових,

У ФОКУСІ: ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

сервісних мереж та ін.). Договори на франчайзинг, які укладаються в державах, що підтримали вказану Резолюцію ООН, із будь-яким суб'єктом РФ, повинні включати в себе стандартний пункт про заборону роботи в Криму та високі штрафні санкції в разі порушення цих умов;

- заборона на продаж (перепродаж) на територію Кримського півострова будь-яких товарів та послуг, що постачаються за контрактами на територію РФ. Договори на продаж таких товарів, що укладаються із будь-яким суб'єктом РФ, повинні включати стандартний пункт про заборону переміщення або перепродажу товару в Крим і високих штрафних санкціях;
- заборона на обслуговування прямих морських рейсів між портами відповідних країн та портами Кримського півострову з перевіркою достовірності суднових документів про порт призначення/відправлення.

В свою чергу, з боку України та її громадянського суспільства потрібно заявити, що неповага третьої держави до територіальної цілісності нашої країни знімає з України обов'язок вживати систему заходів із захисту цілісності відповідної держави.

Чого не можна робити в сфері політики невизнання:

- толерувати неузгоджену з Україною діяльність міжнародних організацій та консульську роботу третіх країн, спроби РФ залучати «кримських» представників у власні дипломатичні та консульські відносини, взаємодію з міжнародними організаціями;
- толерувати будь-які неузгоджені візити будь-яких публічних осіб третіх країн до Криму або їх будь-які антиукраїнські заяви щодо Криму;
- толерувати паспортно-візову політику третіх країн, яка призводить до фактичного визнання спроби анексії
- толерувати діяльність будь-яких транснаціональних корпорацій, фінансово-промислових груп та потужних медіа холдингів, які власними діями призводять до де-факто визнання анексії Криму

3) «ПАКЕТ ДІЙ ПО СТРИМУВАННЮ АГРЕСІЇ РФ НА ЧОРНОМУ МОРІ»

- **Україна має всі політичні та правові підстави ініціювати встановлення морського кордону з Росією в Чорному та Азовському морях і Керченський протоці та розмежування морських просторів з Росією на підставі Конвенції ООН з морського права.**
- **Вважаємо за необхідне заборонити плавання та перебування усіх суден/кораблів у 12-ті мильному поясі територіального моря навколо Кримського півострова,** оскільки Україна, як прибережна держава, не має можливості виконувати в межах окупованих вод свої обов'язки, покладені на неї ключовими міжнародними документами у сфері морської безпеки – Конвенцією ООН з міжнародного морського права 1982 року (UNCLOS) та Міжнародною конвенцією з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS-74).

Можливість призупинення прибережною державою плавання/ перебування суден прямо дозволена нормами UNCLOS.

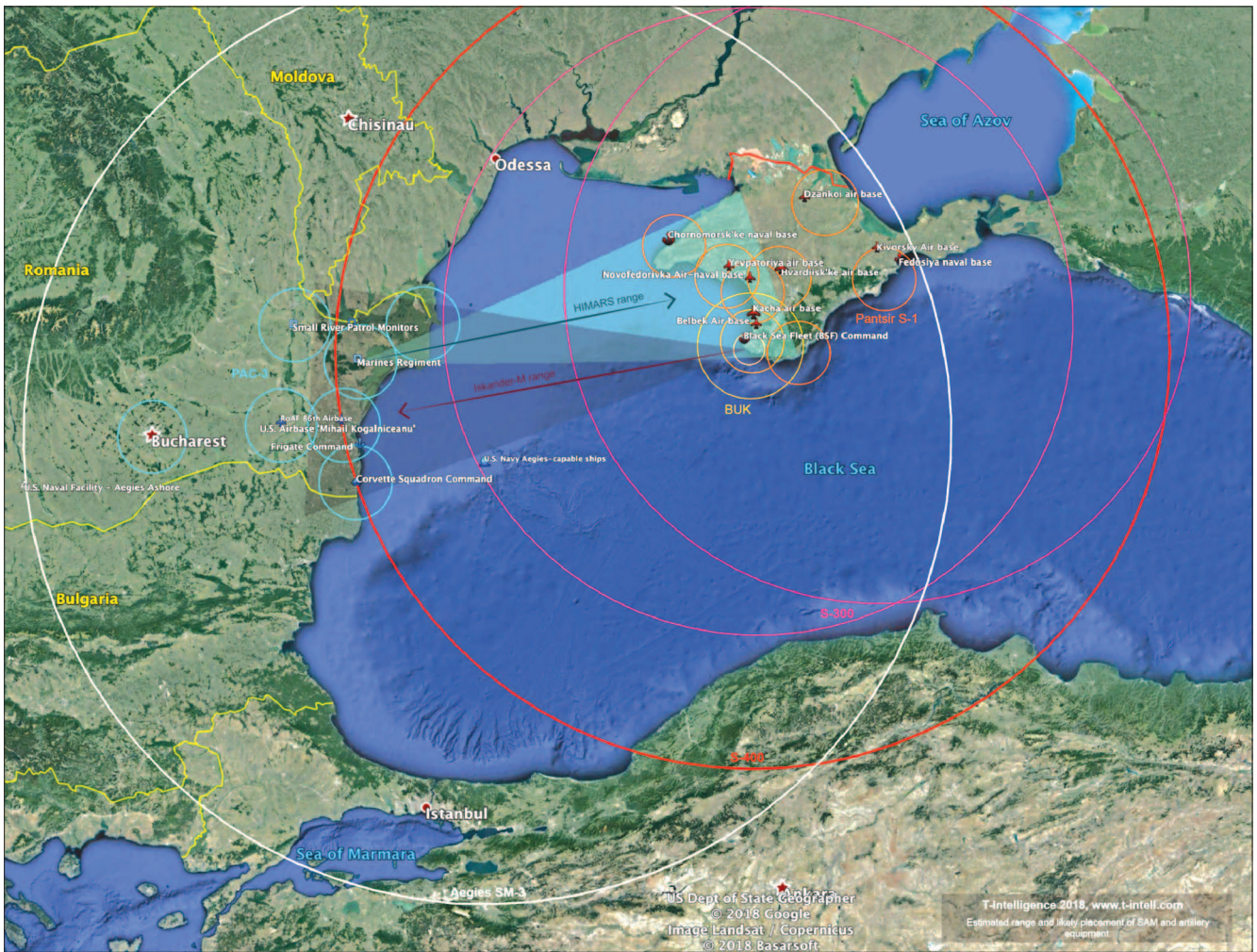
Окрім цього, не можна не звернути увагу на неналежний рівень координації більше десяти органів та установ, які мають відношення до забезпечення морської/річкової безпеки. Це абсолютно неприпустимо під час російської агресії.

- З метою вирішення проблеми координації морської безпеки, пропонується **створити центр координації діяльності усіх цивільних, правоохоронних та військових органів та установ, що мають відношення до морської/річкової безпеки, при РНБО України або Кабінеті міністрів України.**

- Україна має звернутися до НАТО та США з пропозицією спільно створити зону обмеженого доступу A2/AD (*anti-access and area denial*) в районі військової бази Девеселу (Румунія) – військово-морська база Одеса (Україна) таким чином, щоб він захищав морський та повітряний простір чорноморського узбережжя України, Болгарії та Румунії та гарантував безперервність функціонування єдиного, непідконтрольного Росії шляху для торговельного судноплавства в чорноморські порти України.
- Україна має звернутися до НАТО та США з пропозицією запровадити військово-морське та повітряне патрулювання основного маршруту торговельних суден в Чорному морі з протоки Босфор в загальному напрямку Одеси, включаючи акваторію Чорного моря від Дніпро-Бузького лиману (Очаків) до дельти Дунаю (Вілкова) та зону захоплених Росією в 2014 році газових та газоконденсатних родовищ у ВМЕЗ України; ще більш посилити для цього кількість кораблів ВМС країн НАТО на чергуванні у Чорному морі.
- Україна має ініціювати створення в Чорному морі спільного військово-морського формату «НАТО, включаючи чорноморські країни-члени Альянсу, та країни-партнери (Україну та Грузію)» для регулярного патрулювання в Чорному морі з метою забезпечення свободи судноплавства.
- В контакт з НАТО та США домовитись про продовження практики контрольних польотів американських стратегічних безпілотних розвідувальних дронів RQ-4B Global Hawk над Чорним морем, в тому числі, в його північно-західному секторі.
- Ініціювати міжнародне розслідування GPS-спуфінгу в зоні Чорного моря, що здійснюється російською стороною з відповідними санкціями

У ФОКУСІ: ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

- Ініціювати в міжнародних організаціях (ІМО, ІКАО, ФАО, Всесвітній союз електрозв'язку, Рада Європи, ЄС), судах (МТМП, ЄСПЛ) та арбітражах відповідні рішення та моніторинг з приводу порушень свободи судноплавства з боку РФ в Чорному та Азовському морях. Зокрема це може стосуватися обмеження судноплавства, рибальства, масових зловживань перекриттям морських ділянок під приводом військових навчань з використанням міжнародної системи морських навігаційних попереджень про небезпеку NAVTEX тощо.
- толерувати захоплення та викрадення росіянами українських рибалок, затримання росіянами торговельних суден, перебування силових та військових кораблів РФ у наближених до материкового берега України акваторіях, мілітаризацію захоплених у Україні платформ та споруд на шельфі;
- толерувати використання Криму як військово-морської бази для агресії РФ у Сирії, Лівії тощо, нарощування військово-морського угруповання РФ у регіоні.

Чого не можна робити в сфері стримування морської агресії:

- продовжувати політику «внутрішніх вод» щодо Азовського моря, дію Договору 2003 р. та Угоди 1993 р. щодо режиму цього моря та Керченської протоки;

У ФОКУСІ: ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Підписано учасниками Об'єднання «Морська Експертна Платформа»:

Бабін Борис	професор, доктор юридичних наук, (екс) Постійний Представник Президента України в АР Крим
Гончар Михайло	президент Центру глобалістики «Стратегія XXI», головний редактор журналу “Чорноморська безпека” https://geostrategy.org.ua/ua/chornomorska-bezpeka
Гучакова Тетяна	голова правління «Інституту Чорноморських стратегічних досліджень», редактор www.blackseanews.net
Кабаненко Ігор	адмірал (в запасі), (екс) перший заступник начальника Генерального штабу ЗС України та заступник Міністра оборони України
Клименко Андрій	керівник Моніторингової групи «Інституту Чорноморських стратегічних досліджень» з питань санкцій та свободи судноплавства, головний редактор порталу www.blackseanews.net , заслужений економіст АР Крим
Мартинюк Віталій	виконавчий директор Центру глобалістики «Стратегія XXI», відповідальний секретар часопису «Чорноморська безпека» https://geostrategy.org.ua/ua/chornomorska-bezpeka
Снігир Олена	кандидат політичних наук, асоційований експерт Центру глобалістики «Стратегія XXI»
Устименко Богдан	адвокат, експерт з морського права, (екс) перший заступник начальника ДУ «Держгідрографія»

Юрій БАКАЙ,

Провідний спеціаліст НВК «Клівер» (Київ),

Капітан 1 рангу у відставці,

Анатолій БУРГОМІСТРЕНКО,

Капітан 1 рангу,

Сергій ГАЙДУК,

Віце-адмірал, командувач ВМС України у 2014-2016 рр.,

Голова Асоціації ветеранів ВМС України,

Україна

Підводний простір українського моря: виклики та загрози³

Russia is preparing for a war at sea, and it is not a defensive one. It purposefully creates advantages for itself on the Black Sea area. At the same time, attention is paid to the underwater space of the Black Sea, which Russia is gradually militarizing. The article reveals the aim of the Russian Federation to deploy underwater forces and means, and a segment of the combat reconnaissance contour in the Black Sea and in the South-Western direction in general.

Питання створення Росією системи повного контролю не лише цивільного, а й військового мореплавства в межах Чорного та Азовського морів, подвійного використання об'єктів морської інфраструктури для ведення розвідувальної діяльності РФ, вже обговорювалося на сторінках «Чорноморської безпеки» [1].

Спробуємо дослідити поняття «мілітаризації та окупації підводного простору Чорного моря». Яку мету переслідує РФ розгортаючи під водою сили та засоби, які є сегментом ударно-розвідувального контуру в Чорному морі та на Південно-Західному напрямку в цілому? Цікавим завжди було і є те, що не лежить на поверхні.

³ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

Оцінюючи сьогоднішні загрози з морського напрямку та розуміючи сутність сучасної гібридної війни на морі, можливо стверджувати, що чорноморська стратегія РФ поєднує в собі наступні цілі:

- набуття беззаперечного домінування в Азово-Чорноморському регіоні з обмеженням присутності НАТО в акваторії Чорного моря та з безперешкодним використанням Чорноморських проток;
- блокування України з моря, встановлення контролю за судноплавством до чорноморських та дунайських портів України як складової стратегії відновлення контролю над нею.

Після окупації Криму та Севастополя, РФ проводить заходи щодо нарощування міжвидового угруповання військ/сил. Щодо корабельного угруповання ЧФ, то це нарощування бойового потенціалу за рахунок поповнення сучасними бойовими кораблями та підводними човнами, які є носіями ракетної зброї з великою дальністю ураження: по надводним цілям – до 500 км, по наземним – до 1500 км. Це, безумовно, дає можливість РФ не лише окупувати акваторію Чорного та Азовського морів, а й контролювати значну частину Європи та Близького Сходу, з можливістю нанесення ракетних ударів у разі необхідності.

Що це самолюбівання РФ за «законом сильно-го» чи виклик НАТО та його концепції «Спеціальної передової присутності» в Чорному морі? (*«Спеціальна передова присутність» НАТО на південно-східному фланзі передбачає посилення військових спроможностей регіональних країн-членів НАТО (Румунія, Болгарія, Туреччина) та нарощування тренувальної та координаційної діяльності. При цьому, суттєвою перешкодою у розвитку спроможностей НАТО в регіоні стала позиція Болгарії, яка не вбачає для себе загрозу з боку Росії та відмовилась від формування спільних військово-морських сил НАТО (Румунія, Туреччина, Болгарія) в Чорному морі – прим. авт.*)

Присутність кораблів НАТО в Чорному морі збільшується за рахунок їх участі у спільних військових навчаннях в рамках операції «Атлантична рішучість», яка була запущена під егідою НАТО в 2014 році після окупації Криму та початку бойових дій на сході України – 80 днів у 2017 р., 120 днів у 2018 р.

Починаючи з 2014 року є очевидним, що РФ продовжує окупацію не лише надводного та повітряного простору через формування зони обмеження та заборони доступу і маневру (A2/AD), а й підводного простору шляхом:

- розгортання системи висвітлення надводної та повітряної обстановки та радіомоніторингу, в тому числі передових її складових на захоплених платформах дочірньої компанії НАК «Нафтогаз України» - «Чорноморнафтогаз» (*була реорганізована окупантом в «Государственное унитарное предприятие Республики Крым «Черноморнефтегаз» – прим. авт.*);
 - закриття районів, під виглядом проведення заходів бойової підготовки ЧФ РФ, для перешкоджання міжнародному судноплавству. Одночасне закриття районів Чорного моря має тенденції до зростання: якщо в 2017 році це складало 1/10 частину Чорного моря, то в 2018 році – 1/6, а в 2019 році – 1/3;
 - удосконалення системи моніторингу та контролю підводного простору Чорного моря. Особливість – використання в єдиному контурі міжвидомчих сил та засобів: ЧФ РФ, ФСБ РФ, «Газпрому» та ГУП РК «Черноморнефтегаз».
- «Основы государственной политики Российской Федерации в области военно-морской деятельности на период до 2030 года», які затверджені указом Президента РФ від 20.07.2017 року №327, Морська доктрина РФ та Федеральна цільова програма «Світовий океан» чітко окреслили позицію РФ на морі:
- РФ розглядає виникнення безпосередніх воєнних загроз її національній безпеці – розгортання (нарощування) іноземними державами в прилеглих до РФ акваторіях морів та океанів

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

стратегічних неядерних систем високоточної зброї морського базування, а також систем протирaketної оборони морського базування;

- ВМФ створює та підтримує умови, які необхідні для забезпечення безпеки морської діяльності РФ, захисту державного кордону РФ в підводному середовищі, в тому числі протичовнову, протипідводно-диверсійну оборону в інтересах безпеки РФ;

- підвищення оперативних та бойових можливостей ЧФ за рахунок розвитку на території Кримського півострова міжвидового угруповання сил (військ) *(забезпечення даного угруповання необхідною розвідувальною інформацією та видача цілевказівок для бойового застосування – прим. авт.)*;

- забезпечення постійної військово-морської присутності РФ в Середземному морі та інших стратегічно важливих районах Світового океану, в тому числі в районах проходження основних морських транспортних комунікацій;

- створення та забезпечення функціонування єдиної державної системи висвітлення підводної та надводної обстановки *(стаціонарна, позиційна та маневрена складова Азово-Чорноморського сегменту єдиної державної системи – прим. авт.)*;

- знищення воєнно-економічного потенціалу противника шляхом враження його життєво важливих об'єктів з моря.

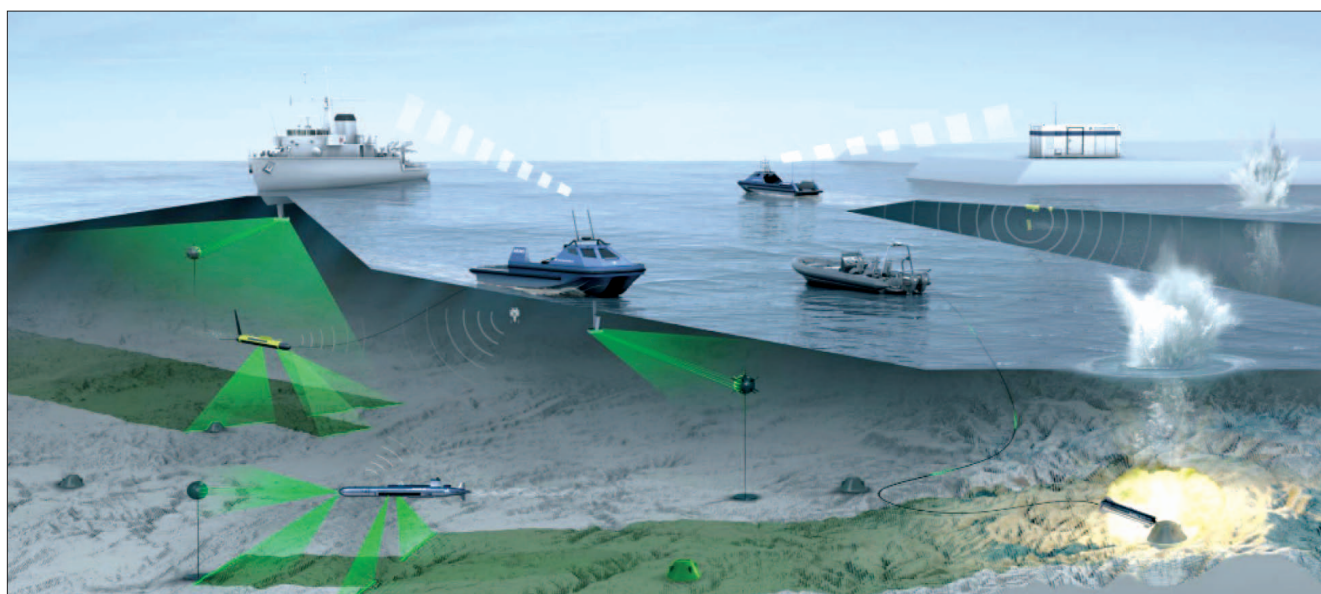
Які ж загрози несе підводний простір?

А) Мінна небезпека. Вимагає забезпечення контролю над прибережними водами, морськими комунікаціями та захисту морських портів.

Кількість носіїв мінної зброї РФ: надводні кораблі – до 32 од., літальні апарати – до 20 од., судна – понад 50 од. Крім того, до прихованого мінування додатково можуть бути залучені підводні човни – до 7 од., надмалі підводні човни та підводні диверсанти на носіях.

Об'єктами мінування можуть бути рекомендовані шляхи, райони якірних стоянок та перевалки вантажів, підхідні канали та вузини, акваторії портів, об'єкти морської інфраструктури тощо.

Нейтралізація цієї загрози вимагає постійного моніторингу мінної обстановки та забезпечення гарантованої безпеки мореплавства в разі застосування мінної зброї противником. Не можна виключати, що приховане мінування може бути використане РФ для припинення міжнародного судноплавства під легендою «міннонебезпечних районів часів I та II світових війн».

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

Прикметно, що 14-21 червня 2019 року в східній частині Чорного моря проведено випробування морської міни типу «Шельф» та нових морських тралів - широкосмугового акустичного тралу «ШАТ-У» та глибоководного контактного тралу «ГКТ-3М». До випробувань долучалися Військовий інноваційний технополіс «Ера» та «Концерн «Морское подводное оружие - Гидроприбор».

Постановка міни здійснювалась з торпедного апарату малого протичовнового корабля «Касімов» та бойовими плавцями 136-го окремого загону спеціального призначення протипідводно-диверсійної служби (озСпП ПДРС). Було випробувано:

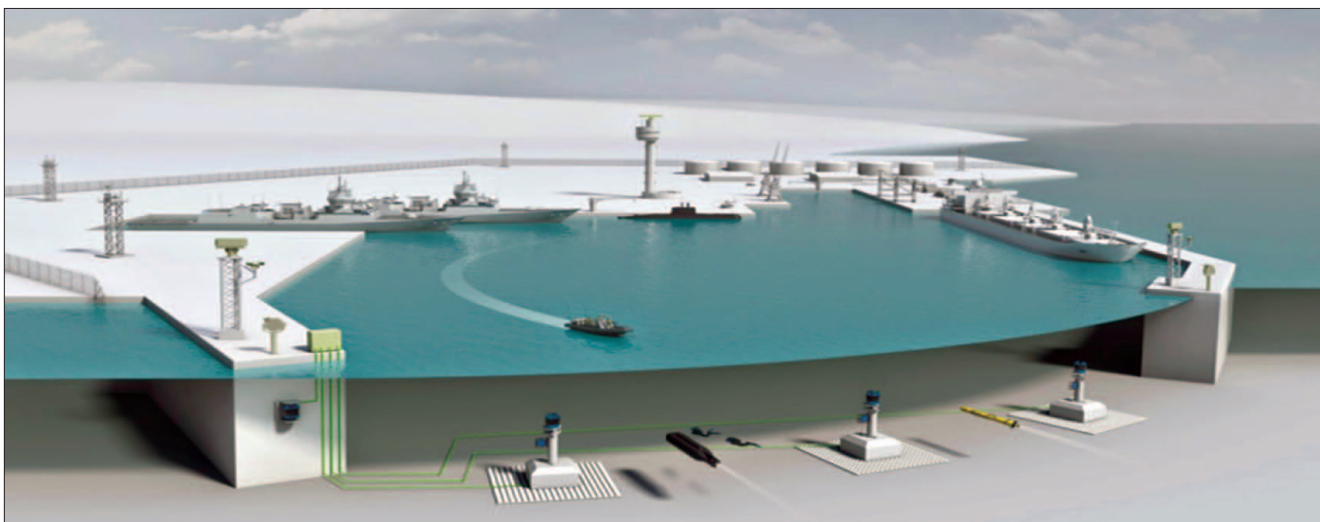
- виявлення та наведення міни на морську ціль різної тоннажності;
- стійкості міни під час неконтактного тралення;
- випробування системи розпізнавання «свій-чужий».

В) Підводно-диверсійні сили та засоби ССО РФ. Ці сили зведені до загонів бойових плавців в Севастополі та Новоросійську, до 500 бойових плавців в кожному. За попередніми розрахунками до проведення диверсійних актів може бути залучено до 45 морських диверсійно-розвідувальних груп.

Засоби доставки: бойові кораблі та підводні човни, цивільні судна, маломірні швидкісні судна, літаки та вертольоти, ультрамалі підводні човни. Об'єктами мінування можуть бути – бойові кораблі, пункти управління, вузли зв'язку та система висвітлення морської обстановки, акваторії пунктів базування ВМС та морських портів, об'єкти морської інфраструктури.

З огляду на зазначене, потребує державного врегулювання питання оснащення морських портів України та інших важливих об'єктів морської інфраструктури обладнанням для виявлення підводних диверсійних сил і засобів.

Приклад: в середині травня 2018 року проводилися випробування автономного безпілотного апарату (АБПА) «Клавесін» при забезпеченні дослідницького судна ЧФ «Віктор Чероков» в акваторії Чорного моря на полігоні поблизу окупованої Феодосії. АБПА "Клавесін 2Р-ПМ" призначений для вирішення підводних глибоководних задач військового спрямування.

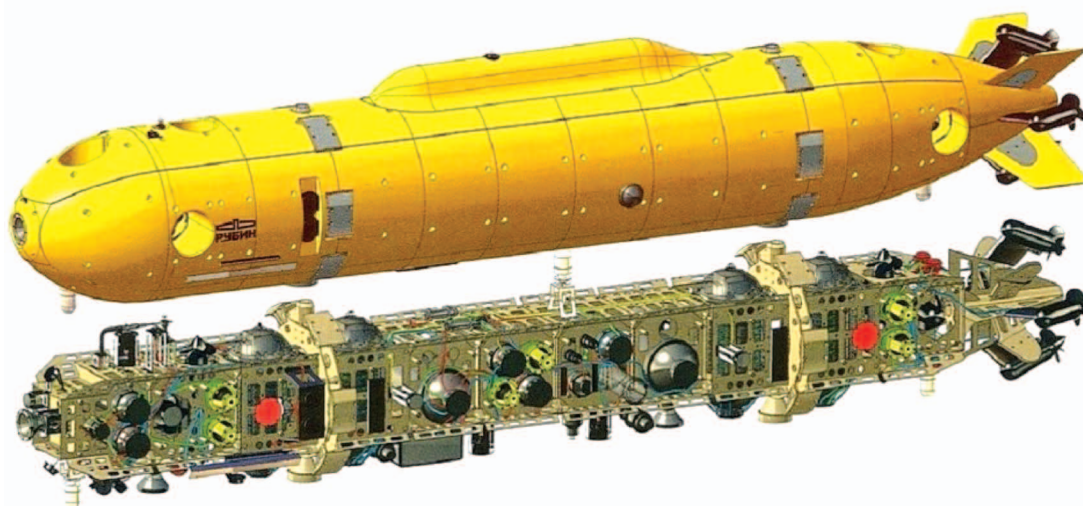
У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

Основні завдання, які можуть вирішуватися з його допомогою: охорона об'єктів, пошукові операції, дослідження морського дна на глибині до 6000 м, виявлення та нейтралізація мінних загрозень, картографія дна та зондування ґрунту.

С) Підводні човни

Підводні сили ЧФ РФ організаційно зведені у 4-ту окрему бригаду підводних човнів, яка налічує у своєму складі 7 дизель-електричних

Тактико-технічні характеристики АБПА «Клавесін»:

Довжина - 6500 мм;

Діаметр - близько 1000 мм;

Маса - 3700 кг;

Радіус дії – до 50 км;

Дальність ходу максимальна – до 300 км;

Швидкість ходу – до 1,5 м/с;

Автономність – до 120 годин;

Максимальна глибина занурення - до 6000 м.

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

субмарин. Формування бригади здійснювалося протягом 2014-2016 років, коли до бойового складу ЧФ щорічно надходило по два підводних човни проекту 636.3 «Варшав'янка».

Таким чином, на кінець 2016 року було завершено створення угруповання підводних човнів ЧФ РФ (Таблиця 1).

Таблиця 1

Угруповання підводних човнів ЧФ РФ

Тип	Назва	Суднобудівне підприємство	Дата закладки	Дата спуску на воду	Ввід до бойового складу	Стан
Підводні човни Проекту 877 «Палтус»	«Алроса»	Красное Сормово	17.05.1988	10.09.1989	01.12.1990	Модернізація
Підводні човни Проекту 636.3 «Варшав'янка»	«Ново-российск»	Адмиралтейские верфи	20.08.2010	28.11.2013	22.08.2014	В дії
	«Ростов-на-Дону»	Адмиралтейские верфи	21.11.2011	26.06.2014	30.12.2014	В дії
	«Старый Оскол»	Адмиралтейские верфи	17.08.2012	28.08.2014	03.07.2015	В дії
	«Краснодар»	Адмиралтейские верфи	20.02.2014	25.04.2015	05.11.2015	В дії
	«Великий Новгород»	Адмиралтейские верфи	30.10.2014	18.03.2016	26.10.2016	В дії
	«Колпино»	Адмиралтейские верфи	30.10.2014	31.05.2016	24.11.2016	В дії

Підводний простір Чорного моря дозволяє без обмежень застосовувати підводні човни ЧФ, за виключенням мілководної північно-західної частини моря, де ізобата глибин менше 60 метрів. Цей фактор створює певні навігаційні перешкоди для застосування підводних човнів.

Аналізуючи діаграму (рис. 1), можливо дійти до висновку, що станом на кінець 2019 року:

- співвідношення за носіями КР «Калібр» надводний корабель/підводний човен ЧФ РФ складає 50/50%;
- сумарний ракетний залп КР «Калібр» складає 72 одиниці (перспектива 2024 року – 152).

Особливістю є те, що підводні човни ЧФ мають досвід бойового застосування крилатих ракет в ході спеціальної операції в Сирії. Крім того,

мали місце ракетні стрільби з ДЕПЧ пр.636.3 «Варшав'янка» ракетою типу «91Р1» з комплексу «Калібр ПЛ» на полігоні бойової підготовки в районі Анапа/східна частина Чорного моря 17.02.2017 р. та в районі мису Чауда 11.10.2017.

Показово, що за повідомленням прес-служби ЧФ РФ 16 квітня 2020 року, «Дизель-електрическая подводная лодка «Колпино», вооруженная крылатыми ракетами «Калибр», и бомбардировщики Су-24М (рис. 2) продемонстрировали нанесение совместного ракетно-бомбового удара по отряду кораблей условного противника в Чёрном море во время сопровождения кораблями ЧФ эсминца ВМС США USS Porter DDG-78 («Портер»)).

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

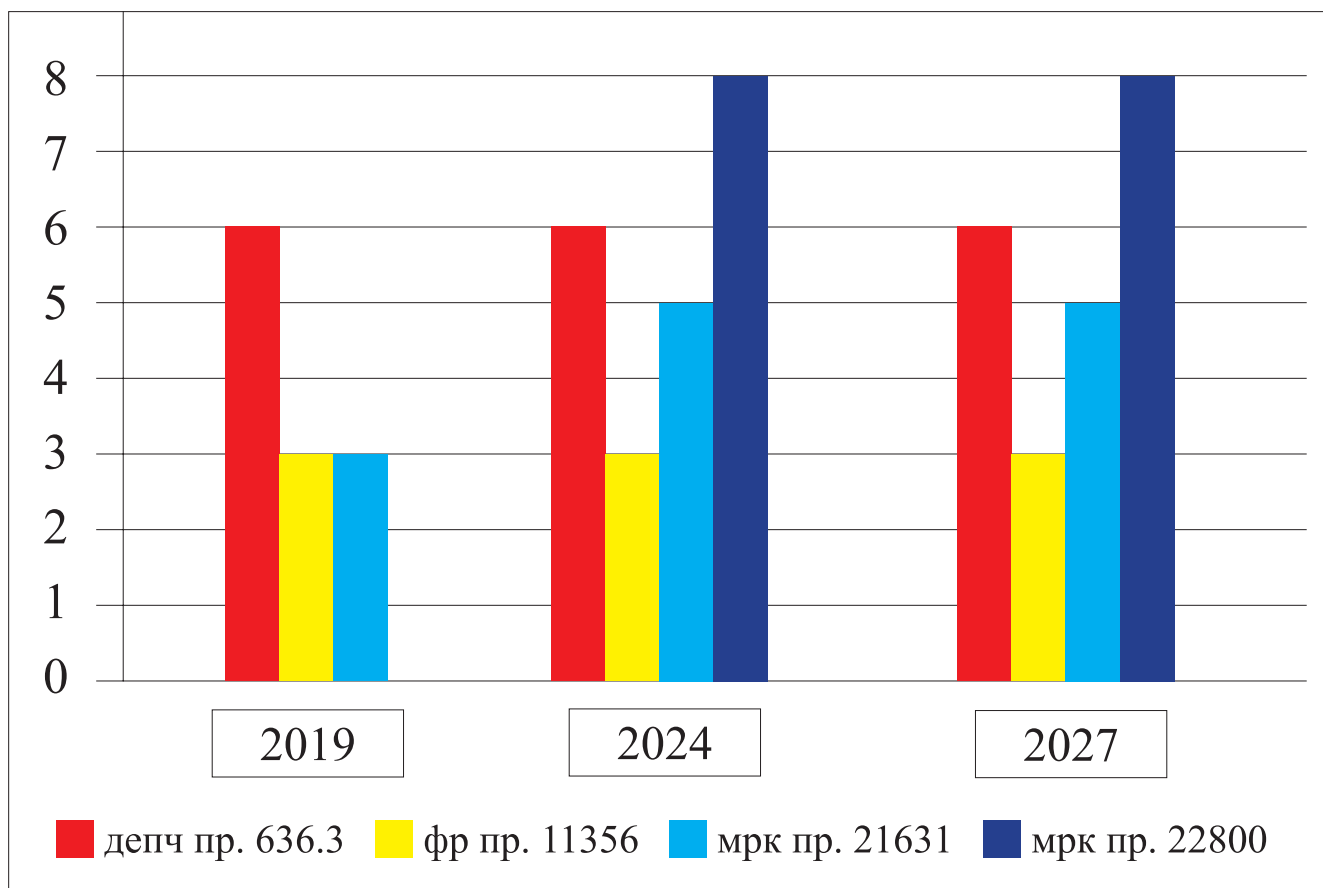

Рис. 1. Співвідношення бойових кораблів ЧФ РФ.

Примітки:

депч пр. 636.3 – дизель-електричний підводний човен проекту 636.3

фр пр. 11356 – фрегат проекту 11356

мрк пр. 21631 – малий ракетний корабель проекту 21631

мрк пр. 22800 – малий ракетний корабель проекту 22800

Рис. 2. Бомбардувальник Су-24 М та підводний човен ЧФ РФ «Колпино».

Д) Міжвідомча інтегрована система висвітлення підводної обстановки

РФ проводить активні заходи щодо створення єдиної державної комплексної системи висвітлення надводної та підводної обстановки, яка буде включати три контури – морський, космічний та наземний. Здійснюється розробка ешелонованої системи висвітлення надводної та підводної обстановки з розробкою та впровадженням новітніх гідроакустичних систем з трьома рубежами виявлення, а саме:

- на першому рубежі (океанська операційна зона) планується розгортання гідроакустичних систем на стратегічно важливих ділянках Світового океану. Інформація щодо обстановки буде передаватися через багатофункціональну супутникову систему «Ліана» на пункт обробки та аналізу. Поки що ця система дальньої гідроакустики знаходиться у стадії розробки;

- на другому рубежі (дальня морська операційна зона), планується використання гідроакустичної системи «Гармонія». Дана система включає розгорнутий комплекс гідроакустичних станцій на дні моря з радіусом можливого викриття обстановки близько 300 кілометрів. Гідроакустичні станції системи «Гармонія» можуть передавати інформацію як безпосередньо через оптоволоконні канали зв'язку так і через використання супутникових каналів зв'язку системи «Ліана». Військовим керівництвом РФ розглядається можливість, після прийняття на озброєння системи, постановки гідроакустичних станцій в акваторії Середземного моря, насамперед, в східній його частині;

- на третьому рубежі (ближня морська операційна зона), починаючи з 2016 року проводяться заходи з установки та введення в експлуатацію стаціонарного пасивного гідроакустичного комплексу «МГК-608», на який покладено задачі з висвітлення обстановки поблизу територіальних вод РФ. В північно-західній частині Чорного моря, починаючи з 2019 року, розпочато розміщення стаціонарного пасивного гідроакустичного комплексу «МГК-608». Особливістю даного комплексу є те, що винос

гідроакустичних буїв (антен) здійснюється на відстань до 200 км від берегової лінії та радіус виявлення становить близько 100-150 миль, передача даних про обстановку буде здійснюватися через оптоволоконні канали зв'язку на пункт обробки та аналізу інформації. Після розгортання гідроакустичного поля від мису Тарханкут, ймовірно, до району на схід від острова Зміїний, РФ буде мати змогу повністю контролювати надводну та підводну обстановку в північно-західній та західній акваторії Чорного моря.

Довідково. Тактико-технічні характеристики стаціонарного пасивного гідроакустичного комплексу МГК-608:

- кількість гідроакустичних антен в системі – до 60;
- глибина постановки – до 1000 м;
- вірогідність виявлення підводного об'єкту – 0,8-0,9;
- похибка визначення місця розташування підводного об'єкту – 1-2 км;
- обслуговуючий персонал – 2 чол.

Також для визначення надводної та підводної обстановки, як у ближній морській операційній зоні, так і в прибережній зоні акваторії Чорного моря розгорнуто та продовжує розгортатися низка гідроакустичних систем, які з великою імовірністю також будуть інтегровані в Єдину державну систему висвітлення надводної та підводної обстановки. Мова йде про стаціонарний гідроакустичний комплекс «Рациональность ВГ-5», що призначений для ведення гідроакустичної розвідки та класифікації підводних і надводних цілей (у режимах гідролокації та шумопеленгування), а також забезпечення звукопідводного та акустичного телеграфного зв'язку з підводними човнами та іншими об'єктами у відкритому морі. На сьогоднішній день відомо про завершення будівництва інфраструктури центру управління цим комплексом. Організаційно він входить до складу 14-го району спостереження Новоросійської ВМБ. В перспективі РФ планує розгорнути ще один такий комплекс на мисі Сарич (тимчасово окупована територія АР Крим).

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

Також для визначення надводної та підводної обстановки задіється система виявлення підводних човнів у складі автономних гідроакустичних станцій (АГАС) «Амга-М», які призначені для пошуку, виявлення, класифікації та супроводження підводних човнів, визначення напрямку руху та передачі інформації про них на берегові або корабельні пункти управління. Вперше така система виявлення підводних човнів у кількості 20 означених станцій була розгорнута на початку 2014 року у морській акваторії м. Сочі для забезпечення безпеки проведення Олімпійських ігор. Зазначені заходи дозволили створити протичовновий рубіж протяжністю до 100 км і шириною до 6 км.

Управління станціями може здійснюватися з надводного корабля чи берегового пункту управління за допомогою гідроакустичного зв'язку, а передача інформації від АГАС про виявлення підводного човна – засобами радіозв'язку на відстань до 60 км. АГАС «Амга-М» забезпечує сектор огляду 360 градусів та може бути встановлена на якор у районах з глибинами від 300 до 1500 м. Завдяки цьому забезпечується приховане перебування станції

на позиції та всієї системи виявлення підводних човнів у цілому.

Стационарна електромагнітна станція (ЕМС) «Анаконда-СП» - призначена для виявлення та класифікації підводно-диверсійних сил та засобів (бойові плавці, безкіпажні підводні апарати тощо) на дальності до 30 км. РФ планує ввести в експлуатацію дві такі станції, розміщені на ТОТ АР Крим: одну в районі мису Тарханкут, другу – на мисі Херсонес. Розгортання цих станцій дозволить посилити ближню зону оборони пунктів базування ЧФ, а також критичних об'єктів цивільної інфраструктури, передусім від можливих дій підводно-диверсійних сил та засобів.

Для виявлення диверсійних сил і засобів у ближній зоні оборони пунктів базування та інших об'єктів морської інфраструктури РФ планує використовувати активну магнітно-акустичну станцію МГ-818 «Диабаз» (виявлення, класифікації підводно-диверсійних сил і засобів). На сьогоднішній день здійснюється оцінка бойових можливостей цієї станції та визначення місця її подальшого розгортання.

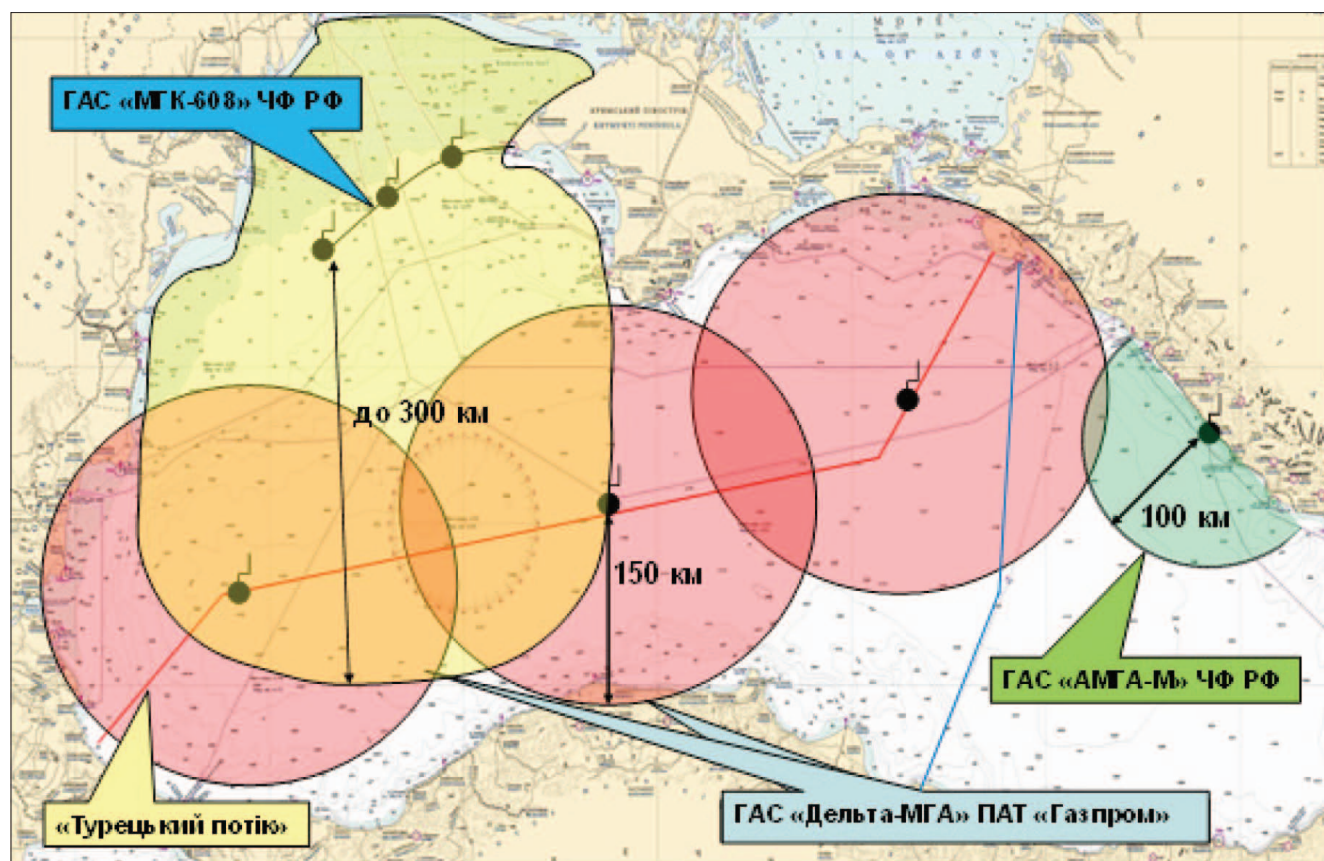

Рис. 3. Гідроакустичні системи в акваторії Чорного моря.

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

АГАС «Амга-М», ЕМС «Анаконда-СП» та АМАС «Диабаз» є автономними станціями, що дає можливість оперативно їх розгорнути у Азово-Чорноморському регіоні (рис. 3). Не виключається їх використання для охорони захоплених Росією об'єктів на газових родовищах «Чорноморнафтогазу» у виключній морській економічній зоні України та мостового переходу через Керченську протоку.

В період 2018-2019 років проведено випробування та введення в експлуатацію нової системи «Дельта-МГА», що активно використову-

ється в інтересах ПАТ «Газпром» (за заявами - в інтересах безпеки підводних ліній газопроводів). Дані гідроакустичні станції встановлено на трасі газопроводу «Турецький потік» (рис. 4).

РФ не полишає перспективи нарощування засобів гідроакустичної розвідки за рахунок її розміщення на інфраструктурних об'єктах «Блакитного потоку» та «Турецького потоку», що практично призведе до повного контролю підводного простору Чорного моря.

Рис. 4. Система «Дельта-МГА».

Таким чином, РФ таємно формує нову загрозу «з-під води», ведеться підготовка підводного плацдарму як елементу тотального контролю за Чорним морем та перенесення майбутнього протистояння не лише в космос, а й під воду.

Чи зупиниться на цьому Москва? Мабуть ні!

Усвідомлюючи воєнно-політичні та воєнно-стратегічні зміни, що відбуваються ще в кінці 2019 року Путіним поставлено завдання на

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

розробку нової Воєнної доктрини РФ та програми розвитку озброєнь до 2035 року. Слід очікувати розробку нової Морської доктрини РФ, а за нею і нових викликів та загроз з морського напрямку.

В той час, коли РФ окупує простори Чорного та Азовського морів, не пасуть задніх у підводному просторі й інші потужні гравці. Як приклад - квітнева публікація доповіді під назвою «Передові технології та майбутнє оборонного співробітництва США та Японії» (Emerging technologies and the future of US – Japan defense

collaboration) Атлантичної Ради США. У документі розглядаються технологічні напрямки, на яких зосереджуються провідні держави світу, один з магістральних – безпілотні підводні апарати. Показовим є успіх Китаю. Безекіпажні системи використовуються ним не тільки для збору даних і розвідки, але також для позначення постійної присутності з метою підкріплення своїх претензій в Південно-Китайському морі. Військово-морські сили КНР витрачають багато часу і ресурсів на розробку і розгортання нових безекіпажних платформ для підводного простору.

Китайський новий підводний безпілотний човен HSU-001.

Що робити? Важливо здійснити наступні заходи:

1. Створення єдиної державної системи висвітлення надводної та підводної обстановки і розвідки за об'єктовим та зональним принципами з можливістю обміну даними про обстановку національними користувачами – Міністерство оборони та Генеральний штаб, Морська охо-

рона Державної прикордонної служби МВС України, Міністерство інфраструктури, а також з країнами-партнерами.

Для прикладу, румунська комплексна система виявлення, спостереження та контролю руху в акваторії Чорного моря SCOMAR була створена протягом 5 років. Система складається з двох підсистем - підсистема прикордонної поліції та підсистема Мор-

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

ських сил, та має компоненти спостереження (повітряний, наземний, морський), командний компонент та компонент реагування. Особливістю системи SCOMAR є те, що поряд з радіолокаційним та оптико-електронним обладнанням, використовуються як маневрені, так і стаціонарні засоби гідролокаційної розвідки. Цікавим є досвід щодо поєднання системи SCOMAR з системою контролю та управління рухом в дельті річки Дунай SCOD (System for Control and Observation of the traffic on Danube).

Сагайдачний» в міжнародних навчаннях «Морський щит» (Румунія) в 2015 та 2016 роках спільно з кораблями Альянсу. Одним із епізодів навчань був пошук підводного човна вірогідного противника, роль якого виконував турецький підводний човен класу «Атилай». Наш фрегат забезпечив гідроакустичний контроль підводного човна у 2015 році протягом 2 годин 28 хвилин, а в 2016 році – майже 1 години. І це при аналоговій гідроакустиці, яка знаходиться на борту з часу побудови корабля у 1992 році.

2. Організація протипідводно-диверсійної оборони об'єктів критичної морської інфраструктури (порти, гідротехнічні споруди, пункти базування ВМС тощо).

3. Розвиток різномірної компоненти ВМС та Морської охорони ДПС (кораблі, катери, морська авіація, сили спеціального призначення, ультрамалі підводні човни) під завдання протичовнової, протимінної та протипідводно-диверсійної оборони.

4. Відпрацювання питань ліквідації загроз в підводному просторі в рамках міжнародних навчань НАТО «Атлантична рішучість» з залученням сил та засобів не лише країн Альянсу, але й країн-партнерів.

Як приклад взаємосумісності сил та засобів країн-членів НАТО та України як країни-партнера – участь фрегату «Гетьман

Насамкінець, варто згадати, що 12 листопада 2019 року під керівництвом НГШ ЗС РФ генерала армії В. Герасимова відбулася нарада в якій взяли участь командувачі військовими округами ЗС РФ, що розташовані в європейській частині Росії, командувачі родів військ, начальники штабів та оперативних відділів відповідних армійських угруповань. Доповідь В. Герасимова була присвячена аналізу загроз з трьох напрямків: північного, південного та західного і окремо питання щодо України. По південному напрямку було визначено основні завдання – протидія збільшенню присутності НАТО в регіоні, захист та охорона об'єктів енергетики на шельфі і транспортного трафіку в Чорному морі, протидія системі ПРО США в регіоні. Таким чином, Росія готується до війни на морі, і зовсім не оборонного характеру. Вона цілеспрямовано заздалегідь створює собі переваги на Чорноморському ТВД.

Список використаних джерел:

1. «Морська газова інфраструктура у російській протидії НАТО на східному фланзі: потенціал гібридного використання у Чорному та Балтійському морях». Анатолій Бургомістренко, Сергій Гайдук, Михайло Гончар, Павло Лакійчук. «Чорноморська безпека» №2 (32) 2018 р. Стор. 4-22.

*Сергій Мухринський,
Капітан 1 рангу (у відставці),
Україна*

ЧФ РФ: радянський флот за фарбованим фасадом⁴

The Russian Black Sea Fleet always played a minor role in Soviet-Russian history. However, in 2014, after the Russian occupation of Crimea, it gained not only military-strategic but also geopolitical significance. Russian naval forces in

the Black Sea region have become a demonstration of its claims to the regional dominance, and, together with its forces in Crimea, a symbol of a striking force against NATO.

Чорноморський флот (ЧФ), в порівнянні зі стратегічними Північним і Тихоокеанським, завжди відігравав другорядну роль в радянсько-російській історії. Після розпаду СРСР значна частина його корабельного складу була

«порізана на голки» через неспроможність утримувати таку кількість застарілих бойових одиниць. Втім, у 2014 році, після російської окупації Криму, ЧФ отримав не тільки воєнно-стратегічне значення, а й геополітичне. Військово-морське формування Росії в Чорному морі стало демонстрацією претензій РФ на домінування в регіоні, а угруповання сил в Криму, ще й символом ударного кулака проти НАТО.

⁴Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трестового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трестового Фонду або його партнерів.

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

Після окупації Криму військово-політичне керівництво Росії вдалося до посилення не лише військового угруповання на анексованому півострові, а й власне Чорноморського флоту. Розпочався процес якісного й кількісного посилення ЧФ, підтягування його до кількісних та якісних показників часів СРСР. З часу окупації Криму флот отримав понад 20 нових бойових одиниць. Серед них три фрегати проекту 11356, шість підводних човнів 636 проекту, патрульні корвети проекту 22160 і ракетні катери проекту 21631. Усі бойові одиниці оснащені крилатими ракетами «Калібр». Уже сьогодні в складі ЧФ налічується 74 бойових кораблів і катерів, зокрема 7 дизельних підводних човнів. Будівництво нових кораблів і катерів для ЧФ, за заявами російських посадовців, триває. А деякі експерти говорять про витіснення Росією суперників з Чорного моря, завоювання нею панування в морі, створення тут нею такого собі «Mare Nostrum». Отже стан справ на Чорноморському флоті Росії потребує ретельного аналізу і відповідної оцінки.

Кількісні та якісні показники корабельного складу ЧФ РФ

Станом на кінець 2019 року Чорноморський флот РФ нараховував 227 одиниць плавзасобів, з них бойових кораблів та катерів – 74 одиниці (32,6% від усього корабельного складу), плавзасобів забезпечення – 153 (67,4 %) (Таблиця 1). Середній вік всіх плавзасобів – 30,4 років. Середній вік бойових кораблів та катерів – 20,2. Співвідношення бойових одиниць (кораблів і катерів) і допоміжних плавзасобів – на одну бойову одиницю приходить 2,07 допоміжних, що обумовлено не тільки незбалансованою структурою флоту, а й його низьким технічним станом, а це, в свою чергу, потребує постійного супроводження бойових кораблів в морі.

Таблиця 1

Вікова структура плавзасобів ЧФ РФ

Всі плавзасоби, 227 одиниць			У т.ч. бойові кораблі та катери, 74 одиниці	
Вік плавзасобів (роки)	Кількість	%	Кількість	%
1 - 10	72	31,7	35	47,2
11 - 15	4	1,76	3	4,05
16 - 20	3	1,32	2	2,7
21 - 25	1	0,44	0	0
26 - 30	12	5,29	4	5,4
31 - 35	33	14,53	18	24,3
36 - 40	22	9,7	5	6,75
41 - 45	20	8,81	2	2,7
46 - 50	21	9,25	2	2,7
51 - 55	17	7,49	3	4,05
56 - 60	6	2,64	-	-
61 - 65	10	4,41	-	-
66 - 70	4	1,76	-	-
71 - 75	1	0,44	-	-
76 - 80	1	0,44	-	-

Важливою характеристикою бойової спроможності флоту є дані про сумарну вагу залпу ракетним, артилерійським, торпедним озброєнням та засобами ППО, а також можливості постановки мін і десантних спроможностей

флоту. Сумарний залп Чорноморського флоту становить – 329,34 тони. Його структура за видами вогню та дальністю бою виглядає наступним чином (Таблиця 2).

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

Таблиця 2

Структура вогневого залпу ЧФ РФ

Сумарний залп ракетним озброєнням – 72,9 тон , в тому числі на дистанцію:							
Дистанція (км)	20	90	150	250	700	1400	
Вага (тон)	6,27	1,96	5,96	10,8	8,0	40	
Сумарний залп артилерії 169,4 тон , в тому числі на дистанцію:							
Дистанція (км)	5	10	15	20			
Вага (тон)	15,389	110,75	1152	42,087			
Сумарний залп засобами ППО 19,9 тони , в тому числі на дистанцію:							
Дистанція (км)	2,5	3,5	6	15	24	50	75
Вага (тон)	0,02106	1,51936	2,608	1,44	0,96	4,464	8,96
Сумарний залп торпедним озброєнням - 67 тон на дистанцію 15 км							

У 2019 році кораблі Чорноморського флоту РФ активно відпрацьовували вправи з постановки мін в районах підводної човнової загрози та по можливій мінній блокаді портів, проток, міл-

ководних ділянок моря. Кораблі флоту можуть одночасно виставити **443** морські міни і, дотримуючись мінімального інтервалу, створити мінну лінію довжиною 53 км.

Таблиця 3

Можливості мінних постановок

Тип і проект корабля	Назва корабля	Кількість одиниць	Кількість мін на одиниці	Загальна кількість мін
МПК пр.1124	Александровец Сузалец Муромец Поворино Ейск Касимов	6	18	108
МТЩ пр.266М	Иван Голубец Ковров Турбинист Валентин Пикуль Вице-адмирал Захарьев	5	7	35
МТЩ пр.12660	Железняков	1	16	16
МТЩ пр.12700	Иван Антонов Владимир Емельянов	2	7	14
ПЧ пр.636.3	Краснодар Ростов-на-Дону Старый Оскол Новороссийск Великий Новгород Колпино	6	24	144
ПЧ пр.877В	Алроса	1	24	24
ВДК пр.1171	Орск Саратов Николай Фильченков	3	30?	90?
ДКа пр.02510 (БК-16)		3	4	12
Загальна кількість мін разової постановки				443 од.

Наступальні спроможності ЧФ РФ визначаються не тільки потужністю вогневого залпу, але й можливостями з десантування сил та

засобів на територію вірогідного противника (Таблиця 4).

Десантовисадочні можливості ЧФ

Тип і проект корабля	К-ть	Десантомісткість одиниці		Десантомісткість загальна		Осадка, м
		Особов. складу (осіб)	Техніки	Особов. складу (осіб)	Техніки	
ВДК пр.1171	3	300-400	20 танків або 45 БТР або 50 автомобілів	900-1200	60 танків або 135 БТР або 150 автомо-білів	4,5
ВДК пр.775	4	340	10 середніх танків	1360	40 середніх танків	3,7
		340	12 одиниць бронетехніки	1360	48 одиниць бронетехніки	
		313	3 середніх танки 3 САУ2С9 «Нона-С» МТЛБ 4 вантажних автомобіля	1252	12 середніх танки 12 САУ2С9 «Нона-С» 4 МТЛБ 12 вантажних автомобілів	
Десантний катер пр.11770	2	92 або	або 1 основний танк або 2 БМП або 45 тон вантажу	184 або	або 2 основних танки або 4 БМП або 90 тон вантажу	1,52
Десантний катер пр.1176	2	20 або	1 основний танк або 2 ГАЗ-66 або 5 тон вантажу	40 або	2 основних танки або 4 ГАЗ-66 або 10 тон вантажу	1,5
Десантний катер пр.02510 (БК-16)	3	19	-	57	-	0,9
Швидкісний патрульний катер пр.03160	7	20	-	140	-	0,9
Протидиверсійний катер пр.1415	2	27	-	54	-	1,24
Протидиверсійний катер типу 1С16МП	2	8	-	16	-	?
Разом	25			5363-5663	ББМ – 315 Авто – 166 Вантажу – 100 тон	

Аналіз бойової підготовки та діяльності Чорноморського флоту

Після окупації Криму і втручання Росії в конфлікти в Сирії та Лівії, Чорноморський флот став одним з пріоритетних інструментів забезпечення воєнно-політичного курсу РФ на Чорноморсько-Середземноморському просторі. На ЧФ покладено відповідальність за безперербійне функціонування морського логістичного ланцюжка, так званого «Сирійського експе-

су», між Новоросійськом, а також окупованим Севастополем, та сирійськими портами Тартус і Латакія. Бойові кораблі ЧФ охороняють захоплені російськими «зеленими чоловічками» об'єкти морської інфраструктури української ПАТ «ДАТ «Чорноморнафтогаз», розташованої в межах виключної (морської) економічної зони на шельфових родовищах Чорного й Азовського морів, передусім газовидобувні платформи, де розмістилися російська морська піхота і засоби технічної розвідки.

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

Протягом 2019 року завдання бойової служби кораблі та судна ЧФ РФ виконували в різних морських зонах.

В дальній морській зоні – Середземне море та інші райони Світового океану - виконували завдання більше 30 кораблів, підводних човнів та суден забезпечення флоту. Загальна наплаваність корабельних сил за цей період склала майже 4500 ходових діб, пройдено більше 237000 морських миль в Чорному і Середземному морях, Атлантичному та Індійському океанах. Здійснено 50 ділових заходів в порти Алжиру, Греції, Джибуті, Кіпру, Туреччини, Оману, Ємену, Пакистану, Єгипту.

В північно-західній частині Чорного моря здійснювалась охорона та контроль захоплених в Україні під час окупації Криму у 2014 році газових та газоконденсатних родовищ та видобувних платформ у виключній морській економічній зоні України, готовність до блокування українських портів, відслідковування переміщення кораблів НАТО та проведення міжнародних навчань в цій зоні. Ці завдання виконувались переважно силами кораблів Кримської ВМБ (41-а бригада ракетних катерів, 68-а бригада кораблів охорони водного району, 519-ий дивізіон розвідувальних кораблів).

В районі Керченської протоки та Кавказького узбережжя ЧФ силами кораблів Новоросійської ВМБ брав участь в забезпеченні охорони Керченського мосту, надаючи підтримку діям кораблів прикордонної служби ФСБ і Росгвардії з блокади Керченської протоки, контроль за діяльністю ВМС Грузії та Туреччини в східному та південному секторах Чорного моря, а також безпеки газопроводу «Блакитний потік» в цьому районі та забезпечення безпеки державних заходів на території Південного федерального округу.

За оцінками командування ВМФ РФ у 2019 році органи воєнного управління, сили і війська ЧФ РФ показали здатність виконувати завдання за призначенням. Ступінь готовності частин, з'єднань і об'єднань флоту неодноразово перевірялися в ході командно-штабних тренувань і навчань в березні-липні, а також у серпні в двосторонньому командно-штабному навчанні з угрупованнями військ і сил під керівництвом командувача Південним військовим округом. Протягом року ЧФ

РФ провів 165 навчань різного спрямування, в ході яких було виконано більше 500 бойових вправ, 35 одиночних і спільних ракетних стрільб. В порівнянні з 2018 роком кількість ракетних стрільб збільшилася вдвічі. В 3,5 рази збільшився і сумарний час роботи протичовнових кораблів з підводними човнами, і вдвічі – підводних човнів один з одним.

На кінець 2019 року на 13-му судноремонтному заводі ЧФ, як планово, так і поза планом, ремонтувалися 43 кораблі та судна, зокрема РКР «Москва», ДЕПЧ «Алроса», ВДК «Саратов», ВДК «Ямал», СКР «Ладный», РКВП «Бора», СРЗК «Иван Хурс», опитове судно ОС-138. Незаплановані ремонтні роботи різного ступеню складності кораблів та суден, що знаходилися на бойовій службі в дальній морській зоні, проводилися і плавмайстернями в 720-му пункті матеріально-технічного забезпечення в Тартусі (Сирія). Зокрема, ремонтувалися ПЧ «Краснодар», ПЧ «Старый Оскол», МТЩ «Ковровец», СКР «Пытливый», СКР «Адмирал Макаров», БМТ «Иван Бубнов», морський буксир МБ-304, суховантаж «Двиница-50», ГС «Донузлав», протидиверсійний катер «Суворовец».

В авіації ЧФ РФ план льотної підготовки виконано на 115%. В тому числі план по загальному нальоту на 104%, план польотів на багатофункціональних винищувачах Су-30СМ – на 100%, план польотів на гелікоптерах Ка-27ПС на 134%, Мі-8 – на 145%. Виконано 457 посадок гелікоптерів на надводні кораблі (106% від плану, на 75% більше, ніж у 2018 році). Слід відзначити, що на фоні навчання «Сі Бриз 2019» авіація ЧФ РФ відпрацьовувала нові тактичні прийоми, в тому числі «Фільтр» та «Стіна» із відбиття ракетних ударів противника. План повітряних перевезень виконано на 236%. План забезпечення заходів бойової підготовки флоту та протидії силам НАТО в Чорному морі виконано на 189%.

На 2020 рік, крім участі Чорноморського флоту в оперативно-тактичних і стратегічних навчаннях в Чорному морі (в тому числі стратегічне командно-штабне навчання «Кавказ-2020» у вересні 2020 року), заплановано 40 бойових служб кораблів ЧФ в дальній морській зоні та 35 заходів в порти іноземних держав. У 2020 році планується сформувати 20 екіпажів для укомплектування кораблів і

У ФОКУСІ: ПРОТИВНИК НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ТВД

суден, що будуються, і протягом року очікується прибуття на флот 16 бойових кораблів і допоміжних суден забезпечення. В авіації флоту буде продовжуватися практичне освоєння гелікоптерів, зокрема Ка-27М, Ка-27ТБ, Ка-31Р.

При аналізі здатності ЧФ РФ виконувати поставлені завдання слід брати до уваги не тільки вогневі потужності флоту, а й його спеціальні можливості, які включають:

- Центр радіоелектронної розвідки (Севастополь) з окремою ескадрильєю БПЛА;
- 475-й окремий Центр РЕБ (Відрадне, Севастополь), має на озброєнні 3 комплекси РЕБ «Мурманськ-БН», «Інфауна», «Красуха-4», 8 комплексів «Леєр-3», 2 станції радіоперешкод Р-330Ж «Житель», Р-934 БМВ;
- 102-й загін спеціального призначення боротьби з підводними диверсійними силами і засобами (Севастополь, штатна чисельність – 60 осіб, на озброєнні, в тому числі, берегові самохідні бомбометні комплекси ДП-62 «Дамба», 8 протидиверсійних катерів, комплекс дистанційної підводної розвідки і спостереження «Обзор»);
- 136-й загін спеціального призначення боротьби з ПДСЗ (Новоросійськ, штатна чисельність – 60 осіб, оснащені комплексом дистанційної підводної розвідки і спостереження «Обзор», протидиверсійними катерами);
- 388-й морський розвідувальний пункт (Севастополь, має у складі 4 роти – дві спеціального призначення, одна підводного мінування, зв'язку, взводи технічного та матеріального забезпечення);
- 127-ма окрема розвідувальна бригада (Севастополь, трьохбатальйонного складу:
 - розвідувальний батальйон (дві роти спеціального призначення та розвідувально-десантна рота);
 - батальйон радіоелектронної розвідки (рота радіоелектронної розвідки, рота РЕБ, взвод зв'язку, взвод забезпечення);

- батальйон управління (рота БПЛА, рота матеріального забезпечення, рота технічного забезпечення, комендантська рота);
- загін психологічних операцій;
- інженерний взвод;
- група радіохімірозвідки.

І це лише частина спеціальних можливостей ЧФ.

Слабкі сторони росіян: що треба нам врахувати

Реально оцінюючи загрозу, яку складає Росія і її флот в Чорному морі, разом з тим, не слід перебільшувати наявні можливості ЧФ. Переважна більшість корабельного складу ЧФ залишається морально та фізично застарілою. До того ж, будувати нові кораблі морської та океанської зони російській промисловості стає дедалі складніше через економічну кризу, дію санкцій та технологічну відсталість російського ВПК. Командування російського флоту визнає, що проблеми технічного стану Чорноморського флоту обумовлені наступними факторами:

- віковими характеристиками кораблів і суден;
- наявністю в складі ЧФ кораблів та суден, побудованих на закордонних суднобудівних заводах, що викликає проблеми з запчастинами та якісним ремонтом, а таких плавзасобів в складі флоту 38 одиниць;
- режимом санкцій по відношенню до РФ, в результаті чого навіть на нові кораблі постачаються не передбачені проектом механізми та двигуни, що приводить до невідповідності ТТХ кораблів проектним та частим виходам їх з ладу;
- інтенсивною бойовою підготовкою, яка звичайно істотно підвищує виучку екіпажів і органів управління, але одночасно приводить до прискореного зносу матеріальної частини та вироблення моторесурсу техніки й озброєння.

В авіації ЧФ низька технічна справність літаків-амфібій Бе-12 та літаків Су-24М, пов'язана з їх фізичним старінням. Зокрема Бе-12 в екс-

платуації уже понад 50 років, при тому, що рівнозначної їм заміни наразі не очікується.

Проблеми флоту лежать як в площині технічного стану кораблів та суден, так і в площині кадровій та організаційній. Кадрові проблеми характеризуються, в першу чергу, недостатнім рівнем укомплектованості частин флоту контрактниками взагалі і контрактниками рядового складу зокрема. Це викликано тим, що Росія звузила пакет соціальних гарантій для цієї категорії військовослужбовців. Також на засіданнях Військової ради флоту відзначалося, що на флоті існує хронічна нестача кваліфікованих штурманів та фахівців електромеханічної спеціальності. В авіації ЧФ, за оцінками штабу флоту, відзначається низький рівень підготовки як льотного, так і технічного складу, недоукомплектованість екіпажів літальних апаратів.

Що стосується оновлення корабельного складу ЧФ новими кораблями, то найближчими роками точно не відбудеться анонсованого поповнення кораблями дальньої морської зони – будівництво фрегатів 11356 проекту «Адмірал Бутаков», «Адмірал Истомин» і «Адмірал Корнилов» на Калінінградському заводі «Янтарь» було заморожене через відсутність для них силових енергетичних установок, що пов'язано із санкціями (відмова у постачанні газотурбінних двигунів та редукторів), і зрештою переорієнтовано на експорт для Індії. Не отримає в осяжній перспективі Чорноморський флот і нових підводних човнів. Основне поповнення полягатиме в кораблях ближньої морської зони, які російська промисловість може випускати в обхід санкцій. Втім, введення міжнародних санкцій до «віджатих» Росією кримських корабельних (керченський СБЗ «Залив» і феодосійське ВО «Море») може суттєво загальмувати і цей процес.

Можна констатувати, що наразі ЧФ має достатньо сил і засобів, аби «кошмарити» з моря Україну та Грузію – чорноморські країни, які не є членами НАТО. У 2017 році начальник Генерального штабу ЗС РФ генерал армії Герасимов наголошував, що в Криму Росія створила «самодостатнє військове формування» – на окупованому півострові розміщено понад 32,5 тисяч військових, флот поповнився новими бойовими кораблями і підводними човнами, оснащеними крилатими ракетами «Калібр». Завдяки розміщеним в анексованому Криму новим ракетним системам та авіації, ЧФ повністю контролює зараз більшість акваторії Чорного моря. ЧФ має достатньо засобів для швидкого перекидання передових загонів частин морської піхоти та спецназу дислокованих в окупованому Криму та Краснодарському краї РФ на Південний Кавказ, Східне Середземномор'я, Близький Схід. У такий спосіб Росія приміряє на себе роль основного військового гравця у регіоні. Наскільки важливою була окупація Криму та перетворення його на «наземний авіаносець» свідчить хід збройної інтервенції РФ у Сирії і Лівії. Москва могла собі це дозволити тільки тому, що вона перед цим захопила Кримський півострів.

Однак, не все так ладно на флоті, як це намагаються показати його штатні пропагандисти. Навіть нові фрегати й підводні човни мають доволі обмежені можливості й не становлять реальної загрози кораблям НАТО на Чорноморсько - Середземноморському просторі, а їхня кількість в загальному корабельному складі є недостатньою для широкомасштабних бойових дій на морі. Використання кораблів і суден Чорноморського флоту для забезпечення дій сирійського угруповання російської армії вимагає максимального напруження зусиль флоту, а стара техніка постійно потребує ремонту. Для повномасштабної морської десантної операції в Чорному морі чи на Балканах росіяни мають вивести війська з території Сирії, адже залучення всіх нечисленних великих десантних кораблів до регулярних військових перевезень на сирійському напрямку виключає можливість використовувати їх для виконання будь-яких інших завдань.

Ігор КАБАНЕНКО,

Адмірал запасу,

Андрій РИЖЕНКО,

Капітан 1 рангу,

Україна

Військово-морські сили України: час діяти⁵

During the Russian occupation of Crimea, most of the warships of the Ukrainian Navy were captured by Russia. The Ukrainian Navy Command began urgently mobilizing everything that could physically stay afloat. But preparing for a real response at the sea requires a strategic vision. Prolonged political and military hesitations about the priorities of the construction of the Ukrainian Navy should be completed by making adequate decisions based on professional arguments, logic and common sense.

Відомо, що під час російської окупації Криму більшість бойових кораблів Військово-Морських Сил України були захоплені росіянами та залишились в Криму. Командування ВМС України, розгорнуте навесні 2014 року в Одесі, у екстреному порядку почало мобілізувати все, що фізично могло триматися на плаву, в тому числі зі встановленням кулеметного озброєння на допоміжні судна флоту. Зараз це скоріш виглядає кроком відчаю, ніж підготовкою до реальної протидії на морі, адже відбувалося без чіткої стратегічної візії і не призвело до нарощування бойових спроможностей ВМС. В цьому контексті слід нагадати, що в той час без будь-якого спротиву відбулося захоплення українських газовидобувних та бурових платформ, розташованих на континентальному шельфі нашої держави, які в подальшому перетворилися у військові форпости ЧФ РФ поблизу чорноморського узбережжя нашої держави.

Згодом Москва побудує Керченський міст і завоює панування в Азовському морі.

Професійні фахівці військово-морської справи з реальним досвідом корабельної служби добре розуміють, що популістичними заявами чи ситуативними рішеннями проблем України на морі не розв'язати. Стримувати будь-якого агресора на морі можливо лише, маючи силові козири на руках, та на підставі відповідної стратегії. Нажаль, лише у 2016 році, зі зміною військово-морського керівництва, відбулося усвідомлення необхідності розробки новітньої стратегії розвитку ВМС, виходячи з професійної оцінки реальної ситуації та прогнозу її розвитку. Завдяки зусиллям професійного військово-морського співтовариства, у 2017-2018 роках така стратегія була опрацьована та вийшла у світ під назвою “Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України на період до 2035 року” (далі – Стратегія).

Процес написання цього стратегічного документа не відбувався кулуарно та за закритими дверима. В розробці його положень брали участь фахівці Військово-Морських Сил, Міноборони та Генерального штабу Збройних Сил України, були використані напрацювання українських експертів та колег з НАТО і ЄС, а також результати жвавого обговорення на Інтернет-ресурсах. У підсумку вийшов логічний, збалансований та професійний документ, який написаний зрозумілою для політиків, військових і пересічних громадян мовою. Затверджена Стратегія була презентована командувачем Військово-Морських Сил України на Міжнародній конференції з питань морської безпеки, що відбулася 28 листопада 2018 року в Києві.

⁵ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Фото 1. Міжнародна конференція з Морської безпеки.

Джерело: https://www.mil.gov.ua/news/2017/11/28/u-kievi-vidbulasya-mizhnarodna-konferenciya-z-morskoj-bezpeki/?fbclid=IwAR0BmPNXJMgmj8moDy7QnkPcBP6ZscLy9_cvy2YLafRMt0wkrGB3VSuYM4M

Відповідно до Стратегії, основними завданнями ВМС визначені: перше – це захист України від агресії на морі та з морського напрямку; друге – захист національних економічних інтересів України на морі (включаючи свободу судноплавства і захист морегосподарської діяльності); третє – участь у міжнародних операціях з морської безпеки.

Пріоритети нарощування військово-морських спроможностей України до 2025 року виглядають наступним чином:

- ☐ закупівля протикорабельних ракет та доцільних платформ надводних сил (так званий «москитний» флот);
- ☐ створення системи висвітлення морської обстановки за рахунок закупівлі мобільних радарів, гідроакустичних станцій, безпілотних літальних систем, засобів розвідки та інтеграції зазначених засобів та засобів інших міністерств й відомств в єдину систему;
- ☐ розвиток морських сил спеціальних операцій;
- ☐ розвиток інфраструктури базування ВМС ЗС України.

Досягнення необхідного бойового потенціалу флоту для виконання цих завдань було сплановано у декілька етапів з пріоритетним формуванням тих спроможностей, які необхідні для реагування на найбільш небезпечні загрози і, звичайно, з урахуванням бюджетних асигнувань, які держава має можливість спрямувати на підтримку національних ВМС. За проведеними розрахунками, на розвиток надводних сил ВМС України у найближчій перспективі держава може виділяти до 200 млн. доларів США на рік. Це значна сума, вона на порядки більше того, що виділялося на ці цілі раніше, але не є достатньою для створення угруповання у складі фрегатів/корветів, підводних човнів та катерів. Треба додати, що вартість самого корабля в середньому складає лише 30% від вартості його

утримання протягом всього життєвого циклу. Потрібно також враховувати витрати на інфраструктуру базування сил флоту та їхній ремонт, пальне, підготовку екіпажів та їхнє розквартирування тощо.

Враховуючи загрози національній безпеці України з морського напрямку, очевидним є те, що основна увага ВМС України має зосередитись на ділянці Чорного моря від Одеси до Севастополя (приблизно 150 миль в довжину), а також Маріуполь/Бердянськ – підходить до Керченської протоки (100 миль) на Азовському морі. Такі географічні параметри просто дарують Україні можливість концентрації морської зброї на невеликих платформах – багатоцільових катерах «москітного» флоту. Разом з цим, не усі бойові катери належать до «москітів» – це потрібно чітко розуміти, адже москітні платформи дозволяють діяти асиметрично по відношенню до традиційних сил флоту (фрегат, корвет), раптово наносити смертоносні удари (атакувати) і відриватися від переслідування. Малопомітність, висока швидкість, маневреність сучасних катерів-москітів, можливість масування зусиль з різних напрямків, водночас, низька ефективність застосування по ним протикорабельної ракетної зброї (крилатих ракет) та торпед противника – це серйозні властивості і переваги у сучасній війні та інструментарій силового стримування на закритому морському театрі. В реальних метеорологічних умовах Чорного і Азовського морів такі катери мають можливість застосовуватися практично цілий рік. Перший досвід патрульних дій катерів типу “Айленд” (довжина 35 метрів, водотоннажність 150 тон), які отримані за програмою матеріально-технічної допомоги США, свідчить, що такі габарити дозволяють впевнено виконувати завдання в Чорноморському басейні.

Одна з ключових переваг «москітів» перед корветно-фрегатним флотом – це вартість. Доставка комплекту морської зброї до району дій для сучасного бойового катеру коштує в 15-20 разів менше, ніж для корвета або фрегата. Ті, хто всупереч професійній логіці і досвіду мріє про традиційний флот, як симетричний спосіб стримування Чорноморського флоту РФ, не рахують потрібні для цього ресурси, а також існуючу абсолютну перевагу ЧФ РФ перед

ВМС України по основним видам морського озброєння – слід чесно і професійно визнати: навіть у довгостроковій перспективі в Чорноморському регіоні Україні не слід розраховувати на досягнення симетричного балансу з РФ по військово-морських силах і засобах. Слід шукати асиметричні прийоми і способи реагування на небезпеку, тобто формувати «москітний» флот. В рамках вищенаведеного бюджетного ресурсу Україна має можливість протягом найближчих 4-х років закупити до 30-35 сучасних бойових катерів в інтересах ВМС України.

Важливо відмітити, що закупівля на потреби ВМС України більших за водотоннажністю кораблів визначена подальшими етапами Стратегії. Принциповим є те, що ці кораблі виконуватимуть завдання в інших операційних зонах, в так званих «blue waters», тобто за межами територіальних вод України, наприклад, під час спільних морських операцій НАТО чи ЄС. Водночас, вони коштуватимуть набагато більше «москітних» катерів. З іншого боку, в сучасних умовах, коли прибережна акваторія України наповнена загрозами і ми програємо в симетрії, такі кораблі є ідеальними мішенями для фрегатно-корветного угруповання супротивника, оснащеного протикорабельною ракетною зброєю різних типів із відповідною дальністю ураження, але при цьому їхнє виявлення і супроводження цілком можливо вже з моменту виходу з бази.

В цьому контексті варто привернути увагу до намагань реанімувати плани будівництва національного корвету проекту 58250 водотоннажністю понад 2500 тон. Проект цього корабля є складним для реалізації, в Україні не створено умов для його побудови – людських, технологічних, організаційно-структурних, фінансово-банківських, відсутні замкнуті цикли виготовлення озброєння морської номенклатури тощо. Навіть якщо припустити наявність ритмічного бюджетного фінансування, 100-відсоткове та у визначені строки виконання контрагентських зобов'язань, а це понад 150 підприємств в Україні і за кордоном, то добудова головного корабля займе не менше 5-7 років. При цьому, цей корвет матиме операційну вагу не більше ракетного катеру (при багатократно більшій вартості).

У ФОКУСІ: ВМС УКРАЇНИ

Наведене вище підкріплюється обґрунтованим висновком Стратегії, що у середньостроковій перспективі «москітний флот» є оптимальним варіантом побудови асиметричних

по відношенню до противника надводних сил ВМС України, і водночас, небезпечних для нього у разі розв'язання морської агресії проти України.

Фото 2. Island на ходових випробуваннях на Чорному морі.

Джерело: <https://vpress.com.ua/news/ukraine/vms-ukrainy-vyprobuvaly-peredani-ssha-patrulni-katery-island>

Цілісність, логічність та професійна збалансованість Стратегії сприяє актуалізації і цільовій спрямованості партнерських програм допомоги у відбудові національних Військово-Морських Сил. Передача від США до України у 2019 році двох патрульних катерів типу «Айленд» (Island) та доведення планів поставити ще три таких кораблі у 2021 році фактично розпочала еру створення «москітного» флоту ВМС України. В українських медіа вже є новина про поставки новітніх американських «москітів» – багатоцільових катерів Марк VI, оснащених найсучаснішою морською зброєю. Надходять пропозиції з боку партнерів з різних країн НАТО, в тому числі щодо локалізації виробництва певних платформ в Україні – слід вітати такий підхід, як найефективніший спосіб відновлення кластеру національного кораблебудування в інтересах оборони держави на морі.

Є ще один аспект, до якого слід привернути увагу. Історія вчить, що в кризовий період час грає вирішальне значення. В початковий період Другої світової війни Вінстон Черчилль добре розумів, що перерізання підводними човнами Крігсмаріне британських морських комунікацій означитиме поразку у війні. Організувати надійну охорону трансатлантичних конвоїв могли лише невеликі швидкохідні та маневрені есмінці водотоннажністю 600-1000 тон, по суті «москіти» в сьогодинському розумінні – їх розміри як раз вкладалися в підкласи від великих катерів до малих корветів. Важкі крейсери – гордість британського адміралтейства, з різних причин були непридатні для цих завдань. Фахівці порахували потребу, яка склала не менше 50 есмінок. Побудова такої кількості кораблів на національних корабельнях зайняла б роки. Через дефіцит часу Черчилль

відкинув цю пропозицію і звернувся за допомогою до американців. Досить швидко було укладено міжурядову угоду і Велика Британія отримала очікувані есмінці. Звичайно, були ті, хто критикував Черчилля за цю угоду, говорив про неефективність застарілих американських есмінців на морі. Але, момент істини настав тоді, коли саме ці есмінці відіграли одну з вирішальних ролей у важкій битві за Атлантику, в якій Велика Британія отримала перемогу.

В Україні зараз схожа ситуація, їй потрібно державне розуміння, що в умовах активованих загроз національній безпеці України з морського напрямку саме швидко закупівля сучасних високотехнологічних бойових катерів (ударних, патрульних і амфібійних) має значно вищий пріоритет ніж економічні дивіденди вітчизняних кораблебудівників. З огляду на реальні загрози на морі, ВМС не має часу чекати, коли національне кораблебудування стане на ноги і зможе створити те ефективне, що вже є на західному ринку морських озброєнь – слід в пріоритетному порядку закуповувати реальні бойові спроможності і якість, а не паперові проекти кораблів і плани на колись. Зазначене є критичним і потребує усвідомлення політико-військовим керівництвом України. Без професійного розуміння цього не буде створений військово-морський кулак, здатний асиметрично і, водночас, ефективно протидіяти агресору, а державні ресурси отримають серйозний ризик бути розмитими і нівельованими.

Поетапний і ресурсно-обґрунтований розвиток спроможностей має збалансувати відродження Військово-Морських Сил, забезпечити їхнє бойове злагодження діяти мобільно, асиметрично і швидко, у першу чергу, по найбільш уразливим місцям противника. Пріоритет розвитку і ресурсного забезпечення має надаватися «мостітним» надводним силам.

Морська піхота має повернутися до виконання властивих їм завдань: амфібійних (морських десантних, контр-десантних) операцій, охорони морської (річкової) інфраструктури та ведення доглядових операцій. Підрозділи морської піхоти мають отримати високошвидкісні човни, амфібійні транспортери, ракетні комплекси та доступ до системи спостереження за морською обстановкою для охорони узбережжя та об'єктів

морської і річкової інфраструктури. Потребує розвитку інфраструктура базування на Чорному і Азовському морях, структури освіти та бойової підготовки морських піхотинців.

Морська авіація має продовжувати виконання завдань протичовнової боротьби, ведення розвідки, спостереження за обстановкою, підтримання морських десантних, пошуково-рятувальних, специфічних дій на морі та на річках. Важливим завданням морської авіації має стати забезпечення цілевказання в інтересах ударних сил флоту. Перспективним виглядає прийом до складу Військово-Морських Сил новітніх морських патрульних літаків, транспортно-бойових вертольотів та БПЛА різного призначення. Важлива подальша співпраця Військово-Морських Сил з Повітряними Силами й армійською авіацією Сухопутних військ, які мають залучатися для морських та амфібійних операцій.

Мають бути відпрацьовані злагоджені дії із Силами спеціальних операцій з питань підготовки та проведення спеціальних дій на морі та річках. В цьому аспекті Військово-Морські Сили мають підтримати колег швидкохідними катерами, вогневими засобами та системою спостереження за морською обстановкою.

Реалізація наведених вище поглядів дасть змогу поступово нарощувати спроможності від мінімально-необхідних до конкурентних щодо стримування та захисту від агресивних дій супротивника.

Крім нарощування бойових спроможностей, вже до 2023 року має завершитися розвиток системи управління ВМС ЗС України. Важливим є створення представництва (командування) Військово-Морських Сил у м. Київ, тобто на стратегічному рівні. Його функціями мають стати розвиток національного флоту, а саме: формування стратегій і концепцій, закупівля морського озброєння, взаємодія з органами влади та іноземними партнерами з військово-морських питань. Відповідно до досвіду західних країн, наявність експертів військово-морської справи (зазначеного представництва або командування) у столиці, поряд із структурами законодавчої і виконавчої влади, поліпшує оперативність реагування на виклики і загрози з

У ФОКУСІ: ВМС УКРАЇНИ

морського напрямку. Це також сприяє кращому плануванню та реалізації програм кораблебудування (закупівлі озброєння та техніки морської номенклатури), які вимагають значного часу і ресурсів, постійного контакту з іншими міністерствами та відомствами України, вітчизняною і закордонною промисловістю.

В усьому перерахованому важливого значення набуватиме людський фактор. Зосередження на найсучасніших військово-морських

бойових платформах, на кшталт бойових катерів Марк VI, новітньої інтелектуальної зброї, різноманітних сенсорів, високотехнологічної цифрової і іншої техніки вимагає вмотивованого, навченого і добре підготовленого персоналу. Це потребує системної роботи політико-військового керівництва держави, спрямованої на формування системи мотивів і стимулів, які дозволять залучити найкращих представників нашої нації до служби в оновлених і боєздатних ВМС України.

Фото 3. Багатоцільовий катер Марк VI (США).

Джерело: <https://nationalinterest.org/blog/buzz/ukraine-might-get-patrol-boats-united-states-162990>

Загалом, тривалі політико-військові вагання щодо пріоритетів будівництва ВМС України мають бути завершені прийняттям адекватних рішень на базі професійних аргументів, логіки

та здорового глузду. За цим мають початися цілеспрямовані і результативні дії – часу на інше не залишилося. Час діяти...

Ніка ЧІТАДЗЕ,

Професор Міжнародного чорноморського університету,

Директор Центру міжнародних досліджень,

Тбілісі, Грузія

Роль Чорноморського і Балтійського регіонів у світовій політиці⁶

In the research paper, there are analyzed the geopolitical situation in the Baltic and Black Sea Regions, geopolitical importance of both regions, those threats and challenges, before which are faced both regions and which are interrelated with the increasing the military presence from the Western and Russian sides, organization of the military exercises etc. new strategy of NATO and USA especially in the Wide Black Sea Area etc. At the second part of the research, there are reviewed the perspectives of cooperation between two regions, particularly, taking into account the importance of the increasing the defense expenditures of the NATO Allies from Baltic and Black Sea Regions, sharing an experience of the Baltic countries related to the development democratic institutions, good governance, defense and security issues, also, main priorities of the promotion the cooperation among the civil societies, scientific circles, NGO-s of the two regions with the main purpose to introduce the Baltic-Black Sea Region cooperation Center, organization study course related to the relations between two regions, publishing book and articles, working out concrete recommendation to the governmental agencies and other decision-making bodies in both regions related to the promotion the cooperation between two regions in the fields of trade, energy, democracy, defense and security etc.

Вступ

За останнє десятиліття напрямок міжрегіонального співробітництва суттєво трансформувався. Політична карта Європи була змінена, нові держави зміцнили свою незалежність на пострадянському просторі. У той же час країни Центральної та Східної Європи - колишні представники комуністичного блоку - в результаті демократичного та соціально-економічного розвитку були інтегровані до міжнародної демократичної спільноти. В сучасних умовах глобалізації та регіоналізації існує велика необхідність співпраці в галузі розвитку серед тих регіонів, які мають спільні інтереси та пріоритети, беручи до уваги конкретні геополітичні, економічні, безпекові та інші умови. У зв'язку з цим, одним із чітких прикладів існування спільних інтересів є два регіони: Балтійський та Чорноморський. Слід зазначити факт встановлення добрих відносин між урядами окремих країн Чорноморського регіону, з одного боку, та державами Балтійського регіону, з другого боку, прикладами чого є активна підтримка країнами Балтії інтеграції Грузії й України до європейських та євроатлантичних структур, Ініціатива Трьох морів, зацікавленість країн Балтії в енергетичних проектах у Чорноморському і Каспійському регіонах, Ініціатива ЄС Східного партнерства, у яку включені пострадянські країни з Чорноморського регіону тощо. Втім, необхідно вказати на загальні проблеми, які існували перед країнами Чорноморського та Балтійського регіонів, та подібні негативні фактори, які впливають на співпрацю між країнами Чорноморського та Балтійського регіонів.

⁶ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Серед факторів: російська військова інтервенція в Грузію у серпні 2008 року та Україну у 2014 році, а також атаки на кіберпростори Естонії (країна-член НАТО та ЄС) у 2007 році та Грузії (країна-партнер НАТО) у серпні 2008 року

У ФОКУСІ: РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

під час російсько-грузинської війни; військова концентрація країн НАТО з одного боку та Росії з іншого боку в Балтійському і Чорноморському регіонах. Таким чином, можна вважати, що обидва регіони представляють передову лінію між НАТО та Росією. Крім того, існують проблеми імпорту нафти та газу - енергетична залежність, головним чином, від одного головного джерела у більшості держав Чорноморського та Балтійського регіонів, що вилилось в енергетичні кризи в Європі після енергетичного конфлікту між Росією та Україною у 2006 та 2009 роках, а також наміри Кремля реалізувати різні енергетичні проекти - будівництво газопроводів в обхід чорноморських країн та Балтії - («Блакитний потік-2», «Північний потік-2»). В регіоні наявні внутрішні конфлікти, які в основному підживлюються зовнішніми силами в різних формах у країнах Чорноморського та Каспійського регіонів - в Грузії, Азербайджані, Молдові, Україні. Також активізуються деякі антизахідні та антидемократичні сили в Естонії та Латвії, які з'явилися, наприклад, після переміщення пам'ятника радянському солдату з центру Таллінна у 2007 році.

В довгостроковій перспективі безпека всіх держав Чорного та Балтійського регіонів є об'єктом військових і невійськових загроз, але спрогнозувати їх важко за причини їхнього різноманіття. Серед ризиків можна назвати етнічне та релігійне протистояння, тероризм, розповсюдження ЗМЗ, а також тероризм, що фінансується державами, адже з ініціативи деяких держав світу існування терористичних сил на Близькому Сході та Північному Кавказі можуть загрожувати державам-членам НАТО і ЄС з Балтійського і Чорноморського регіону (Румунія, Болгарія, Туреччина) та країни-партнери НАТО з євроатлантичною орієнтацією (Україна і Грузія).

Усі вищезазначені фактори чітко показують, що держави та суспільства в обох регіонах мають багато спільних проблем, їх вирішення неможливо без спільних зусиль урядів та громадянського суспільства у всіх країнах цих регіонів. Зміни у середовищі безпеки, які відбулись після війни між Росією і Грузією та Росією й Україною, чітко показали необхідність внесення змін до різних документів країн з обох регіонів, пов'язаних з національною безпекою – концеп-

цій національної безпеки, документів з оцінки загроз, стратегічних оглядів оборони, військових доктрин тощо. Водночас, незважаючи на існування спільних інтересів, реальність така, що у багатьох сферах співпраця не розвинена. Наведемо приклади:

- Незважаючи на прийняття в ЄС ініціативи Східного партнерства для країн-партнерів із Чорноморського регіону (плюс Білорусь), є деякі сфери, пов'язані з обороною та безпекою, економікою тощо, які не увійшли до активної фази співпраці.
- Незважаючи на те, що розглядаються деякі міжрегіональні енергетичні проекти, згідно з якими можливий експорт енергоресурсів з регіону Каспійського моря через Чорне море до Балтійського регіону, країни Балтії та деякі чорноморські країни все ще залежать від одного основного джерела постачання енергоресурсів. Крім того, не існує прогнозу, коли будуть розпочаті енергетичні проекти, які забезпечуватимуть енергетичну безпеку Чорного та Балтійського регіонів. Деякі з цих проектів не включені до порядку денного на цьому етапі. Наприклад, проект з будівництва газопроводу «Білий потік».
- Незважаючи на ініціативу, заявлену президентами країн Чорноморського і Балтійського регіонів протягом 2006-2007 років, щодо створення демократичної спільноти за участю країн цих регіонів, вона так і не була переведена у реальну площину.
- Відсутня співпраця між різними регіональними організаціями (ОЧЕС, ГУАМ, Північна ініціатива) в обох регіонах.
- На сьогодні всіма країнами обох регіонів не вироблені єдині підходи та запобіжні механізми від можливої зовнішньої агресії.
- Існує законодавчий рівень інвестицій від компаній Балтійського регіону у різні галузі економіки країн Чорноморського регіону, але навпаки, відсутність інвестицій компаній Чорномор'я до країн Балтії. Ці фактори спричиняють відсутність існування спільних підприємств.

- Відсутні торговельні відносини між країнами обох регіонів, які разом з іншими факторами взаємопов'язані з великими перешкодами для різних товарів, що виробляються в чорноморських країнах для ринку ЄС.
- У багатьох випадках відповідними державними установами та неурядовими суб'єктами в країнах Чорноморського регіону не враховується досвід країн Балтії у сфері демократизації, європейської та євроатлантичної інтеграції тощо.

Всі вищезазначені проблеми, разом з іншими факторами, пов'язані з такими аспектами:

- Відсутність спільних програм, які можна реалізувати за ініціативами кіл громадянського суспільства в країнах Чорноморського та Балтійського регіонів. Цей фактор здебільшого пов'язаний з проблемою, що майже відсутні донорські організації, які фінансують спільні проекти за участю НУО чи освітніх установ з країн регіонів. Ініціатива Східного партнерства, Чорноморського цільового фонду та Програма Схід-Схід Інституту «Відкрите суспільство», безпекова програма НАТО «Наука заради миру» є винятком із цього правила.
- Відсутність спільних програм створює проблеми реалізації різних міжрегіональних ініціатив, включаючи спільні науково-дослідні проекти з питань безпеки, економічних, політичних, культурних та інших питань, організацію семінарів, конференцій, круглих столів, видання відповідної літератури тощо.
- Недостатня поінформованість суспільств чорноморських країн про політичні, безпекові, соціально-економічні та інші важливі процеси, що тривають у регіоні Балтійського моря. Це стосується, зокрема, наукових кіл, представників урядових установ, студентів, громадських організацій, представники різних регіонів тощо. Однакова проблема щодо поінформованості про процеси у Чорноморському регіоні існує й серед представників громадянського суспільства Балтійського регіону.

Геополітична ситуація у Балтійському регіоні після здобуття незалежності

Для обговорення геополітичної ситуації в Балтійському регіоні та визначення зовнішньополітичних й національних пріоритетів безпеки країн Балтійського регіону слід вказати на основні принципи зовнішньополітичної стратегії трьох країн Балтії, зокрема:

Членство в Європейському Союзі та НАТО залишиться наріжним каменем зовнішньополітичної стратегії Литви, Латвії та Естонії;

Тертя в Атлантичному альянсі, а також політична роздробленість у Європі й надалі становитимуть загрозу для країн Балтії, оскільки безпека цих країн залежить від цих міжнародних союзів;

Хоча членство в НАТО є важливим фактором, що стримує формальне вторгнення, країни Балтії залишатимуться під загрозою інших форм агресії, включаючи кібератаки та дезінформаційні кампанії.

2018 рік став символічним роком для прибалтійських республік Литви, Латвії та Естонії, адже він ознаменував століття їхньої незалежності від Російської імперії.

XX століття не було легким для цих трьох малих країн, тому що після 20 років незалежності прийшла окупація, спочатку Радянським Союзом у 1940 році, потім нацистською Німеччиною в період 1941-1945 років, а потім знову Радянською імперією. Три республіки прожили під окупаційним режимом майже п'ять десятиліть, знову здобувши незалежність лише між 1990 та 1991 роками.

У сучасний період, через 25 років після здобуття незалежності від Радянського Союзу, балтійські народи Естонії, Латвії і Литви користуються небаченим процвітанням і яскравою демократією. Але вони також стурбовані тим, як зростаюча напористість Росії та тертя між Москвою і Заходом можуть вплинути на їхню безпеку.

Загрози на порозі

У виступах державних чиновників, науковців, лідерів бізнесу та експертів аналітичних центрів з країн Балтії виникає одна загальна тема: Росія все ще широко сприймається як загроза. Цей страх є результатом історії та географії, адже Литва, Латвія та Естонія невеликі і рівнинні, що полегшує вторгнення. Їхнє положення на Балтійському морі та їх стратегічне розташування на перехресті європейського, північного та російського ринків зробили ці землі привабливим місцем для загарбників, що пояснює факт, чому вони провели стільки століть під владою іноземців. Регіональні держави, як Німеччина та Швеція, вторгалися в цей регіон у минулому, але найсвіжіші спогади, очевидно, походять від радянської окупації після Другої світової війни.

Кінець 1990-х - початок 2000-х років надав регіону тимчасове полегшення, оскільки три держави успішно подолали перехідний період від тоталітарного радянського режиму до демократії та від центрально планованої економіки до вільної ринкової економіки, приєдналися до Європейського Союзу та НАТО у 2004 році. Та й офіційний Кремль - вперше за століття - виглядав не так агресивно, як раніше, і не мав достатньо ресурсів для запобігання інтеграції трьох республік Балтії до європейських та євроатлантичних структур. Але поступове зміцнення геополітичних позицій путінської Росії протягом другого десятиліття XXI століття, наочним прикладом цього було вторгнення Росії в Грузію в 2008 році, а потім і російська анексія Криму та підтримка сепаратистських угруповань (сепаратистських сил) на сході України у 2014 році відновили традиційні побоювання балтійського регіону перед російською агресією. Ці побоювання не обов'язково впливають з потенційної навали, а й з інших форм агресії, включаючи кібератаки, дезінформаційні кампанії та підтримку підривних внутрішніх груп. Яскравими прикладами агресивних дій з боку Москви були кібератаки на інформаційну систему Естонії в 2007 році та підтримка про-російських політичних сил та груп населення у всіх трьох балтійських республіках.

Враховуючи існуючі реалії, протягом останніх років країни Балтії збільшили свої військові витрати і прагнуть зменшити свою залежність від російських енергоресурсів. Проте ці держави продовжують імпортувати значні обсяги природного газу з Росії. У той же час, російський фінансовий ресурс представлений у банківському секторі країн Балтії, а у випадку Естонії та Латвії етнічні росіяни становлять близько чверті населення. І хоча членство в НАТО нібито захищає регіон від будь-якого формального військового нападу, лідери країн Балтії занепокоєні проблемами запобігання і стримування інших форм економічної, політичної й соціальної агресії.

Геополітична ситуація довкола Балтійського регіону після 2014 року

Питання, пов'язані з намірами Росії, стосуються й іншої проблеми в Балтійському регіоні - єдності Північноатлантичного Альянсу та стабільності євроатлантичного простору. Обрання Дональда Трампа президентом США сприяло невизначеності у регіоні, особливо після того, як він розкритикував низькі рівні військових витрат Європи та, принаймні деякий час, заявляв про сумніви у прихильності Білого дому до принципу колективної оборони НАТО. Але те, що робить Америка, є важливішим, ніж те, що вона говорить, і реальність у тому, що Сполучені Штати залишаються віддані безпеці Балтії. Наприклад, американські винищувачі залишаються важливою частиною авіаційної поліції НАТО в цьому районі, а американські сили періодично беруть участь у військових навчаннях в регіоні.

Після обрання президентом США Трамп висловив свою позицію, що Білий дім розглядає створення постійної військової бази в Польщі. Навіть якщо ідея ніколи не здійсниться, розгляд забезпечує чіткий меседж про підтримку регіону. Однак, це не означає, що між американськими та європейськими союзниками НАТО в даний період немає розбіжностей.

Існують додаткові фактори, які ускладнюють картину для урядів Литви, Латвії та Естонії. Для декого стосунки можуть здаватися хорошими між країнами Балтії та Європейським

Союзом, але це не стосується усіх союзників країн Балтії. Польща та Румунія розділяють почуття терміновості щодо Росії, зокрема, прагнення зменшити залежність регіону від російських енергоресурсів та зберегти НАТО якомога активнішим у регіоні. Однак, Варшава і, меншою мірою, Бухарест зараз відчують напругу з Європейською комісією через те, що Брюссель приділяє першочергову увагу погіршенню стану верховенства права в цих країнах.

Загалом, для зміцнення безпеки в регіоні відносини між трьома країнами Балтії та Північно-атлантичним Альянсом були значно інтенсифіковані після посилення військової присутності НАТО в регіоні. Загалом НАТО розмістило в Литві, Латвії, Естонії та Польщі близько 4500 військовослужбовців. Цей процес був розроблений згідно з рішеннями саміту НАТО у 2016 році - Альянс схвалив рішення про дислокацію там чотирьох багатонаціональних батальйонів. У той же час, США розмістили танкову бригаду в Центральній та Східній Європі та провели військові навчання у Балтійському регіоні [1].

У середині 2018 року США відправили до Європи бомбардувальник В-2 системи «Стелс», а також інші бомбардувальники та збройні підрозділи для навчань у Балтійському регіоні [2].

Зі свого боку, Росія також збільшила кількість своїх сил. Москва розгорнула ракети і нові збройні частини. За поглядом офіційного Кремля, ці кроки являють собою підтримку рівноваги через розміщення сил НАТО. У вересні 2018 року Росія та Білорусь провели спільні військові навчання в регіоні.

Агресивна політика Росії у Балтійському регіоні

У 2017 році на території Росії та Білорусі були проведені спільні стратегічні військові навчання «Захід-2017», в яких за офіційною інформацією брало участь близько 13 тис. військовослужбовців [5]. У цей період країни-члени НАТО та інші європейські країни розкрили кулаки організаторів цих навчань, які офіційно заявили про меншу, порівняно з реальною, кількість військовослужбовців, які брали у них участь, щоб обмежити залучення іноземних спостерігачів.

Через рік Росія організувала нові навчання на Далекому Сході - найбільші військові навчання після розпаду СРСР під назвою «Восток-2018», у яких взяли участь близько 300 тис. військовослужбовців, 36 тис. танків, понад 1 тис. літаків і гелікоптерів, близько 100 кораблів, а також військові контингенти з Китаю та Монголії [12].

НАТО відповіло організацією військових навчань під назвою «Trident Juncture». У період з 25 жовтня до 7 листопада 2018 року Альянс організував ці військові навчання в регіоні Балтійського моря. Це були найбільші навчання Альянсу з моменту закінчення «холодної війни». У навчаннях було задіяно 65 військових кораблів, 250 літаків, 10 тис. транспортних засобів та 50 тис. військовослужбовців. У ньому взяли участь усі країни-члени НАТО, а також Швеція та Фінляндія [10].

Росія сфокусувала свою агітацію в результаті цих навчань. У рамках інформаційної політики міністр оборони Росії Сергій Шойгу зазначив, що, порівняно з НАТО, Російська Федерація розвиває свої військові можливості на власній території в результаті впровадження нового озброєння та інтенсивної підготовки збройних сил. Міністр оборони також відзначив, що кількість військового контингенту Північноатлантичного Альянсу в Балтійському регіоні, Польщі, Румунії та Болгарії за період 2015-2018 років зросла з 2 тис. до 15 тис. військовослужбовців, а під час навчань цей контингент досягнув близько 40-60 тис. військових [11].

Загалом, минуло сто років з моменту проголошення незалежності Литви, Латвії та Естонії, але зовнішні виклики для країн, як і їхні стратегії, у 2018 році майже такі ж, як і в 1918 році. Для малих країн, оточених потужними сусідами, важливим є розвиток якомога більшої кількості міжнародних альянсів. Членство в НАТО та ЄС залишатиметься наріжним кам'ям їхньої зовнішньої політики, а підтримка США (яких вони вважають кінцевим гарантом їх безпеки) буде ключовою. З іншого боку, тертя в Альянсі та політична роздробленість в Європі становлять серйозні загрози їхній безпеці. Зіткнувшись з такими викликами, балтійські країни продовжуватимуть розвивати якомога

більше політичних, економічних та військових партнерств для того, щоб їх важко зароблена незалежність стала нормою, замість винятку, в історії, яка позначається настільки великими турбуленціями.

Геополітична і геостратегічна важливість Чорноморського регіону

Після розпаду СРСР у світовій політиці та особливо на пострадянському просторі були створені нові геополітичні реалії. Разом з такою позитивною подією, як розпад останньої тоталітарної імперії - СРСР, на початку 1990-х років на пострадянському просторі, насамперед у Чорноморському регіоні, виникло декілька політичних та міжнаціональних конфліктів. Імперіалістичні амбіції Росії посилили напругу в цьому регіоні.

Ширший Чорноморський регіон (подібно до Балтійського регіону) став новим стратегічним кордоном для Європи, Росії та США з точки зору енергетичної безпеки, заморожених конфліктів та конфліктів низької інтенсивності, торгових зв'язків, міграції та інших ключових політичних напрямків. Перспективи Чорного моря у XXI столітті формуватимуться взаємодією основних зовнішніх суб'єктів, амбіціями держав та народів у регіоні та роллю регіону як перехрестя цивілізацій.

У Чорноморському регіоні сьогодні представлені три групи основних інтересів. По-перше, це інтереси Заходу, які досить чітко розподілені між США та позиціями основних країн континентальної Європи. І Вашингтон, і держави ЄС проводять стратегії змін та трансформації регіону навколо Чорного моря, мотивовані різними політичними програмами, які лише частково збігаються.

По-друге, це інтереси пострадянської Росії і Туреччини, як провідних геополітичних гравців регіону.

По-третє, ми спостерігаємо інтереси менших чорноморських країн (включаючи Україну, навіть якщо її розмір не відноситься до визначення «мала країна»). Ці менші країни досить різноманітні та стикаються з викликами різних політичних програм.

Мілітаризація Чорноморського регіону після анексії Криму

З 2000 по 2015 роки видатки на оборону в Чорноморському регіоні в середньому складали 2,5 - 2,4% ВВП, а в 2007 році досягнуто максимального рівня - 3,1%. У той час, як у першій половині 2000-х років видатки на оборону зменшувалися і в 2004 році був досягнутий мінімум (2,3% ВВП), друга половина десятиліття з 2005 року і до 2008 року характеризується збільшенням витрат. Після 2008 року, незважаючи на російсько-грузинську війну, економічна криза зупинила посилення мілітаризації регіону, а видатки на оборону в Чорному морі з 2008 року по 2009 рік різко (на 10%) скоротилися. З фінансової точки зору, приблизно від 40 мільярдів доларів США до 36 мільярдів доларів США [3].

У відсотках до ВВП видатки були стабілізовані на рівні близько 3%. Найбільш помітні зміни відбулися з 2008 року по 2010 рік. У 2010 році країни Чорноморського регіону витратили на збройні сили 2,6% ВВП, що за фінансовими показниками було приблизно 34 мільярдів доларів США і є найнижчим показником за період з 2005 року. Однак з 2010 року негативні наслідки економічної кризи почали відступати, і в Чорноморському регіоні знову спостерігалось значне і постійне збільшення витрат на оборону, які в грошовому вираженні зросли на 10% - від 34 мільярдів доларів США у 2010 році до 38 мільярдів доларів США у 2013 році [3].

Окупація Криму примусила членів НАТО переглянути своє ставлення до оборонних витрат, які раніше були зменшені через економічну кризу. У червні 2014 року міністр оборони США Чак Хейгел звернувся до союзників з НАТО, щоб вони збільшити свої військові витрати та інвестувати в оборонний сектор не менше 2% ВВП. В якості реакції Румунія, Польща, Литва та Латвія заявили про плани щодо збільшення оборонного бюджету [9].

Нова стратегія НАТО у Чорноморському регіоні після 2014 року

Військова агресія Росії проти Грузії та України змусила НАТО і США переглянути питання, пов'язані з військовою присутністю в Чорноморському регіоні. Основні аспекти нової

стратегії НАТО були розглянуті під час самітів Альянсу в Уельсі та Варшаві.

Зокрема, саміт НАТО в Уельсі став однією з найважливіших подій після окупації Криму Росією. Він відбувся в Ньюпорті (Уельс, Велика Британія) 4 і 5 вересня 2014 року. Адмірал Джеймс Ставрідіс описав той саміт як найважливіший з часу падіння Берлінської стіни.

Важливо згадати про головну частину декларації саміту в Уельсі, де вперше після «холодної війни» Росія була визнана агресором: «Ми, глави держав та урядів країн-членів Північноатлантичного Альянсу, зібралися в Уельсі в ключовий момент для євроатлантичної безпеки. **Агресивні дії Росії проти України кардинально поставили під сумнів наше бачення цілої Європи, вільної та мирної**» [4].

Важливі рішення були прийняті і під час Варшавського саміту, який відбувся у 2016 році. Підсумковою декларацією були згадані нові умови безпеки на євроатлантичному просторі, зокрема: «Існує дуга небезпеки та нестабільності на периферії НАТО і за його межами. Альянс стикається з низкою викликів та загроз безпеці, які походять як зі сходу, так і з півдня; від державних та недержавних суб'єктів; з боку військових сил і від терористичних, кібер або гібридних атак. Агресивні дії Росії, включаючи провокаційні військові дії на периферії території НАТО, та її продемонстрована готовність до досягнення політичних цілей загрозою та застосуванням сили, є джерелом регіональної нестабільності, що робить принциповий виклик Альянсу, завдає шкоди євроатлантичній безпеці та загрожує нашій давній цілі цільної Європи, вільної та спокійної» [6].

Наслідки політики НАТО у Чорноморському регіоні після окупації Криму

Через посилення напруженості Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг заявив про можливість посилення військових можливостей Альянсу у Чорноморському регіоні. Країни НАТО заявили про готовність зміцнити свої контингенти у Балтійському регіоні та Східній Європі.

Великобританія, Німеччина та США заявили про свої плани направити в Східну Європу та країни Балтії батальйони своїх військових для запобігання можливому «вторгненню» з боку Росії. Як було зазначено в газеті «Телеграф», до Болгарії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії та Естонії може бути надіслано 500-1000 військових для демонстрації Росії, що будь-яке втручання в «українському стилі» буде мати відповідь зі сторони НАТО. В обговоренні йдеться про сили спецоперацій, які посилені зенітними ракетами, вертольотами та штурмовими літаками [3].

Через зростання напруженості чисельність сил реагування НАТО збільшилася втричі, до 40 000 військовослужбовців. Зі свого боку, в часів Б. Обама Білий дім заявив про виділення близько 4 млрд. доларів США для запобігання «російській агресії». Для опору російській агресії та підтримки європейських союзників бюджет включає 4,4 млрд. доларів США на політичну, економічну та громадську дипломатію, а також військову підтримку для зменшення можливостей Росії із здійснення агресії проти союзників НАТО та країн-партнерів в Європі, Євразії і Центральній Азії [3].

Перспективи співробітництва між двома регіонами

Враховуючи загальні загрози перед Балтійським та Чорноморським регіонами, перед самітом НАТО в Польщі члени Альянсу із Східної Європи, під час зустрічі в Румунії, вимагали більш жорсткого реагування на «поведінку Росії».

Зокрема, лідери дев'яти країн Центральної, Східної Європи та Балтії, які зустрічалися у Бухаресті (В9) у 2015 році, заявили, що вони серйозно занепокоєні російським «продовженням агресивного позиціонування» і закликали посилити східний фланг Альянсу.

«Ми будемо продовжувати діяти послідовно в дусі єдності та солідарності НАТО, а також зміцнювати трансатлантичні зв'язки, життєво важливі для Альянсу, щоб бути готовими до загроз і викликів, де б вони не виникли», - сказали вони [7].

Президенти Польщі, Румунії, Болгарії, Словаччини, Угорщини, Естонії, Латвії та Литви та спікер парламенту Чехії у спільній декларації заявили, що «будуть твердо стояти перед необхідністю повернення Росії до поваги міжнародного права, а також своїх міжнародних обов'язків, відповідальності та зобов'язань, як передумови подальших відносин між НАТО та Росією, що ґрунтуються на довірі та конфіденційності» [7].

До сталого зростання оборонних витрат членів НАТО з регіону Балтії та Чорного моря

В результаті російської імперіалістичної політики у 2017 році всі країни В9 витратили на оборону значно більше, ніж у 2014 році. Литва та Латвія подвоїли свої оборонні витрати; Румунія витратила на 50% більше; оборонні бюджети Болгарії, Словаччини та Угорщини були на 30% більшими; а Польща, Чехія та Естонія збільшили їх приблизно на 15–25%. Це еквівалентно сумі на кілька мільярдів доларів більше - п'ять із дев'яти країн В9 перевищили ціль НАТО – збільшити на 20% видатки на оборону у 2017 році, одна країна була дуже близькою до цієї цілі, а дві держави збільшили витрати на 11% і 15% відповідно. Кошти пішли не тільки на нові можливості, але й також для оперативного розвитку, включаючи навчання [8].

У зв'язку з цим, країни В9, а серед них члени НАТО з Балтійського та Чорноморського регіонів, виділяються в контексті загальнонаціональних тенденцій оборонних витрат. У 2017 році спільно союзники витратили на 3,85% більше, ніж у 2014 році, тоді як підсумкове збільшення у країнах В9 становило 15%. З усіх інших країн-членів НАТО лише Туреччина та Канада збільшили свої видатки на оборону на аналогічному рівні у 2017 році, порівняно з 2014 роком. Решта союзників або збільшували

свої бюджети на суттєво скромніший відсоток, або продовжували скорочувати. В цілому, у 2017 році лише 12 союзників по НАТО витратили на 20% більше на свої оборонні витрати, п'ять із них – це країни В9.

В абсолютних цифрах країни В9 витратили у 2017 році близько 24 млрд. доларів США (проти близько 18 млрд. доларів США у 2009 році). Це приблизно дорівнює видаткам на оборону Італії за 2017 рік. Польща легко перевершила всіх своїх партнерів по В9 з бюджетом 11,5 млрд. доларів США. Другою та третьою були Румунія (3,7 млрд. доларів США) та Чехія (2,5 млрд. доларів США). Решта шість країн витратили від 500 млн. до 1,6 млрд. доларів США, що становить загалом 5,6 млрд. доларів США (рис. 1) [8].

Що робити з геополітичною «сірою зоною» Східної Європи (пострадянська частина Чорноморського регіону)? Врахування досвіду Балтії під час конкуруючих підходів щодо підвищення безпеки України, Молдови та Грузії в наступні роки

Балтійська та Адріатична хартії, підписані США з різними посткомуністичними країнами у 1998 та 2003 роках, покликані підготувати їх до майбутнього членства в НАТО, можуть слугувати зразками тимчасової багатосторонньої структури безпеки для України та Грузії, а також, можливо, для Молдови та Азербайджану. Хартія США-ГУАМ могла б надати елементарну організаційну структуру східноєвропейській сірій зоні під час паузи, поки ці країни врешті-решт не стануть членами ЄС, НАТО та / або відповідних організацій безпеки, які належним чином вбудують їх у міжнародну систему [13].

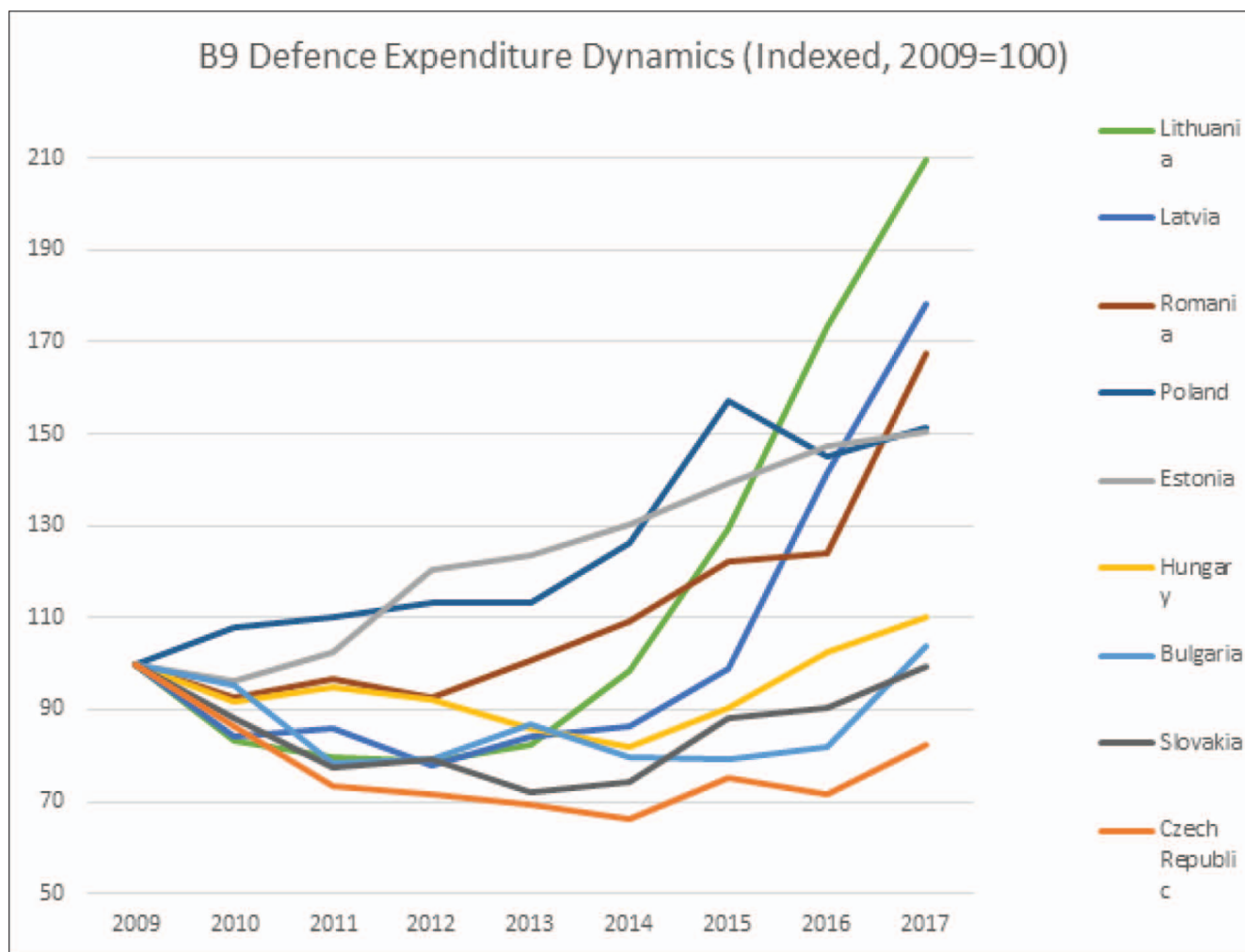

Рис. 1. Динаміка оборонних витрат країн В9 (індексовано, 2009=100, в доларах США).

Джерело: <https://www.pism.pl/Publications/PISM-Policy-Paper-no-164>

Ускладнена історія будівництва транс'європейських та східноєвропейських інститутів протягом останньої чверті століття ілюструє необхідність остаточного залучення США. Залучення Вашингтона було і залишається вирішальним не тільки для західної, а й східноєвропейської політичної стабільності. Після союзу із США в рамках Балтійської хартії, Латвія, Литва та Естонія успішно вступили до НАТО у 2004 році.

На Західних Балканах Адріатична хартія із Сполученими Штатами зробила те, що видавалося б дивом ще двадцять років тому. У 2009 році Хорватія, держава, яка не існувала двома десятиліттями раніше, і Албанія, яка була однією з найжахливіших комуністичних диктатур Європи, стали членами НАТО. У 2017 році Чорного-

рія, яку у складі СРЮ обстрілювали військові літаки НАТО менше ніж за десять років до цього, стала 29-ю країною-членом НАТО. За нею послідувала Північна Македонія. Наразі готується вступ Боснії та Герцеговини до НАТО.

Вже у 2008 році Грузія та Україна офіційно подали заявку на План дій щодо членства в НАТО. Хоча ці прагнення були відкинуті, в Декларації Бухарестського саміту НАТО на вищому рівні у 2008 році тодішні 26 країн-членів вітали «Євроатлантичні прагнення України та Грузії до членства в НАТО. Сьогодні ми домовились, що ці країни стануть членами НАТО». Амбівалентний статус Грузії та України як офіційних майбутніх членів НАТО, але без дорожніх карт для вступу в Альянс, був одним з визначаль-

них факторів окупації Москвою колишнього Південно-Осетинського автономного округу та Абхазії у 2008 році та Криму в 2014 році.

До хартії групи ГУАМ з США

Частково США вивчили свій урок з попередніх успіхів та катастрофи російсько-грузинської війни в серпні 2008 року. Вашингтон підписав двосторонні хартії про стратегічне партнерство з Україною в грудні 2008 року та Грузією в січні 2009 року. Дві хартії оголосили, що сторони підтримують інтеграцію України та Грузії в європейські та євроатлантичні структури, співробітництво у сфері безпеки та готують ці країни як кандидатів на членство в НАТО. Два нові документи, однак, не надали Росії потужного сигналу. Вони залишалися майже невідомими навіть серед громадськості трьох держав-підписантів.

На цьому тлі необхідно розширити поточні двосторонні хартії з Вашингтоном на більш широкий квазі альянс. Нова багатостороння хартія повинна демонстративно пов'язувати США з трьома асоційованими Східними партнерами ЄС Грузією, Молдовою та Україною, а також, можливо, з Азербайджаном. Ця попередня напів-коаліція може стати наслідком модернізації для групи ГУАМ, утвореної в 2001 році. Вона може бути змодельована або навіть вийти за рамки Балтійських та Адріатичних хартій [13].

Такі ідеї озвучувались неодноразово. Наприклад, під час зустрічі міністрів закордонних справ країн Адріатики та Балтії, а також США в Ризі, глава МЗС Литви Вігаудас Ушацкас закликав продовжити розширення НАТО. Прем'єр-міністр Литви запропонував запросити на подібні зустрічі країн Балкан, Балтії та США також міністрів чи представників України та Грузії. Ушацкас зазначив, що «Україна та Грузія, які прагнуть членства в НАТО, можуть використати наш досвід проведення військових, політичних та економічних реформ» [13].

Нова багатостороння хартія США для Східної Європи та Південного Кавказу, безумовно, не забезпечить ГУАМ такого ж захисту, як передбачено статтею 5 Вашингтонського договору для членів НАТО - наприклад, балтійських країн. Запевнення США, записані в такому документі, швидше за все, залишатимуться значно нижчими від тих, які надаються таким країнам, як Південна Корея або Ізраїль. Тим не менш, хартія США-ГУАМ могла б надати елементарну організаційну структуру цій сірій зоні Східної Європи. Навіть дуже обережно сформульована хартія із США для країн ГУАМ мала б неабияку символічну силу, збільшила б безпеку у Східній Європі та підвищила б для Москви вартість подальшої ескалації агресії в нинішній пострадянській сірій зоні [13].

У зв'язку з цим слід зазначити, через той факт, що порівняно з Балтійською хартією, коли всі країни-члени НАТО висловили готовність прийняти три країни Балтії в Альянс через наявність консенсусу, хартія США-ГУАМ може дещо відрізнятись, оскільки в НАТО не існує єдиного погляду щодо членства Грузії та України в Альянсі. У той же час, Молдова є нейтральною державою, а Азербайджан у 2009 році приєднався до «позаблокового руху». Таким чином, основна специфіка Хартії повинна враховувати підтримку реформ у країнах-партнерах НАТО - Азербайджані та Молдові в галузі безпеки та оборони, демократії тощо. Що стосується Грузії та України, враховуючи, що основна зовнішня політика і пріоритети національної безпеки обох держав визначають головну мету - членство в НАТО, але за умов відсутності консенсусу в Альянсі, альтернативним підходом до хартії США-ГУАМ у випадку Грузії й України може стати прискорення реформ в галузі безпеки та оборони в обох державах, заснованих на досвіді країн Балтії, та посилення військової присутності збройних сил США в Грузії й Україні, як тимчасова альтернатива членству в НАТО, з метою запобігання будь-якій можливій повторній військовій агресії з російської сторони.

Перспективи співробітництва між громадянськими суспільствами Балтійського і Чорноморського регіонів

Беручи до уваги той факт, що одним із головних пріоритетів зовнішньої політики та національної безпеки країн Чорноморського регіону є встановлення тісніших відносин із країнами Балтійського регіону, а країни Балтії, зі свого боку, виявляють величезний інтерес до геополітично важливого Чорноморського регіону, існування спільних для країн Чорноморського і Балтійського регіонів проблем, пов'язаних з енергетичною безпекою, політикою імперіалізму щодо цих країн з боку Росії, тероризмом, розповсюдженням ЗМЗ, зміцненням торговельних відносин тощо, демонструє наступне: а) бракує ініціатив, пов'язаних з розвитком співробітництва між двома регіонами; б) не існує дорожньої карти з питань співробітництва Чорноморського і Балтійського регіонів; с) у країнах обох регіонів майже немає організацій, які працюють над питаннями співпраці Чорномор'я і Балтії. Тому, **однією з головних цілей співпраці двох регіонів є створення мережі з організацій відкритого суспільства в країнах Чорноморського та Балтійського регіонів.** Сьогодні представники громадянського суспільства, шляхом організації міжнародних конференцій, проведення науково-дослідної діяльності, обміну інформацією про те, що відбувається в країнах обох регіонів, видання книг та бюлетенів, опрацювання рекомендацій тощо, можуть зробити важливими внесок у сприяння міжрегіональному співробітництву в різних сферах, що представляє спільні інтереси кожної з країн з обох регіонів.

Слід **визначити спільні зусилля за участі експертів з Чорноморського та Балтійського регіонів.** Спільні ініціативи дадуть можливість обговорити різні теми, які представляють стратегічний інтерес для обох регіонів загалом, і особливо для кожної країни в обох регіонах. У рамках співпраці слід створити кілька робочих груп. Серед них: а) основні загрози та виклики, які існують перед двома регіонами, та шляхи вирішення проблем; б) перспективи європей-

ської та євроатлантичної інтеграції держав Чорноморського регіону та роль країн Балтійського моря в цьому процесі; в) економічні та енергетичні проекти, які можуть бути реалізовані за участю Чорноморського та Балтійського регіонів; г) роль громадянського суспільства у просуванні співробітництва між двома регіонами; д) обмін досвідом країн Балтії із своїми колегами з Чорноморського регіону в різних областях.

Що стосується інших основних цілей ініціатив, то слід зазначити наступне. Видання книги англійською мовою з включенням до книги всіх тем, пов'язаних з аналізом загальної ситуації в обох регіонах та основних перешкод і перспектив міжрегіонального співробітництва, також розглядається з усіх країн обох регіонів, пов'язаних з міжрегіональним співробітництвом та з пріоритетами національної безпеки кожної країни з обох регіонів, включаючи теми, які обговорювались під час навчальних курсів та конференцій, семінарів разом з іншими важливими питаннями, пов'язаними з процесами, що відбуваються в регіонах Чорного та Балтійського морів, та аналізу досвіду країн Балтії на шляху розвитку демократичних інститутів, європейської та євроатлантичної інтеграції, соціально-економічного розвитку тощо.

Однією з головних цілей ініціативи є організація у провідних університетах Чорноморського регіону навчальних курсів тривалістю один семестр з таких питань: «Досвід країн Балтії на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції і соціально-економічного розвитку»; «Важливість співпраці між Чорноморським та Балтійським регіонами».

Слід організовувати семінари та воркшопи на місцевому рівні за участю провідних експертів з усіх країн обох регіонів та інших країн - представників урядових та неурядових організацій, дипломатичних установ країн Чорноморського та Балтійського регіонів.

Крім того, у рамках ініціатив аналітичні центри країн Чорноморського та Балтійського регіонів планують співпрацювати з різними урядовими установами та розробляти рекоменда-

ції відповідним міністерствам з різних питань, пов'язаних із розвитку співпраці між Балтійським та Чорноморським регіонами та обміну досвідом.

Висновки

Необхідно просувати організацію мережі з представників громадянських суспільств регіонів Чорного та Балтійського морів, сприяння співпраці між різними структурами - державними установами, громадськими організаціями, навчальними закладами, засобами масової інформації, науковими колами, молодіжними організаціями. Ця співпраця буде включати організацію міжнародних конференцій за участю вищезазначених цільових груп, розповсюдження інформації, що стосується аналізу поточних політичних, економічних, соціальних, військових, культурних, освітніх та інших аспектів, що

відбуваються в різних країнах Чорноморського та Балтійського регіонів і в обох регіонах загалом. Крім того, організація лекційних курсів з питань регіонального та міжрегіонального співробітництва, публікація відповідної літератури англійською мовою та найважливіший аспект - аналіз, врахування загальних загроз та викликів, які існують перед двома регіонами, та розробка рекомендацій для відповідних державних установ й інших інститутів сприяння співпраці в різних галузях. Більш конкретні аспекти: посилення співробітництва для запобігання спільним загрозам; посилення торговельних відносин; забезпечення енергетичної безпеки; поширення досвіду країн Балтії, пов'язаного з європейською та євроатлантичною інтеграцією, демократичними інститутами та принципами розвитку ринкової економіки, своїм колегам з відповідних установ у Чорноморських країнах; підвищення обізнаності громадськості про обидва регіони тощо.

Список використаних джерел:

1. NATO (2016). *NATO battlegroups in Baltic nations and Poland fully operational*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_146557.htm.
2. U.S. DEPARTMENT OF DEFENSE (2017). *B-2 Spirit Stealth Bombers Arrive in England*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://dod.defense.gov/News/Article/Article/1211848/b-2-spirit-stealth-bombers-arrive-in-england/>.
3. Chitadze Nika (2017). *Military and Geostrategic Balance between NATO and Russia in the Wide Black Sea Area and Perspectives of the Providing Security in the Region*. Journal: Black Sea Security. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://geostrategy.org.ua/en/chornomorska-bezpeka/item/1231-chornomorska-bezpeka-129/1231-chornomorska-bezpeka-129>.
4. European Parliament (2014). *Wales Summit Declaration*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/sede/dv/sede240914walessummit_/sede240914walessummit_en.pdf.
5. International Centre for Defense and Security ICDS (2017). *Zapad-2017: What Did These Military Exercises Reveal?* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://icds.ee/zapad-2017-what-did-these-military-exercises-reveal/>.
6. NATO (2016). *Warsaw Summit Communiqué*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm.
7. Atlantic Council (2015). *Leaders of nine NATO states meeting in Bucharest*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.atlanticcouncil.org/?view=article&id=26983:nine-heads-of-state-call-on-alliance-to-strengthen-the-eastern-flank-of-nato>.

8. Polish Institute of International Affairs (2017). PISM Policy Paper no. 4 (164): The Bucharest 9: Delivering on the Promise to Become the Voice of the Eastern Flank. PISM Policy Paper no. 4 (164). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.pism.pl/Publications/PISM-Policy-Paper-no-164>.
9. Richter Andrew (2016). *Sharing the burden? U.S. allies, defense spending, and the future of NATO*. Journal Comparative Strategy. Volume 35, 2016 - Issue 4.
10. Russia News Today (2018). *NATO exercises in Norway are anti-Russian character, said the foreign Ministry*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://chelorg.com/2018/10/25/nato-exercises-in-norway-are-anti-russian-character-said-the-foreign-ministry/>.
11. Sputnik News (2018). *Minister of Defense of Russia Declared about the differences of Armies of Russia and NATO Forces in the Baltic Region*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://lv.sputniknews.ru/Russia/20180620/8605523/Shojgu-ministr-oborony-raznica-armija-russia-sily-nato-pribaltika.html>.
12. BBC News (2018). *Russia war games: Biggest since Cold War 'justified*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/world-europe-45330161>.
13. Vereshchuk, I., Umland, A (2019). *What to do with Eastern Europe's "Gray Zone"? Competing Approaches to Increasing Ukraine's, Moldova's and Georgia's Security During the Next Years*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://foreignpolicyblogs.com/2019/03/14/how-to-make-eastern-europes-gray-zone-less-gray%E2%BB%BF/>.
14. Игорь Деланоз (2016). *Соотношение вооруженных сил в Черноморском Регионе. Российский совет по международным делам*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://russiancouncil.ru/blackseamilitary>.

*Андрій РИЖЕНКО,
Капітан 1 рангу,*

*Богдан УСТИМЕНКО,
Магістр права, адвокат,
Україна*

Конвенція Монтре: географічні межі застосування. Сучасний погляд на стару проблему⁷

The authors of this article focus on the analysis of the Convention regarding the Regime of Straits of 1936, better known in the world as the Montreux Convention, and some other norms of international law in the context of the possible impact of this international treaty on the stay of naval ships not belonging to the Black Sea states in the Dnipro and the Danube rivers, as well as the Sea of Azov.

Перш за все необхідно зазначити, що автори цієї статті сконцентрували свою увагу на аналізі Конвенції про режим проток 1936 року, більш відомою у світі під назвою «Конвенція Монтре», та деяких інших норм міжнародного права в контексті можливого впливу згаданого міжнародного договору на строки перебування військових суден нечорноморських держав в акваторіях річок Дніпро та Дунай, а також Азовського моря.

Як нам яскраво демонструють чисельні історичні факти, сотні років навколо Чорного моря та Чорноморських проток, а саме: Дарданелли, Мармурового моря та Босфору, які з'єднують Чорне та Середземне моря, існувала міжнародна напруга та конфлікти, які були викликані надзвичайно важливим геополітичним та гео-економічним значенням цих водних артерій.

20 липня 1936 року у швейцарському місті Монтре була вчинена Конвенція про режим проток [1]. Згідно із преамбулою, вона була вчинена з метою впорядкування проходу і суд-

ноплавства у протоках Дарданелли, Мармуровому морі та Босфорі, які охоплюються загальним визначенням «Протоки», таким чином, щоб у межах безпеки Туреччини і безпеки прибережних держав у Чорному морі захистити принцип свободи проходу та судноплавства у Протоках по морю та повітря, як під час миру, так і під час війни.

Відповідно до актуальних даних Організації Об'єднаних Націй, Конвенцію Монтре ратифікували 10 держав: Австралія, Болгарія, Греція, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Румунія, Союз Радянських Соціалістичних Республік, Туреччина, Франція, Югославія (Федеративна Республіка), Японія [2].

Згідно із інформацією, розміщеною на офіційному веб-порталі Верховної Ради України, датою набуття чинності Конвенції Монтре для України є 3 квітня 1992 року [3]. Водночас, як вбачається зі змісту Конвенції, її географічна сфера застосування обмежується виключно:

- Протокою Дарданелли;
- Мармуровим морем;
- Протокою Босфор;
- Чорним морем.

З огляду на викладене, є очевидним, що «територія» Конвенції Монтре не охоплює акваторії річок Дніпро та Дунай, а також і Азовського моря. **Як наслідок, приписи Конвенції Монтре не можуть бути застосовані до Дніпра, Дунаю та Азовського моря за жодних обставин.**

⁷Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трестового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трестового Фонду або його партнерів.

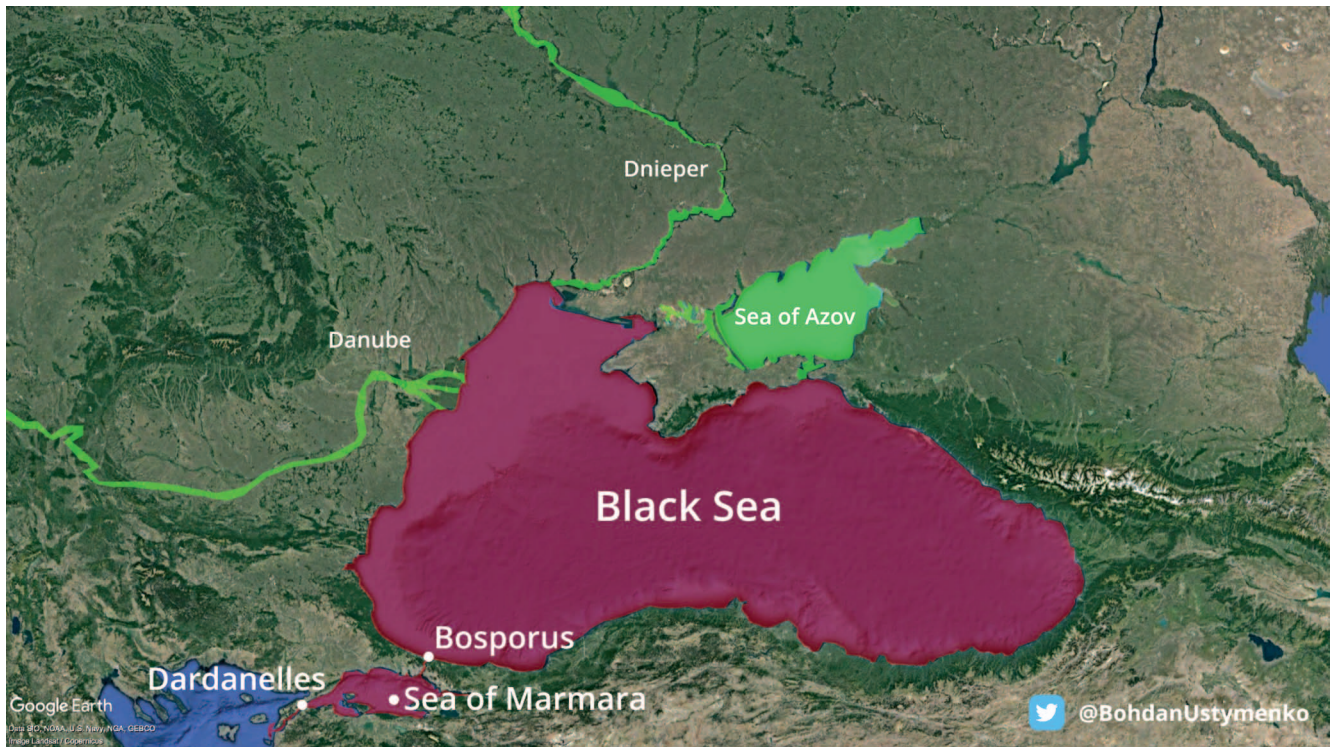

Рис. 1. Зона дії Конвенції Монте.
(зеленим позначені акваторії, що не підпадають під дію Конвенції)

Джерело: автор

Також неможливо не звернути увагу на той цікавий факт, що Турецька Республіка не є стороною Конвенції ООН з морського права 1982 року (далі – UNCLOS, United Nations Convention on the Law of the Sea) [4].

Окрему увагу в контексті цієї статті хотілося б звернути на правовий статус річки Дунай, оскільки Україна має статус придунайської держави на підставі Конвенції про режим судноплавства на Дунаї, підписаної у Белграді 18 серпня 1948 року (далі – Дунайська Конвенція) [5]. Як ми вже зазначали, Конвенція Монте на правовий режим Дунаю впливу не має, але існують певні заборони та обмеження для плавання військових кораблів по ріці. Так, згідно із Статтею 30 Дунайської Конвенції плавання по Дунаю військових кораблів усіх непридунайських країн заборонено. В той же час, плавання по Дунаю військових кораблів придунайських держав за межами країни, прапор якої несе корабель, може здійснюватися лише за домовленістю між заінтересованими придунайськими державами.

Також необхідно розглянути правовий статус Азовського моря і Керченської протоки, яка з'єднує Чорне та Азовське моря. Слід зазначити, що з 1992 року позиція України щодо статусу Азовського моря та Керченської протоки була незмінна: на Азовське море та Керченську протоку повинна розповсюджуватися дія UNCLOS, без виключень та обмежень. Ця обставина підтверджується, зокрема, офіційно переданими Україною до ООН переліками точок географічних координат, які визначають вихідні лінії для вимірювання ширини територіального моря, виключної економічної зони та континентального шельфу в Чорному та Азовському морях [6,7].

Україна з 1996 року наполягала на розмежуванні просторів Азовського моря та Керченської протоки з РФ відповідно до приписів міжнародного морського права, а Росія, у свою чергу, виступала за «спільне використання» з Україною Азовського моря і Керченської протоки при відсутності будь-якого розмежування морських просторів, що підтверджується Про-

У ФОКУСІ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА СТАРІ ПРОБЛЕМИ

токолом засідання делегацій України та Російської Федерації по визначенню правового статусу Азовського моря і Керченської протоки та розмежуванню континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони в Чорному морі від 17 жовтня 1996 року [8].

У 1997 році Російська Федерація ратифікувала UNCLOS, а у 1999 році стороною цього міжнародного договору стала також й Україна [9,10]. Не дивлячись на те, що РФ та Україна є сторонами UNCLOS, російський політичний режим фактично примусив українську владу у 2003 році, використовуючи погрози, підписати та у подальшому ратифікувати Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки (далі – Керченський Договір), який прямо суперечить приписам міжнародного морського права та є нікчемним відповідно до Статті 52 Віденської конвенції

про право міжнародних договорів 1969 року [11,12,13,14,15].

Як наслідок, загальнопоширені обмеження щодо заходів в Азовське море для військових кораблів третіх держав, що нібито встановлені Керченським Договором, юридичної сили не мають, а усі без виключення судна, кораблі та літальні апарати, у тому числі США/НАТО, можуть користуватися правом транзитного проходу Керченською протокою, якому не повинно чинитися перешкод, та заходити в Азовське море.

Але після розгляду певних особливостей правових статусів Дунаю та Азовського моря, які нерозривно пов'язані з предметом цієї статті, знов повернемося до Конвенції Монте. Так, відповідно до Статті 18, якою б не була мета їхнього перебування у Чорному морі, військові судна нечорноморських держав не можуть залишатись там більше 21 дня.

Фото 1. Есмінець ВМС США «Портер» проходить через Босфор.

Джерело: <https://www.stripes.com/news/europe/uss-porter-sails-into-black-sea-as-navy-boosts-patrols-in-region-1.593790>

У ФОКУСІ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА СТАРІ ПРОБЛЕМИ

Як встановлено Статтею 13 Конвенції Монтре, для проходження Чорноморських проток військовими суднами Турецькому Уряду повинно бути надіслане попереднє повідомлення по дипломатичних каналах. Звичайний термін повідомлення становить 8 днів, але бажано, щоб для нечорноморських держав він був подовжений до 15 днів. У такому повідомленні зазначатиметься місце призначення, назва, тип і кількість кораблів, а також дата проходу у початковому напрямку і, у відповідних випадках, дата повернення. Про будь-яку зміну дати повинно бути повідомлено за 3 дні.

Вхід у Чорноморські протоки у вхідному напрямку здійснюватиметься протягом п'ятиденного періоду з дня, зазначеного у початковому повідомленні. Після закінчення цього періоду повинно бути надане нове повідомлення на тих самих умовах, які застосовуються щодо початкового повідомлення.

Беручи до уваги зміст статей 13 та 18 Конвенції Монтре, нечорноморська держава надсилає Турецькому Уряду попереднє повідомлення по дипломатичних каналах, у якому, серед іншого, зазначаються дата проходу Чорноморськими протоками її військових кораблів у вхідному напрямку до Чорного моря і дата повернення з Чорного моря Протоками у вихідному напрямку. При цьому, строк перебування у Чорному морі не повинен перевищувати 21 дня.

Водночас, є очевидним, що до такого строку тривалістю в двадцять один день не входить строк перебування військових кораблів нечорноморських держав в інших, ніж Чорне море, акваторіях, після початкового входження у Чорне море.

Для прикладу, якщо уявний військовий корабель нечорноморської держави після проходу Чорноморськими протоками перебував у Чорному морі десять днів і на одинадцятий день такого перебування цей корабель зайшов до морського порту Херсон, який розташований у гирлі річки Дніпро, і безперервно знаходився в порту три дні, то ці три дні, проведені в порту Херсон, не можуть бути зараховані до загального строку перебування такого корабля у

Чорному морі. Але після повернення згаданого уявного корабля до Чорного моря з порту Херсон, строк перебування цього корабля у Чорному морі відновлюється та вважається одинадцятим днем перебування у Чорному морі.

Враховуючи всі вище викладені норми міжнародного права та фактичні обставини, а також аналіз загальновідомої практики застосування Статті 13 Конвенції Монтре нечорноморськими державами, які не є сторонами Конвенції, автори статті дійшли до наступних очевидних висновків:

1) Географічна сфера застосування Конвенції Монтре **обмежена виключно** акваторіями Чорного моря, Протоки Босфор, Мармурового моря та Протокою Дарданелли;

2) Географічна зона застосування Конвенції Монтре **не поширюється на акваторії річок Дніпро та Дунай і Азовського моря**;

3) Плавання по Дунаю військових кораблів усіх непридунайських країн заборонено;

4) Плавання по Дунаю військових кораблів придунайських держав за межами країни, прапор якої несе корабель, може здійснюватися лише за домовленістю між заінтересованими придунайськими державами;

5) Керченський Договір є нікчемним, а на Азовське море та Керченську протоку поширюються приписи Конвенції ООН з морського права;

6) Після проходу Чорноморськими протоками у вхідному напрямку до Чорного моря, до загального терміну перебування у Чорному морі військових кораблів нечорноморських держав не може бути зарахований термін перебування таких кораблів в акваторіях річок Дніпро та/або Дунай та/або Азовського моря;

7) Деякі нечорноморські держави, які не ратифікували Конвенцію Монтре та не є її учасниками, зокрема, Сполучені Штати Америки,

У ФОКУСІ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА СТАРІ ПРОБЛЕМИ

намагаються дотримуватися приписів цієї Конвенції, а також попередньо повідомляють по дипломатичних каналах Турецький Уряд про проходження Чорноморських проток власними військовими кораблями.

Отже, військові кораблі різних класів з нечорноморських країн з певною осадкою можуть заходити у гирло Дніпра і їх знаходження там не враховується у 21-денний термін перебування в Чорному морі, регламентований Конвенцією Монтре.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про режим проток: Конвенція від 20.07.1936 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20173/v173.pdf>.
2. United Nations Treaty Collection. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=0800000280166981>.
3. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228.
4. United Nations Treaty Collection. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=_en.
5. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї: Конвенція від 18.08.1948 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.danubecommission.org/extranet/e-archive/convention-ru.pdf>.
6. Офіційний веб-портал Організації Об'єднаних Націй: List of geographical coordinates of points defining the baselines for measuring the breadth of the territorial sea, exclusive economic zone and the continental shelf in the Black Sea. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/UKR_1992_CoordinatesBlackSea.pdf.
7. Офіційний веб-портал Організації Об'єднаних Націй: List of geographical coordinates of points defining the baselines for measuring the breadth of the territorial sea, exclusive economic zone and the continental shelf in the Sea of Azov. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/UKR_1992_CoordinatesAzovSea.pdf.
8. Протокол засідання делегацій України та Російської Федерації по визначенню правового статусу Азовського моря і Керченської протоки та розмежуванню континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони в Чорному морі: Протокол від 17.10.1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_236.
9. О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций по морскому праву и Соглашения об осуществлении части XI Конвенции Организации Объединенных Наций по морскому праву: Федеральный Закон Российской Федерации от 26 февраля 1997 года. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/10594>.

У ФОКУСІ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА СТАРІ ПРОБЛЕМИ

10. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року: Закон України від 03.06.1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14>.
11. Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України щодо забезпечення парламентського контролю за режимом державного кордону України в районі острова Коса Тузла: Постанова Верховної ради України від 23.10.2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1235-15>.
12. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки: Міжнародний договір від 24.12.2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205.
13. Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки: Закон України від 20.04.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-15>.
14. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: Конвенція від 23.05.1969 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.
15. Стаття під назвою: «Чи є дійсним укладений Кучмою та Путіним договір про Азовське море і Керченську протоку», опублікована 21.01.2020 р. на порталі BlackSeaNews.net. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.blackseanews.net/read/159604>.

Юрій ФЕДОРОВ,

Російський військово-політичний експерт

Росія: Сценарії кризи⁸

The Covid-19 pandemic, the late and chaotic reaction of the Kremlin to it, the fall of oil prices and degradation of the "ruling vertical" have caused a systemic crisis in Russia. Various scenarios can be realistic - from a tougher than current regime of the military-fascist type and to a collapse of the country.

Епідемія Covid-19, спізнита і хаотична реакція Кремля на неї, падіння цін на нафту і деградація «правлячої вертикалі» спричинили в Росії системну кризу. Під час написання цієї статті наприкінці травня 2020 року, обґрунтовано окреслити найбільш вірогідний варіант його розвитку неможливо. Можуть реалізовуватись різноманітні сценарії, починаючи від встановлення більш жорсткого, ніж нинішній, режиму воєнно-фашистського типу і закінчуючи розпадом країни.

⁸ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трестового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трестового Фонду або його партнерів.

Падіння економіки і рівня життя

Динаміка соціально-політичної ситуації в Росії залежить багато в чому від глибини падіння економіки. За найоптимістичнішими, але свідомо далекими від дійсності оцінками, ВВП РФ знизиться в поточному році на 2-4%, по більш реалістичним - до 12% і навіть до 20%. В кінці квітня Центральний банк Росії опублікував перший і єдиний на даний момент офіційний прогноз, згідно з яким у 2020 році російський ВВП зменшиться на 4-6% [1]. Близькі до Кремля економісти часто посиляються також на зроблені у березні - на початку квітня 2020 року дослідження МВФ і Європейського банку реконструкції та розвитку, які передбачають, що падіння ВВП Росії складе близько п'яти 5%. Це цілком влаштовує Кремль, оскільки, за прогнозами того ж МВФ, ВВП розвинених країн в 2020 році скоротиться на 6,1% [2]. У цьому випадку ситуація в Росії виявиться кращою, ніж на Заході, а отже немає підстав докоряти Путіну в кричущому нехтуванні життєвими інтересами росіян.

Методики отримання цих оцінок не наводяться. Але головне в тому, що сьогодні можна з більшою або меншою впевненістю говорити не про найбільш ймовірні, а про граничні сценарії.

Таблиця 1

Сценарії розвитку російської економіки у 2020 року згідно з McKinsey&Company [3]

Сценарії	Тривалість карантинних заходів	Падіння ВВП (%)	Скорочення споживання	Падіння інвестицій
«Оптимістичний»	До кінця II кварталу	3,8	На 4,9 трлн руб.	На 2,1 трлн руб.
«Песимістичний»	До кінця року ^{a)}	10,2	На 10,5 трлн руб.	На 3,9 трлн руб.

^{a)} Передбачається також, що падіння світової економіки складатиме 5,7%

У ФОКУСІ: РОСІЯ ЗСЕРЕДИНИ

Так, велика консалтингова компанія McKinsey & Company передбачає, що в найкращому варіанті падіння ВВП у 2020 році складе 3,8%, і до докризових значень він повернеться в другому кварталі 2021 року. В гіршому варіанті - у поточному році ВВП впаде на 10,2% і відновиться лише в другому кварталі 2023 року. Ці сценарії розраховувалися, виходячи з тривалості карантинних обмежень.

Більш детальну картину майбутнього російської економіки малює опубліковане в кінці квітня 2020 року дослідження Інституту ім. Є.Т. Гайдара. У ньому враховується не тільки тривалість карантину, а й динаміка цін на нафту. Крім того, воно призначене не стільки для пропагандистських цілей, скільки для уряду Росії.

Таблиця 2

Три сценарії розвитку російської економіки від Інституту ім. Є.Т. Гайдара [4]

УМОВИ				
	2019 рік	Сценарії 2020 року		
		I	II	III
Тривалість карантинних заходів в Росії, місяці	-	2	2	6
Ціна нафти Urals, US \$/barrel	63,5	43,5	32,0	32,0
Зростання / зниження експорту нафти, %%	+3	- 10	0	- 10
Зростання / зниження світового ВВП, %%	+2,9	- 1,5	- 1,5	- 5,0
ПРОГНОЗОВАНІ ОЦІНКИ				
Зростання / зниження ВВП, %%	+ 1,3	- 7,0	- 8,0	-12,0
Зростання / зниження реальних прибутків, %%	+ 0,8	-3,5	-4,5	-6,5
Безробіття, %% ЕАН ^{а)}	4,6	8	8	12
Прибутки від експорту вуглеводнів, млрд US \$	237,9	150	123	110

^{а)} економічно активне населення

Найбільш «оптимістичний» сценарій I розрахований, виходячи із середньорічної ціни бареля Urals в 43,5 долара США (ціна відсікання), завершення карантинних заходів до початку червня 2020 року і зниження світового ВВП на 1,5 відсотка. Уже ясно, що перше і остання умови виконані не будуть, але, тим не менше, навіть у цьому випадку падіння ВВП складе не 5%, як припускають у МВФ, а 7%, а доходи від експорту вуглеводнів скоротяться майже на 90 млрд. доларів США. Крім того, можна очікувати, що середньорічна ціна нафти Urals буде трохи нижче, ніж передбачається у сценаріях II і III.

У квітні 2020 року було опубліковано перші професійні оцінки динаміки цін на нафту. І ОПЕК, і Міжнародне енергетичне агентство прийшли до однакового висновку, що попит на нафту в світі у 2020 році впаде приблизно на 9 млн. барелів на день, тобто на 9% у порівнянні з 2019 роком, що, природно, спричинить низькі ціни на вуглеводні. За травневими оцінками американського урядового відомства Energy Information Administration передбачається, що у 2020 році середня ціна на суміш Brent складе 34 долара за барель (рис. 1). Відповідно, ціна бареля Urals може бути близько 30 доларів США.

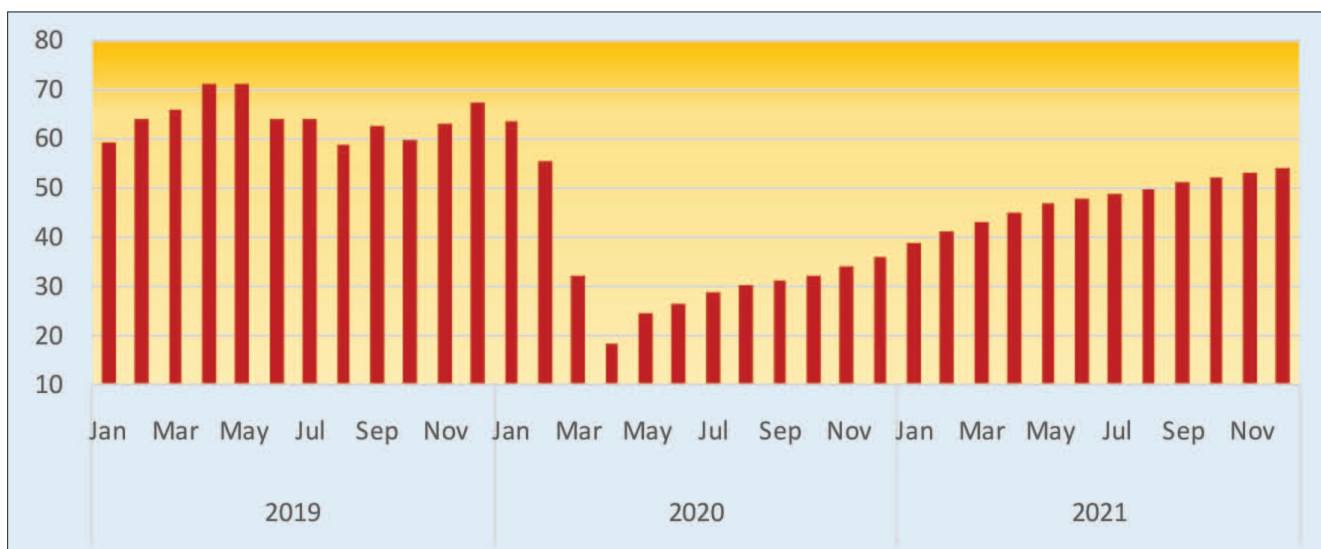

Рис. 1. Ціни на нафту Brent, 2019-2021 роки, US\$.
(за оцінками US Energy Information Administration на початок травня 2020 року) [5]

Надійність цих та інших відомих сьогодні прогнозів невелика. Неясні перспективи відновлення світової економіки, чи піде вона за V-подібною чи L-подібною траєкторією, що, в свою чергу, визначить динаміку цін на нафту. Цілком можливо, що епідемія Covid-19 в Росії до осені не завершиться, і там будуть відновлені карантинні заходи. Нарешті, експерти говорять про високу ймовірність «другої хвилі» пандемії в США і Європі, яка може знову привести до глобального спаду.

Але навіть якщо розвиток подій піде за відносно сприятливим варіантом, то в Росії неминуха дуже серйозна економічна і соціальна криза, параметри якої будуть знаходитися десь між описаними Інститутом ім. Є.Т.Гайдара сценаріями II і III: ВВП зменшиться на 10-12%, тобто виявиться більш глибоким, ніж під час глобальної кризи 2008-2009 років. Реальні доходи населення знизяться на 6,0-6,5%, від 10 до 12% економічного активного населення (як мінімум, удвічі більше, ніж в 2019 році) залишаться без роботи, а доходи від експорту скоротяться на 120-130 млрд. доларів США, іншими словами, приблизно в два рази. При цьому, положення населення гірше, ніж в період кризи 2008-2009 років. У той час російська влада підтримували зростання реальних доходів населення (на 2,4% і 3,0% відповідно) при одночасному зниженні рівня бідності в країні, тоді як після 2014 року Кремль послідовно проводить в життя курс на стримування доходів населення і споживчого попиту.

Складність ситуації, що складається в Росії, викликана не тільки запізненням із вжиттям заходів щодо боротьби з коронавірусом, а й специфікою самих цих заходів. Стратегії у цій сфері припускають або максимальне зниження захворюваності, тобто порятунок людей, або ставлять на перше місце порятунок економіки ціною збільшення смертності. Але Кремль пішов по особливому російському шляху, продемонструвавши, як і годиться в таких випадках, жахливу некомпетентність. Спочатку, Путін завдав удару по економіці і доходам населення, оголосивши «неробочі», тобто неоплачувані дні, але не зупинив зростання захворюваності, а потім, в розпал епідемії, зняв обмеження, покликавши захистити людей, і наказав провести 24 червня 2020 року грандіозний парад, результатом якого, швидше за все, стане новий спалах хвороби.

Соціально-політична криза

Соціально-політичні наслідки епідемії і падіння цін на нафту в повній мірі почнуть проявлятися восени - взимку 2020-2021 років. Наприклад, директор Центру політологічних досліджень Фінансового університету при уряді РФ Павло Салін зауважив: «До осені влада виявиться перед набагато більш серйозними викликами, і вже не медичного плану, як зараз. Це буде затяжна соціально-економічна криза, пов'язана і з наслідками коронавірусу, вимушеними канікулами, падінням цін на нафту. По-

трібно буде щось робити, тому що ситуація для Кремля дуже погана. З урахуванням того, що і населення сильно стомлене, і влада зіткнулась із серйозним моральним зносом, велике питання з соціально-політичної точки зору - у що виллється весь цей додатковий негатив восени. Влада має гостру потребу в кроках, які могли б переломити ситуацію. А таких ефективних кроків у неї практично немає» [6].

Але це - лише один аспект наростаючої в Росії політичної кризи. В основі своєї він породжений порушенням Кремлем двох основ нинішнього режиму: неформальних «договорів» між владою і населенням; неформальних «договорів» між Путіним і його найближчим оточенням, з одного боку, і бюрократичним апаратом, з іншого. Перший - передбачав забезпечення масам більш-менш задовільного рівня життя в обмін на лояльність Путіну і політичну інертність. Другий передбачав перетворення всієї системи державного управління в жорстко ієрархічну піраміду, в якій прийняття всіх істотних рішень зосереджувалось в руках президента і найбільш близьких йому людей, тоді як інша бюрократія, в тому числі міністри і губернатори, перетворювалася в беззаперечних

виконавців цих рішень, отримуючи в обмін можливість експлуатувати своє становище в системі влади для власних інтересів.

Кремль порушив перший договір, відмовившись виділити необхідні кошти для підтримки населення і бізнесу під час згортання економічної діяльності і «самоізоляції», як це було зроблено в США і більшості європейських держав. На ці цілі в Росії передбачається витратити від 2% про 2,5% ВВП, тоді як в США - до 20%, в країнах Європейського Союзу і Японії - близько 10% ВВП. В результаті, в країні впав життєвий рівень, перш за все, в соціальних верствах, які не мають великих накопичень. Але особливо важкий удар був нанесений по дрібному і середньому бізнесу, в якому зайнято близько чверті економічно активного населення, 18-19 мільйонів чоловік, які раніше були однією з основних соціальних опор режиму.

У підсумку, майже вдвічі - з 59% до 28% скоротилося ядро підтримки Путіна, з боку тих, хто відноситься до нього з чітко вираженим схваленням, симпатією, і навіть із захопленням (рис. 2).

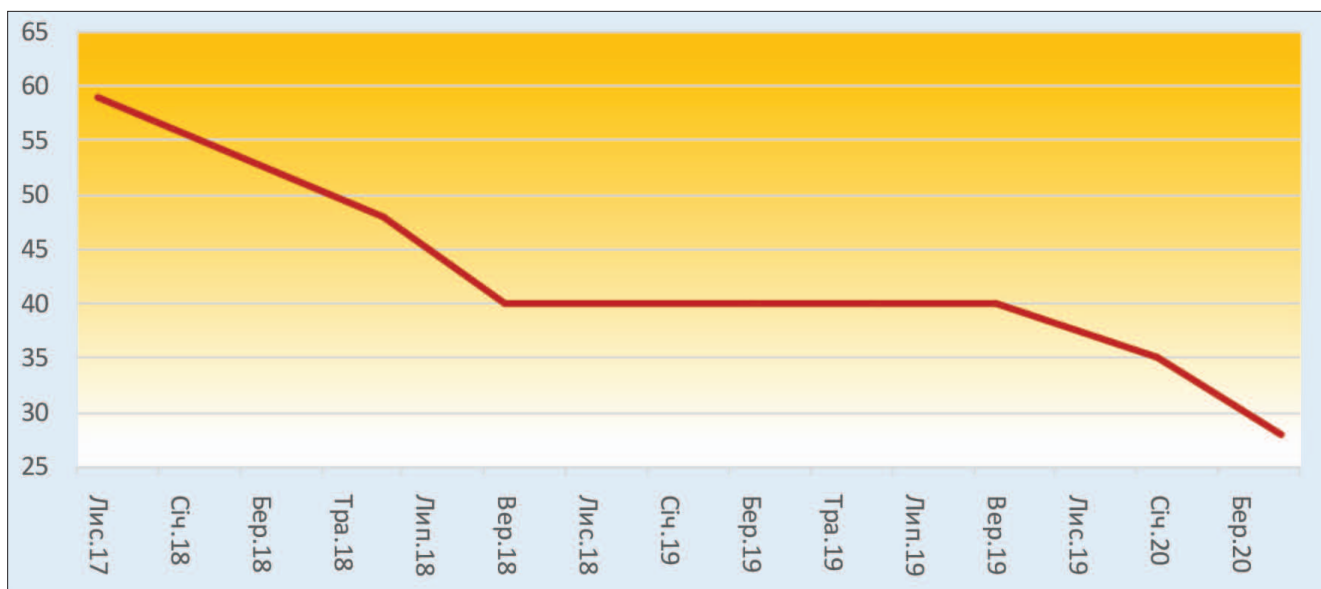

Рис. 2. Довіра до Путіна, 2017-2020 роки, у % [7].

До симпатиків Путіну, в основному, відносяться периферійні групи: люди старшого віку, пенсіонери, зайняті в державному секторі економіки, бюджетники з невисоким рівнем освіти [8]. Наростає невдоволення владою,

особливо серед людей у віці 18-39 років з вищою освітою, які живуть у великих містах. Серед молоді у віці 18-25 років довіряють Путіну тільки 12%, а в старшій віковій категорії - 26-39 років - 17% [9].

Помітно ускладнилися відносини між Кремлем і вищим прошарком бюрократичного апарату. Для останнього не секрет, що Путін зробив дві великі помилки. По-перше, він демонстративно вийшов з угоди ОПЕК+, чим спровокував прискорене падіння цін на нафту. По-друге, він настільки ж демонстративно «самоізолювався» від протидії епідемії, перекидаючи відповідальність (в тому числі за провали, чреваті масовими протестними виступами) на уряд і регіональні еліти, не надавши їм реальних ресурсів. Невдоволення середнього і нижчого рівнів бюрократичного апарату, особливо на місцях, посилюється руйнуванням тісно переплетеного з ним дрібного і середнього бізнесу.

Паралельно з Путіним й Адміністрацією президента, з'явилися нові центри якщо не влади, то впливу, які безпосередньо відповідають за боротьбу з епідемією: вищі групи регіональних еліт, які орієнтуються на мера Москви Сергія Собяніна, і урядові відомства за кураторства віце-прем'єр-міністра Тетяни Голікової. Загострилося протистояння між прихильниками посилення авторитарного режиму і державного регулювання економіки та прихильниками відносно м'якої авторитарної системи і ринкової економіки.

У підсумку, система влади з домінуючою роллю центру на чолі з «абсолютним лідером», за самою природою такого типу режимів, зобов'язана була очолити боротьбу з пандемією, але виявилася фрагментованою. Як писала відомий російський політолог Лілія Шевцова, відмова Кремля від директивного прийняття рішень - це підрив держави, скроєної, як піраміда. Центр відмовився від відповідальності, а низи не можуть її взяти, не маючи коштів і волі. «Зараз ця загроза не відчувається, бо у регіональної еліти немає мужності підняти голос. Але що буде, якщо вона не захоче брати вину за провали центру, коли зіткнеться із зневіренням населенням?» [10] Питання актуальне. Але відповідь на нього ми отримаємо, швидше за все, восени - взимку цього року.

Чотири сценарії подальшого політичного розвитку Росії

«Росія після Путіна, - зауважив співробітник Лондонського університету Володимир Пасту-

хов, - з великою ймовірністю, переживши менш або більш масштабну смуту, або розвалиться на частини, або повернеться в колишню самодержавну колію, скріплена залізною рукою нового вождя» [11]. Ці два варіанти можливі, але не вичерпують усього спектру політичних траєкторій в Росії.

Перший сценарій передбачає появу масових протестів, викликаних зниженням життєвого рівня і відмовою влади задовольнити вимоги дискримінованих верств населення. Соціологи відзначають накопичення в масовій свідомості негативних емоцій: тривоги, роздратування, страху втратити роботу і доходи, невдоволення владою. За оцінками Левада-центру, в травні 2020 року такі настрої були характерні для приблизно половини респондентів. Восени поточного року, коли в повній мірі проявляться соціально-економічні наслідки епідемії Covid-19 і падіння цін на нафту, невдоволення владою помітно розшириться. Однак саме по собі воно може і не вилитися у великі протестні акції, тим більше що в країні відсутні скільки-небудь ефективні і організовані опозиційні сили, здатні очолити виступи мас і надати їм гостру політичну спрямованість. «Немає організації, партії, реальних соціальних сил, - вважає керівник Левада-центру Лев Гудков, - які могли б акумулювати невдоволення владою у відкриті цілеспрямовані і послідовні політичні дії. Крім того, групи, які найбільш критично ставляться до режиму, відрізняються пасивним ставленням до політики та небажанням брати в ній участь» [12].

Історія також показує наступне: для того, щоб негативне ставлення до влади вилилося в масові протестні акції, потрібно якийсь тригер, подія, що підштовхує людей до виходу на вулицю з вимогами до влади. Такою подією в Росії може стати, наприклад, новий спалах епідемії, істотне зниження життєвого рівня і відмова Кремля компенсувати його. Здатність влади придушити масові протести силою залежить багато в чому від масштабів і темпів їх поширення. Експерти вважають, зокрема, що одночасний вихід на вулиці кількох сотень тисяч осіб в Москві (3-5% московського населення) і по кілька десятків тисяч осіб в Санкт-Петербурзі та інших великих містах може паралізувати Національну гвардію, МВС і армію й навіть стимулювати їх

перехід на бік протестуючих. В цьому випадку можуть реалізуватися два інших сценарію: «депутінізація», розпад системи влади і, можливо, країни в цілому.

Другий сценарій, «депутінізація», названий так за аналогією з десталінізацією середини 1950-х років. Він може здійснитися не тільки в результаті масових виступів протесту або через високу ймовірність таких виступів, але й також через переконання еліт в тому, що збереження створеної Путіним системи і позицій її вищих верств вимагає зміни лідера і частини його найближчого оточення. Підстави для невдоволення Путіним вже були згадані: запізніле введення карантинних заходів; безграмотний вихід з угоди ОПЕК+; «самоізоляція» і перекладання відповідальності за боротьбу з епідемією на регіональну владу без надання їй необхідних ресурсів. Крім цього, у вищих колах російського істеблішменту не можуть не розуміти, що продовження гострої конфронтації з Заходом загрожує важкими економічними наслідками, можливістю збройного зіткнення і загрозою їхнім особистим активам, які знаходяться в Європі і США.

Реалізація цього сценарію можлива, швидше за все, в разі загострення політичної і економічної обстановки. Але якщо остання збережеться в її нинішньому стані, то «депутінізація» є малоімовірною. Можливі претенденти на вищу владу розуміють, що в умовах кризи, її захоплення пов'язане з колосальною відповідальністю, а ризик не справитись з кризою дуже великий. Немає легальних способів зміни президента, крім надзвичайно тривалої і явно приреченої на невдачу процедури імпічменту. Виступ кількох осіб з вищого керівництва, подібно до «антихрущовської» змови 1964 року, вимагає довірчих відносин від людей, які перебувають під контролем секретних служб. Врешті, зміна керівництва країни неминуче спричинить ризиковану боротьбу за владу і дестабілізацію державного управління, до якої ніхто не готовий.

Третій сценарій передбачає відновлення до кінця поточного року «путінської вертикалі». Свідомо передавши відповідальність за протидію епідемії Covid-19 уряду і регіональним елітам, Путін розуміє, що влада може вислиз-

нути з рук. Тому, як тільки (і якщо) епідемія піде на спад, він, швидше за все, вживатиме заходи з відновлення абсолютної влади. Сьогодні в Адміністрації президента розглядаються можливе скасування виборності глав суб'єктів федерації, оновлення губернаторського корпусу та інші заходи посилення контролю над регіональними елітами. У разі ж, якщо Путін відчує наростаючу загрозу своєму становищу, то не можна виключати і більш жорстких заходів, аж до великомасштабного «перетрушування» вищого ешелону бюрократичної і політичної вертикалі, а також широких репресій під приводом боротьби з корупцією. Такий сценарій може виявитися найбільш вірогідним у разі виникнення масових протестів і викликаних ними спроб частини еліти змінити керівництво країни з тим, щоб заспокоїти населення і зберегти режим. Однак, чим жорсткішими будуть репресії проти істеблішменту, тим сильніше вони будуть підштовхувати регіональні еліти до виходу з-під контролю центру.

Четвертий сценарій - розпад Росії. Історія показує, що розпад територіально-інтегрованих імперій, своєрідним варіантом яких є сучасна Росія, був викликаний поєднанням двох чинників: підйому національних рухів, з одного боку, і ослаблення центральної влади, аж до її паралічу включно, з іншого. Останній може наступити восени цього року в результаті масових протестів в найбільших містах, що супроводжуються протиріччями в правлячій верхівці щодо тактики дій по відношенню до протестуючих - жорстке силове придушення з численними жертвами чи прийняття їх умов і зміна вищого керівництва, спорами про кандидатуру наступника, а також боротьбою за владу різних бюрократичних і силових угруповань. Параліч центру створює вакуум влади, який заповнюють регіональні еліти, що прагнуть вийти з-під контролю центру, зосередити в своїх руках контроль за економічними ресурсами регіону, запобігти краху системи управління й переростання політичної кризи в хаос або забезпечити себе від переслідувань. У Росії сепаратистські процеси стимулюються не тільки національними або етнічно-зумовленими факторами й устремліннями, хоча і вони грають серйозну роль в Поволжі і на Північному Кавказі, скільки регіональними інтересами, які в ряді випадків суперечать інтересам Москви.

Зовнішньополітичні сценарії: поміркованість чи агресія?

Обґрунтовано оцінити ймовірність цих сценаріїв неможливо: фактори невизначеності надто великі. І все ж найбільш ймовірним є поєднання падіння економіки і життєвого рівня населення, його наростаючого невдоволення, реальною перспективою масових протестів і розчарування істеблішменту нездатністю вищого керівництва ефективно вирішувати нагальні проблеми, що постали перед країною, і, одночасно, відстоювати інтереси правлячого класу. Іншими словами, режим не впаде, але буде істотно ослаблений. Багато експертів вважають, що це призведе до зовнішньополітичної поміркованості і пошуків шляхів зниження напруженості у відносинах із Заходом. Такого розвитку подій не можна виключати повністю, особливо, якщо станеться «депутінізація» країни. Але в цілому, прихильники цієї точки зору через наївність або свідомо недооцінюють небезпеку путінської Росії.

Більш вірогідний сплеск агресивності Кремля восени цього року. Причина його не стільки в прагненні підняти за допомогою «маленької переможної війни» падаючий в масовій свідомості рейтинг Путіна, скільки в бажанні продемонструвати еліті, що він здатний вирішувати серйозні зовнішньополітичні проблеми, жорстко вести себе по відношенню до сусідніх країн і, головне, до Заходу, а також обґрунтувати потенційну хвилю репресій необхідністю згуртувати націю перед обличчям зовнішньої загрози. Такий сценарій ймовірний тим, що Захід, як можуть вважати в Кремлі, економічно і політично ослаблений пандемією Covid-19 і сконцентрований на власних проблемах, виявиться не в змозі дати відсіч російській агресії, особливо, якщо вона не торкнеться країни-члени НАТО, а обмежиться Україною, Білоруссю, Грузією або північним Казахстаном. Нарешті, боездатність російських збройних сил ще не знизилася в результаті епідемії і падіння цін на нафту.

Відповідно, можна очікувати зростання російського військового тиску на Україну аж до застосування збройної сили. Початковим епізодом може стати вторгнення російських військ до Північної Таврії наприкінці літа під приводом забезпечення водою населення Криму. Інший можливий варіант - збройні провокації на сході України, які можуть перерости в обмежену війну, що має завершитись окупацією всієї території Донецької і Луганської областей, їх анексією або, що більш імовірно, перетворенням у псевдо-незалежні держави типу Абхазії або Південної Осетії. Можливість цього підкріплюється тим, що в російському істеблішменті досі існує точка зору, що окуповані території повинні не повертатися Україні, а бути приєднаними до Росії.

Інший напрямок російської агресії - Білорусь, яка займає ключове стратегічне положення у Балтійському регіоні. У разі збройного конфлікту з НАТО, виходу російських військ в район Сувалського коридору і їх зіткнення там з великими силами Північноатлантичного Альянсу, результат боїв, якщо виключити застосування або загрозу застосування ядерної зброї, буде багато в чому визначатися участю (або неучастю) в бойових діях білоруської армії. Жорсткий опір президента Лукашенка домаганням Кремля на «возз'єднання» Білорусі з Росією і втрата можливості тиску на Мінськ поставками нафти підштовхують Москву до силових, в тому числі військових, методів анексії Білорусі.

Цілком можливі також включення до складу Росії Південної Осетії й Абхазії, спроба анексії північних районів Казахстану і нова війна проти Грузії. Головним мотивом дій Кремля в кожному з цих випадків може бути не стільки досягнення стратегічного виграшу в протистоянні з Заходом, скільки демонстрація російському населенню і елітам рішучості Путіна і його політичного потенціалу.

Список використаних джерел:

1. ЦБ подготовил первый официальный прогноз падения ВВП России в 2020 году. РБК. 24.04.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.rbc.ru/economics/24/04/2020/5ea19aff9a7947282c785981>.
2. World Economic Outlook: The Great Lockdown. International Monetary Fund. April 2020. P. ix.
3. Экономисты допустили падение экономики России ниже уровня 2011 года. РБК. 10.04.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.rbc.ru/economics/10/04/2020/5e8f108f9a794727b206ba88>.
4. Мониторинг экономической ситуации в России: тенденции и вызовы социально-экономического развития. Институт экономической политики им. Е.Гайдара. 2020. № 10 (112). Ст. 81,86.
5. Short-Term Energy Outlook (STEO). EIA. May 12, 2020. Table 2. Energy Prices.
6. Этой осенью Путин будет вынужден отменить свою пенсионную реформу. 19.Rus. 16.04.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.19rus.info/index.php/ekonomika-i-finansy/item/125092-etoj-osenyu-putin-budet-vynuzhden-otmenit-svoyu-pensionnuyu-reformu>.
7. Доля респондентов, назвавших Путина в ответе на открытый вопрос «Назовите 5-6 политиков, которым Вы доверяете?» Одобрение институтов власти и доверие политикам. Левада-центр. 06.05.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.levada.ru/2020/05/06/odobrenie-institutov-vlasti-i-doverie-politikam/>.
8. Лев Гудков Пандемия и рейтинг власти. Лукавая цифра. Эхо Москвы. 13.05.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://echo.msk.ru/programs/figure/2641579-echo/>.
9. Одобрение институтов власти и доверие политикам. Левада-центр. 06.05.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.levada.ru/2020/05/06/odobrenie-institutov-vlasti-i-doverie-politikam/>.
10. Лилия Шевцова. Как уханьская летучая мышь державу подрывает. Эхо Москвы. 13.05.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://echo.msk.ru/blog/shevtsova/2641915-echo/>.
11. Владимир Пастухов. Конституционная вакцинация. Новая газета. 11.05.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://novayagazeta.ru/articles/2020/05/10/85318-konstitutsionnaya-vaktsinatsiya>.
12. Лев Гудков Пандемия и рейтинг власти. Лукавая цифра. Эхо Москвы. 13.05.2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://echo.msk.ru/programs/figure/2641579-echo/>.

Олександр СУХОДОЛЯ,

*Доктор наук з державного управління, професор,
Національний інститут стратегічних досліджень,
Україна*

Санкційні обмеження: результативність та ефективність впливу на енергетичний сектор Росії⁹

Sanctions, introduced by countries and international organizations, in the context of globalization, have become one of the main real tools to influence the behavior of aggressors in the international arena. The analysis shows the ambiguity of the process of applying sanctions, their effectiveness and efficiency as a tool of influence. In the short-term period, the desired results of sanctions are achieved in combination with other factors of influence, depending on the specific situation in foreign and domestic markets. At the same time, in the long-term period, the application of sanctions against a country leads to its inevitable technological and economic backwardness, and thus weakens the country's competitive advantages and ability to withstand.

Запровадження окремими країнами та міжнародними організаціями режиму санкцій, в умовах глобалізації відносин, стало одним із основних реальних робочих інструментів впливу на поведінку окремих суб'єктів на міжнародній арені. Проте чи реально санкційні обмеження можуть змінити поведінку такого гравця на міжнародній арені як Росія? Які мають бути умови запровадження санкцій щоб досягнути бажаного результату?

Для формування відповіді на данні питання, проаналізуємо ефективність застосування режиму санкцій щодо Російської Федерації з

боку міжнародного співтовариства, у зв'язку з порушенням територіальної цілісності України [1]. При цьому, окрема увага буде приділена оцінці ефективності запроваджених санкційних обмежень в частині обмежень трансферу енергетичних технологій чи реалізації Росією геополітичних інфраструктурних проектів.

Огляд процесу запровадження режиму санкцій

Для цілей дослідження проведено огляд впливу санкцій на Російську Федерацію, з метою зміни її поведінки на міжнародній арені шляхом застосування санкцій, передусім з боку США [2] та ЄС [3]. Санкції запроваджувались поетапно, починаючи від запровадження візових санкцій та блокування активів щодо визначеного переліку осіб до накладання галузевих економічних санкцій (на окремі галузі, компанії чи навіть окремі інфраструктурні проекти в енергетичній сфері). Зазвичай посилення санкцій відбувалось лише внаслідок істотного порушення Росією норм міжнародного права та/або ескалації ситуації.

Так, після запровадження у березні 2014 року санкцій першого етапу (візові обмеження та заморожування активів, накладені на окремі фізичні та юридичні особи із-за порушення територіальної цілісності України), наступного разу ЄС та США посилили санкції лише наприкінці липня 2014 року (у відповідь за збиття малайзійського пасажирського літака рейсу МН17). Посилення санкцій здійснювалось шляхом накладання секторальних економічних санкцій, зокрема, обмежень для російських банків та російських компаній щодо доступу до ринків капіталу, а також реалізації окремих проектів в енергетичній сфері шляхом заборони інвес-

⁹ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

У ФОКУСІ: ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

тицій в енергетичні проекти та експорту і ре-експорту до Росії високотехнологічного обладнання.

Пізніше ЄС та США переважно уточнювали та розширювали перелік компаній, що підпадають під санкційний режим. Зокрема, були запроваджені санкції щодо конкретних суб'єктів господарювання енергетичного сектору Росії (Роснафта, Транснафта, Газпромнафта, Газпром, Лукойл, Сургутнафтогаз). У 2016 році США розширили санкції, додавши до санкційного списку компанії, пов'язані з будівництвом Керченського мосту та дочірні підприємства Газпрому.

У 2017 році (через втручання Росії у вибори в США) у США прийнято закон, яким запроваджувались додаткові заходи економічного стримування, щодо російських компаній, чи угод з ними. Наприклад, передбачалось запровадити штрафні заходи, в тому числі й на європейські компанії, які, будуть співпрацювати з російським Газпромом при будівництві газопроводу Північний потік-2. У цьому ж році ЄС та США розширили санкції щодо компаній та осіб, залучених до незаконного завезення газових турбін німецької компанії Siemens до анексованого Росією Криму (Детальніше щодо застосованого механізму обходу санкцій дивись Таблицю 1).

Джерело: https://dt.ua/ECONOMICS/rosiya-provela-viprobuvannya-turbin-siemens-v-aneksovanomu-krimu-281881_.html

У 2018 та 2019 роках нові санкції не вводились. ЄС та США лише уточнювали список осіб, які підпадають під санкції, та подовжували термін дії раніше накладених санкцій. Окремим виключенням є запровадження США, у грудні 2019 року «вторинних санкцій» на компанії, які беруть участь у реалізації енергетичних проєктів (угод), зокрема, в частині обмеження продажу венесуельської нафти дочірніми компаніями Роснафти чи продовження будівництва га-

зопроводу дном Балтійського моря «Північний потік – 2» тощо.

Загальна макроекономічна оцінка впливу санкцій

Запроваджені санкції мали визначений ефект на макроекономічну ситуацію у Росії. Зростання внутрішнього та зовнішнього боргу Росії, неможливість доступу до джерел зовнішніх за-

позичень та падіння цін на нафту призвели до обвалу російського рубля, що відобразилось у стрімкому виведенні капіталу з Росії. Протягом 2014 року було виведено капіталу у загальній сумі на 151,5 млрд. дол. США, що на 90 млрд. дол. перевищило вивід капіталу у 2013 році [4]. Нemoжливiсть зовнішніх запозичень також призвела до стрімкого зростання внутрішнього боргу Росії. За результатами 2017 року цей борг збільшився на 18,8% (до 7 трлн. 247,1 млрд. рублів).

Результатом стало суттєве прискорення інфляції, знецінення рубля та збільшення кредитних ставок банківської системи [4]. У лютому 2018 року Росія ліквідувала резервний фонд, оскільки його було вичерпано на покриття дефіциту державного бюджету в попередні роки.

Загалом, дослідження Bloomberg Economics оцінює втрати російської економіки за період дії санкцій (2014-2018 роки) у 6%¹⁰ порівняно з показниками, які могли б бути без обмежувальних заходів [5]. У той же час, отримані дані показують, що санкції хоч і мали вплив на Росію, але не викликали того шоку, який міг очікуватись. Хоча запроваджені санкції погіршили макроекономічну ситуацію в Росії й призвели до загального зниження доходів суб'єктів господарювання та рівня життя громадян Росії, поведінка Росії на міжнародній арені не змінилась.

Більш того, за оцінкою президента Росії, вплив запроваджених санкцій взагалі був незначний. У березні 2020 року В.Путін зазначив, що Росія втратила від цього орієнтовно 50 млрд. дол. США, проте приблизно стільки ж отримала, завдяки розвитку тих напрямів економічної діяльності, секторів економіки та технологій, які раніше забезпечувались імпортом [6].

¹⁰ Слід зазначити, що окрім санкцій такі показники падіння пояснюються падінням цін на нафту, що не може розглядатись як результат санкцій. Ціни на нафту протягом 2014 року знизились приблизно від ціни близько 115 до 60 дол.США за барель. Після невеликого відновлення на початку 2015 року, ціни на нафту падали протягом решти року. Найнижча ціна встановилась 20 січня 2016 року, коли за барель нафти торгувалась за ціною 27,1 дол.США. Пізніше ціна на нафту почала зростати, і протягом 2018 року перевищувала 70, а протягом 2019 року встановилась на рівні 60 дол.США за барель.

Російська економіка частково адаптувалась до запроваджених обмежень: через механізми імпортозаміщення, через переорієнтацію торгівлі (у тому числі через країни-посередники) чи запровадження схем обходу санкцій. Загалом, після падіння торгівлі у період 2014-2016 років, починаючи з 2017 року об'єм зовнішньої торгівлі Росії із США, Німеччиною, Нідерландами та загалом ЄС почав зростати (з темпом 8-16%) [7].

В енергетиці Росії наслідки запровадження санкцій були більш відчутними. Російські компанії були змушені припинити реалізацію окремих проектів із іноземними партнерами (проекти в Карському морі та Сибіру), у тому числі з видобування вуглеводнів в акваторії Чорного моря (проект Роснафти та ExxonMobil). Окрім того, внаслідок введення обмежень на передачу технологій, російським компаніям стало значно складніше отримати доступ до сучасних технологій видобутку нафти та газу. Серйозні виклики постали перед енергетичними компаніями Росії, які, як наслідок, звертались до уряду Росії по допомогу у фінансуванні поточної операційної діяльності чи в реалізації окремих проектів (Роснафта, Газпром, Новатек). Проте, і в енергетичній сфері, запровадженні у 2014-2018 роках санкції не створювали значних перешкод для Росії.

Реальні ж загрози виникають у довгостроковій перспективі. На думку російських експертів, підтримка видобутку можлива за рахунок поглибленої розробки діючих традиційних нафтових родовищ із застосуванням методів інтенсифікації видобутку (гідророзрив, третинних методів збільшення нафтовіддачі тощо), шляхом розробки нетрадиційних запасів нафти на суходолі або за рахунок розробки морських родовищ (в тому числі на арктичному шельфі). Водночас у російських компаній зараз практично немає власних технологій і обладнання для освоєння нетрадиційних і морських запасів, а доступ до іноземних технологій обмежують введені санкції [8].

Окремо відзначимо, що загрози у довгостроковому плані посилюються конкуренцією інших країн-виробників на світових ринках.

Мотивація застосування санкційних режимів

Огляд застосування санкційних режимів свідчить про існування чинників, що суттєво обмежують ефективність їх застосування. Аналіз етапів запровадження санкцій та їх предмету застосування свідчить про досить обережний підхід їх запровадження, посилення чи контр-олі за дотриманням.

Перш за все, слід відмітити системні обмеження застосування санкцій. Вплив санкцій відображається і на країнах, що їх застосовують. Небажання втратити прибутки від торгівлі з Росією, втратити доступ до російського енергетичного ринку (продаж енергетичних технологій, частка у внутрішньому російському енергетичному ринку, видобування енергоресурсів) суттєво обмежувало ефективність санкцій. Саме тому спостерігаються відмінності у жорсткості дотримання санкцій. Так, санкції ЄС, у порівнянні з санкціями введеними США, є більш м'якими. Очевидно їх рівень, як і чіткість дотримання, пояснюється значною залежністю економік країн ЄС від Росії (зокрема у сфері енергопостачання) та наявністю в ЄС «проросійського лобі» з числа європейських політиків чи посадовців. Так, проти розширення санкцій чи їх продовження свого часу виступали окремі посадовці та політичні лідери Греції (2016), Словаччини (2014), Угорщини (2015-2019), Чехії (2016, 2018), Кіпру (2014), Німеччини (2018), Франції (2018), Італії (2016, 2019) тощо [3].

Іншим аспектом ефективності запровадження санкцій є інституційна підготовленість та персональна рішучість у дотриманні санкцій. Однією із основних цілей введення санкцій було формування інструментів тиску на керівну верхівку Росії (російських високопосадовців, олігархів та їх бізнесів). Поряд із тим, нечіткість положень законодавства щодо запровадження санкцій дозволяє досить вільно трактувати прийняте законодавство та контролювати дотримання запроваджених санкцій. Для прикладу, Закон США 2017 року «Про протидію противникам Америки за допомогою санкцій» («Countering America's Adversaries Through Sanctions Act» - CAATSA) передбачав можливість запровадження санкцій щодо експортних газопроводів Росії (наприклад, проекту «Пів-

нічний потік – 2» чи «Турецький потік»). Проте рішення президента США щодо запровадження санкцій було можливим за двох умов: 1) якщо вони загрожують національним інтересам США; 2) якщо санкції вводяться «за попередніми консультаціями з європейськими союзниками» [9]. У час політичної турбулентності у США (розслідування щодо надання Росією допомоги Д.Трампу на виборах на пост Президента США), саме за такого формулювання умов накладення санкцій, їх застосування фактично було заблоковано на тривалий час.

Окремо слід відзначити делегування президентом США права щодо застосування санкційного режиму міністерству фінансів США. За період запровадження санкцій мінфіном США було прийнято кілька десятків рішень щодо «відстрочення застосування санкційного режиму» чи вилучення із «санкційного списку» окремих фізичних чи юридичних осіб. Прикладом цього можуть слугувати рішення мінфіну США щодо послаблення в сфері імпорتنих мит на алюміній, а також щодо проведення операцій із активами О.Дерипаски (Rusal, EN+ та Gaz Group), які були включені до санкційного списку [10].

Окремо слід відзначити відверте порушення окремими компаніями санкційного режиму, що супроводжувалось суттєвими затримками з реагування на такі порушення з боку урядів відповідних країн. Прикладом цього є порушення режиму обмежень щодо поставки обладнання на територію окупованого Криму, як то поставання газових турбін компанією Siemens для спорудження ТЕС у Криму (Таблиця 1), участі компаній ЄС у будівництві Керченського мосту [11], розвитку проектів на шельфі біля Криму [12] тощо.

Не слід виключати і використання Росією традиційних для СРСР схем отримання доступу до новітніх західних технологій шляхом, зокрема, промислового шпигунства. Про наявність такого інструментарію у арсеналі Росії відкрито, у саркастичній формі, згадав В.Путін у своєму виступі на інвестиційному форумі «Росія кличе» в листопаді 2019 року [13].

Поряд з тим, окремо слід відзначити потужний вплив на ефективність застосування санкцій, який здійснила трансформація світового енер-

гетичного ринку, спричинена «сланцевою революцією». США із імпортера перетворились на експортера нафти та природного газу, що зумовило виникнення інтересу у розширенні ринків збуту. Одним із шляхів забезпечення цього було визначено забезпечення постачання зрідженого газу із США (понад 112 млрд. куб. м з 2020 року) [14]. У липні 2018 року Президент США та Президент Єврокомісії підтвердили наміри розширення стратегічної співпраці в енергетичній сфері, зокрема в частині залучення поставок зрідженого газу з США для підвищення рівня енергетичної безпеки ЄС [15]. Результатом стало невинне зростання постачання природного газу із США до європейських країн з 1 млрд. куб. м (у 2017 році) до понад 17 млрд. куб. м (у 2019 році).

Дане завдання узгоджувалось із санкційною політикою щодо Росії, зокрема, в частині стримування реалізації енергетичних проектів. Саме у 2018 році активізувалась робота із законодавчого посилення санкцій проти будівництва «Північного потоку-2». Чинники адміністрації президента США висловлювали попередження групі компаній, які беруть участь у проекті «Північний потік-2», що вони можуть зіткнутися з санкціями, якщо продовжуватимуть реалізацію цього проекту, згідно з законом CAATSA [16].

У травні 2019 року в Сенаті США був зареєстрований законопроект, яким передбачалось накладення додаткових санкцій на компанії, які реалізують проект «Північний потік-2» (зокрема, компанії, які забезпечували «технологічну» підтримку реалізації російського газопроводу). Наприкінці 2019 року, в рамках прийняття Закону США про оборонний бюджет на 2020 рік, було прийнято «Закон про захист американської безпеки від агресії Кремля» («Defending American Security from Kremlin Aggression Act» - DASKA), який такі санкції запровадив [17].

Даними санкціями США добились бажаного, оскільки одразу ж швейцарська компанія Allseas Group, яка забезпечувала укладення труб, припинила роботу [18]. Росія заявила, що вона зможе добудувати трубопровід (залишилось добудувати 160 км) своїми силами, проте

це потребуватиме додаткового часу (потребуватиме переоснащення єдиного російського судна-трубоукладника «Академік Черський») [19].

Висновки та рекомендації

Проведений аналіз свідчить про неоднозначність процесу застосування санкцій, їх ефективності і результативності, як інструменту впливу. У короткостроковій перспективі бажані результати від застосування санкцій досягаються у сукупності із іншими факторами впливу в залежності від конкретної ситуації на зовнішніх та внутрішніх ринках. У той же час, у довгостроковій перспективі застосування санкцій щодо тієї чи іншої країни призводить до її невідворотного технологічного та економічного відставання, а відтак послаблює конкурентні переваги цієї країни та здатність витримувати довготривале протиборство.

При цьому, слід відзначити, що нечіткість формулювань у прийнятих актах законодавства (якими запроваджуються санкції) дозволяє досить «гнучко» підходити до застосування тих чи інших положень в залежності від конкретних чинників (наприклад геополітичні інтереси, приватні інтереси політичних фігур, домовленості щодо контролю за активами тощо), що виходять за межі заявлених цілей застосування санкцій. Тому, не варто виключати можливість маніпулювання режимами санкцій з метою «політичних домовленостей» між країнами, політичними лідерами чи корпораціями.

Накладання на Росію санкцій допомогли Україні отримати ряд суттєвих результатів та сподівань на подальше зниження залежності від Росії, зокрема: можливість збереження транзиту природного газу з Росії до ЄС своєю територією до 2025 року, перспективу диверсифікації постачання природного газу, та можливість формування торгової площадки на базі власної інфраструктури (залучення трейдерів до імпорту та зберігання газу у підземних сховищах газу України з подальшим продажем на ринки країн ЄС).

Запровадження санкційних режимів потребує узгодження цілого комплексу питань та факторів, що потребує детального опрацювання різ-

У ФОКУСІ: ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

них аспектів прийняття рішень (оцінка цілей, вразливостей, очікуваний результат), етапів запровадження санкцій та контролю за їх виконанням. При цьому, для забезпечення ефективності та результативності санкційних режимів критично необхідно забезпечити дотримання щонайменше наступних умов:

- санкції у законодавчих актах необхідно формулювати максимально чітко для уникнення альтернативного трактування (відсутність чіткого формулювання тексту санкційних обмежень є основою для незастосування чи уникнення санкцій);
- санкції повинні служити чітко визначеним і досяжним політичним цілям (без цього вони не отримають достатньої підтримки з боку тих, хто буде залучений для їх запровадження та контролю за їх дотриманням);
- санкції мають сприяти національним суб'єктам, які допомагатимуть країні в імплементації та контролі за дотриманням санкційних обмежень (без зацікавлення національних суб'єктів, заінтересованих фізичних осіб та компаній, ефективність роботи органів державної влади буде низькою);
- санкції потрібно використовувати разом із іншими інструментами впливу, включно з дипломатією, економічною допомогою і підтримкою, а також узгодженням із діями суб'єктів сфери безпеки та оборони (самі собою санкції не часто досягають цілей і потребують підтримки з інших сфер);
- санкції добре працюють, якщо вони узгоджені із діями інших країн, міжнародних партнерів зі схожими цілями (без цього будуть створені схеми обходу застосованих санкцій);
- запровадження санкцій має супроводжуватись публічним моніторингом їх дотримання (публічність оцінки ефективності реалізації запроваджених обмежень знизить рівень неузгодженості дій чи застосування схем «обходу» санкцій);
- застосування санкцій має виходити із стратегічних цілей реалізації національних інтересів (санкції є більш ефективними та результативними у довгостроковому плані, що зумовлює потребу збереження та адаптації санкційних режимів при зміні владних команд).

Таблиця 1

Механізм “обходу” санкцій на прикладі постачання газових турбін Siemens на територію анексованого Криму

Дата	Дія	Примітки
20 лютого -17 березня 2014 року	Силове захоплення Криму та його анексія Російською Федерацією	
	Прийняття першого набору санкцій з боку ЄС та США	
26 березня 2014 року	Візит керівника Siemens (Джо Кезер) до Москви, ¹¹ для зустрічі з Президентом РФ В. Путіним. Кезер після візиту в інтерв'ю німецькому каналу ZDF заявив, що візит був запланований давно, і що «короткострокова турбулентність» не повинна серйозно вплинути на плани щодо співпраці з Росією, та висловив готовність продовжити роботу з локалізації виробництва турбін.	В.Путін відзначив успішну співпрацю у попередні роки, ¹² висловив сподівання, «що наші відносини розвиватимуться так само стабільно».
серпень 2014 року	Прийнято федеральну цільову програму «Социально-экономическое развитие Республики Крым и г.Севастополя до 2020 года» В. Путін погоджує участь «Технопромекспорт» у будівництві ТЕС в Криму. Передбачалось, що інвестором проекту стане «Технопромекспорт» при можливій підтримці державних банків ВТБ та Сбербанк.	Визначено загальну схему обходу санкцій.

У ФОКУСІ: ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

2015 рік	БАТ «ВО «Технопромекекспорт», виконавець проекту з будівництва електростанцій, була переформатована. В структурі БАТ «ВО «Технопромекекспорт» була створена компанія ТОВ «ВО «Технопромекекспорт», яка була визначена відповідальною за проекти з будівництва станцій в Криму.	Розпочалась «операція прикриття». БАТ «ВО «Технопромекекспорт» мала заключити контракт із Siemens на поставку турбін, а потім перепродати їх ТОВ «ВО «Технопромекекспорт».
10 березня 2015 року	Укладено контракт на поставку чотирьох турбін між ТОВ «Сіменс технології газових турбін» (дочірня компанія Siemens) та БАТ «ВО «Технопромекекспортом» для будівництва ТЕС на Таманському півострові Краснодарського краю.	Формується контрактна база поставок турбін Siemens до Криму, під виглядом поставок до Краснодарського краю.
30 червня 2015 року	Газета «Ведомости»¹³ повідомляє, що контракт на поставку чотирьох турбін між ТОВ «Сіменс технології газових турбін» та БАТ «ВО «Технопромекекспорт» для будівництва ТЕС на Таманському півострові Краснодарського краю є лише формальність, щоб обійти санкції.	Представники «Ростех», «Технопромекекспорт», «Сіменс технології газових турбін» та Siemens в Росії відмовилися від коментарів.
2 липня 2015 року	Агентство Reuters публікує своє розслідування щодо імовірного порушення санкційного режиму.	На інформацію та звернення світових ЗМІ не було ніякої реакції ні з боку Siemens чи «Технопромекекспорт», ні з боку урядів країн.
13 вересня 2015 року	Розпочато будівництво Севастопольської ТЕС.	
6 серпня 2016 року	Агентство Reuters повідомляє про підготовку постачання турбін Siemens в Крим. Дві споруджувані в Криму електростанції «сумісні» тільки з турбінами Siemens, пише Reuters.	На інформацію та звернення світових ЗМІ не було ніякої реакції ні з боку Siemens чи «Технопромекекспорт», ні з боку урядів країн.
8 жовтня 2015	Розпорядженням уряду Росії №2004 від 8 жовтня 2015 року¹⁴ було затверджено схему територіального планування території Криму, де згадується будівництво Севастопольської та Сімферопольської ТЕС.	Свідчить про цілеспрямованість дій РФ на поставку турбін Siemens до Криму (співпадали по потужності).
16 жовтня 2015 року	БАТ «ВО «Технопромекекспорт» укладає контракт із ТОВ «ВО «Технопромекекспорт», що передбачає поставку чотирьох газотурбінних установок, відповідних по опису закупленим у ТОВ «Сіменс технології газових турбін». Пізніше міністр промисловості і торгівлі Росії Д.Мантуров заявив, що російська сторона забезпечила максимальну юридичну коректність при використанні технологій Siemens у виробництві турбін для ТЕС в Криму.	Реалізація схеми обходу санкцій іде повним ходом. Формується юридична схема «обходу» та наступного «збереження обличчя».¹⁵

У ФОКУСІ: ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

вересень 2016 року	21-22 вересня 2016 року у Москві відбулась зустріч В.Путіна із віце-канцлером та міністром економіки Німеччини З.Габріелем. До німецької делегації входили представники німецького бізнесу, зокрема, член правління Siemens З.Руссвурм (Siegfried Russwurm). За результатами зустрічі З. Габріель повідомив, що «Ми обговорювали питання правового врегулювання інвестицій, санкцій на імпорт». ¹⁶	З.Габріель відзначив пріоритет економічної співпраці Німеччини з Росією та висловився за поступову відміну санкцій, накладених на Росію за окупацію Криму.
16 - 28 жовтня 2016	БАТ ВО «Технопромэкспорт» передає турбіни ТОВ ВО «Технопромэкспорт», яка має поставити їх до Криму.	
16 березня 2017 року	Німецький концерн Siemens повідомив, що виконав контракт з БАТ ВО «Технопромекспорт», поставивши йому чотири газові турбіни.	
5 липня 2017 року	Reuters повідомляє, що в обхід санкцій в Криму доставили турбіни фірми Siemens. ¹⁷ Юристи стверджують, що немає судових прецедентів щодо того, чи можна притягнути до відповідальності Siemens, якщо третя сторона привезла турбіни до Криму.	Єврокомісія відмовилася від коментарів, заявивши, що країни-члени ЄС повинні дотримуватися правил санкцій щодо своїх компаній.
6 липня 2017 року	Siemens заявила, що не поставляла турбіни на півострів. Російська сторона заявляє, що турбіни в Краснодарському краї були куплені на вторинному ринку і модернізовані на російських заводах «Ростех» під потреби проекту.	Оприлюднюється схема «зберегти обличчя» Siemens.
10 липня 2017 року	Компанія Siemens ¹⁸ повідомила, що дві з чотирьох поставлених в Росії газових турбін були переміщені в Крим проти їх волі.	
11 липня 2017 року	Siemens подала до суду у справі про поставки турбін до Криму. Відповідачами у справі Siemens визначила БАТ «ВО «Технопромекспорт», ТОВ «ВО «Технопроиекспорт», а також «Сіменс технології газових турбін».	Siemens демонструє публічну активність та подає до суду м.Москви. Рішення у цій ситуації наперед відомо.
28 липня 2017 року	Апеляційний суд Москви відмовив Siemens в позові про накладення арешту на поставлені структурам російського підприємства «Ростех» турбіни для теплоелектростанцій, які були незаконно переміщені в окупований Крим.	Російський суд прогнозовано відмовляє Siemens у позові.
4 серпня 2017 року	Рада ЄС ввела санкції через поставки турбін Siemens в Крим. Обмежувальні заходи були введені проти заступника міністра енергетики Росії А.Черезова, директора департаменту Міненерго Є.Грабчака. Крім того, санкції були введені проти БАТ «ВО «Технопромекспорт», ТОВ «ВО «Технопромекспорт» і ЗАО «Интеравтоматика».	
09 листопада 2017 року	Siemens знову хоче в Росію. Незважаючи на скандал з поставками турбін в Крим, Siemens продовжує розвивати співпрацю з Росією. ¹⁹	Siemens вирішує продовжити співпрацю після того, як російський суд відмовив у позові.
19 грудня 2017	Німецький концерн Siemens 18 грудня підписав контракт на будівництво парогазової електростанції потужністю 495 МВт у м.Нижньокамськ.	
16 березня 2018 року	Газпром оголосив, що глава монополії О.Міллер і голова правління Siemens Д.Кезер домовилися про постачання газових турбін для споруджуваної Грозненської ТЕС потужністю до 360 МВт.	

У ФОКУСІ: ПРОТИДІЯ АГРЕСІЇ РОСІЇ

травень 2018	Прокуратура Гамбурга в травні почала розслідування у справі про постачання газових турбін Siemens в Крим щодо трьох співробітників промислового концерну компанії в Санкт-Петербурзі.	У подальшому було змінено керівника представництва компанії в Росії.
5 липня 2018	Siemens планує наростити глибину локалізації виробництва енергетичних газових турбін в Росії до 90%, повідомив 5 липня глава концерну в Росії Дітріх Меллер. ²⁰ Йдеться про турбіни великої потужності, які виробляють на майданчику СП «Сіменс технології газових турбін». «Ми досягли рівня локалізації в 60% - це не так далеко до необхідних 90%».	Siemens погоджується передати критичні технології.
5 вересня 2018	Siemens потенційно згодився передати технології виробництва лопаток Росії. ²¹ «Сіменс технології газових турбін» може довести локалізацію виробництва газових турбін великої потужності в Росії до 100%. В кінці серпня Володимир Путін говорив про бажаний рівень локалізації обладнання на 100%. Без повної локалізації, в тому числі гарячої частини, обладнання Siemens ризикує не потрапити в російську програму модернізації ТЕС вартістю близько 1,35 трлн. руб.	Siemens погоджується передати критичні технології.
16 жовтня 2018	Верховний суд РФ відмовився розглянути касаційну скаргу «Сіменс технології газових турбін» і німецької Siemens AG ²² на рішення судів нижчих інстанцій, послідовно відмовили в позові до структур «Ростех» ВАТ та ТОВ «Технопромекекспорт». «Сіменс технології газових турбін» вимагало повернути компанії чотири газові турбіни великої потужності, вироблені на замовлення ВАТ «Технопромекекспорт».	Завершення схеми «зберегти обличчя» Siemens.
28 січня 2019	Перші черги Сімферопольської і Севастопольської ТЕС - енергоблоки і вся відповідна інфраструктура - введені в експлуатацію.	Успішне завершення схеми обходу санкцій.

¹¹ <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20644>

¹² Свій успіх на російському ринку газотурбінних технологій Siemens досягав, у тому числі із використанням непрозорих контрактів з російськими компаніями. Проти Siemens було відкрито корупційне провадження, а сама компанія визнала використання практики виплати хабарів. <https://themoscowtimes.com/articles/siemens-subsidiary-admits-guilt-in-russian-bribery-case-29512>. У 2008 році компанія була визнаною винною в корупції і щодо інших випадків у світі, і виплатила 1,6 млрд. дол. США для врегулювання справи щодо корупційного розслідування у США. <https://blogs.wsj.com/corruption-currents/2012/04/30/siemens-under-investigation-for-payments-to-russian-company/>.

¹³ <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2015/06/30/598584-tehnopromeksport-nashel-turbini-dlya-krimskih-elektrostantsii>

¹⁴ <http://static.government.ru/media/files/hQdvLootAX53LEXTDNFWuhySLcqz0qEk.pdf>

¹⁵ Факт передачі майнових прав нового власника формально дозволяє говорити про те, що угода укладена на вторинному ринку, а перепро-

даж турбін є правом покупця. У тому випадку, якщо існують які-небудь обмеження, пов'язані з заборонаю на поставки турбін до Криму, і при цьому вони були прописані в договорі, то при зверненні до суду «вони будуть визнані нікчемними, оскільки покликані обмежити право власника розпоряджатися своїм майном».

¹⁶ <https://p.dw.com/p/1K6lQ>

¹⁷ <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-crimea-power-exclusive-idUSKBN19Q26I?il=0>

¹⁸ <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-crimea-power-idUSKBN19V13E>

¹⁹ https://www.kommersant.ru/theme/2860?from=doc_tema

²⁰ <https://www.kommersant.ru/doc/3677298>

²¹ <https://www.kommersant.ru/doc/3732761>

²² <http://kad.arbitr.ru/Card/c342617c-ca37-4353-ab7c-f3b642b28565>

Список використаних джерел:

1. Суходоля О. М. Застосування режиму санкцій та його вплив на функціонування енергетичного сектору Росії. НІСД. Аналітична записка. Серія «Національна безпека», №1, 2019.
2. Ukraine-Russia related Sanctions. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/pages/ukraine.aspx>.
3. EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/>.
4. Tyll, L., Pernica, K., & Arltová, M. (2018). The impact of economic sanctions on Russian economy and the RUB/USD exchange rate. *Journal of International Studies*, 11(1), 21-33. doi:10.14254/2071-8330.2018/11-1/2.
5. Here's One Measure That Shows Sanctions on Russia are Working. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-16/here-s-one-measure-that-shows-sanctions-on-russia-are-working>.
6. В.Путин «Да плевать на них, на эти санкции». О санкциях как стимуле для развития экономики (интервью ТАСС). 16.03.20. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/62991/videos>.
7. Внешняя торговля России в 2017-2019 гг. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ved.gov.ru/monitoring/foreign_trade_statistics/countries_breakdown/.
8. Т.Митрова, Е.Грушевенко, А.Малов. Перспективы российской нефтедобычи: жизнь под санкциями. Центр исследований в области энергетики бизнес-школы СКОЛКОВО (SEneC), Март 2018. 45 с.
9. Countering America's Adversaries Through Sanctions Act. Aug. 2, 2017. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364/text>.
10. У Олега Дерипаски заиграли все инструменты. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/3867133>.
11. Дві компанії з Нідерландів беруть участь у будівництві Керченського мосту. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/4/7070488/>.
12. Teeling oil company in talks with Gazprom over Crimea venture. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.irishtimes.com/business/energy-and-resources/teeling-oil-company-in-talks-with-gazprom-over-crimea-venture-1.3537573>.
13. Путин о сланцевой нефти: Американцы потратятся на новые технологии, а мы потом у них цап-царап. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=3211971>.
14. 'Freedom gas': US opens LNG floodgates to Europe. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.euractiv.com/section/energy/news/freedom-gas-us-opens-lng-floodgates-to-europe/>.
15. Joint U.S.-EU Statement following President Juncker's visit to the White House. 25 July 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_18_4687.
16. Посол США у ФРН пригрозив німецьким фірмам санкціями через «Північний потік-2». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://p.dw.com/p/3BTe1>.
17. National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2020. TITLE LXXV-- Protecting europe's energy security. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/1790/text>.
18. Allseas suspends Nord Stream 2 pipelay activities. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://allseas.com/news/allseas-suspends-nord-stream-2-pipelay-activities/>.
19. Сами с судами: Россия завершит работу по «СП-2» самостоятельно. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://iz.ru/959213/mariia-vasileva/sami-s-sudami-rossiia-zavershit-rabotu-po-sp-2-samostoiatelno>.

Борис БАБІН,
Доктор юридичних наук, професор,
Головний науковий співробітник
Інституту законодавства Верховної Ради України,
Україна

Силові органи України та окупація Криму²³

The period of six years after the beginning of Russian aggression allows determining the evolution of the Ukrainian state's reaction on the occupation and attempts to annex Crimea. One of the most characteristic dimensions of such a response is the activity of Ukrainian law enforcement agencies (police, security, specialized regime bodies and the prosecutor's office). In 2013-2014, they were unable to counteract the preparation and implementation of the occupation of Crimea. In 2014-2019, the newly formed and re-established law enforcement agencies of Ukraine were ineffective in counteracting Russian aggression from the Crimean territory and preparing the conditions for deoccupation, and after 2019 they were de facto effectively paralyzed.

Шість років з початку російської агресії дозволяють визначити еволюцію рефлексії української держави на стан окупації та спроби анексії Криму. Одним з найбільш характерних вимірів такого реагування є діяльність українських органів, які у пострадянських країнах формально називають правоохоронними (поліцейські, безпекові, спеціалізовані режимні органи та прокуратуру).

Зважаючи на контраверсійність цього терміну за умов очевидної відсутності правової держави у таких країнах ці органи краще йменувати силовими, їх ключовою ознакою є не належність до національних збройних сил, але, водночас, наявність статутних відносин, озброєність, присяга тощо.

Одразу варто констатувати, що початок окупації Криму в лютому-березні 2014 року призвів до масового самоусунення українських силовиків, дислокованих на півострові, від виконання службових обов'язків. Така поведінка стала характерною для абсолютної більшості службовців та становила у кращому випадку форму добровільної відставки або примусового звільнення окупантами з посади після проголошення росіянами анексії Криму, насамперед протягом так званого «перехідного періоду» до кінця 2014 року, із наступним проживанням особи в Криму або виїздом на підконтрольну Україні територію. Службове майно, службова та таємна інформація, архіви при цьому здебільшого не знищувалися, зброя, спецзасоби, прапори й печатки здебільшого передавалися окупаційній владі.

Водночас це супроводжувалося масовою колаборацією українських силовиків з окупантами [1], що стало найбільш характерним для офіцерів МВС, Служби безпеки (СБУ) та Служби зовнішньої розвідки (СЗРУ) України, а також Державної служби охорони (в Криму було багато об'єктів, які мали спеціальний режим). Певним виключенням слід вважати ініціативне виведення з Криму корабельно-катерної групи Державної прикордонної служби України (ДПСУ) на Одесу з Севастополя та на Маріуполь з Керчі, поведінку окремих офіцерів СБУ. (Більш детально проблематика діяльності російської агентури та колаборації силовиків описана в роботі експертної групи Центру глобалістики «Стратегія XXI» «Російська агентура впливу в Україні: руйнація оборонно-безпекового сектору» у №1(37) часопису).

Таким чином роль силовиків у захисті державних інтересів України в Криму була в цілому різко негативною, та вже на березень 2014 року відповідні територіальні підрозділи силовиків

²³ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трестового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трестового Фонду або його партнерів.

де-факто припинили існування. Ці процеси були абсолютно подібними як для територіальних підрозділів у Автономній Республіці Крим (АРК), так й для м. Севастополя.

Певним природним виключенням стали міжрегіональні підрозділи, які мали структури поза Кримом, – Азово-Чорноморське управління ДПСУ, Управління МВС на Придніпровській залізниці, Військова прокуратура Південного регіону України тощо. Невелика частина офіцерів підрозділів силовиків, що вийшла з Криму без співпраці з окупантами, протягом 2014-2015 років влилася у склад центральних підрозділів або територіальних апаратів українських силовиків.

Ескалація російської агресії на Сході України призвела до спеціальної організації системи протидії у форматі проведення Антитерористичної операції України (АТО) із утворенням Штабу АТО під керівництвом СБУ. Штаб АТО носив міжрегіональну функцію та фактично мав загальнодержавне значення. Йому опосередковано, у вимірі організації протидії агресії, підпорядковувалися й територіальні органи українських силовиків, які діяли у Донецькій та Луганській областях. На відміну від ситуації на Сході України, Штаб АТО не координував дію силовиків з питань Криму, їхні територіальні підрозділи припинили існування.

У початковий період окупації процесуальне та оперативне реагування на дії агресора в Кримі покладалося на центральні структурні підрозділи Генеральної прокуратури, СБУ та МВС України, єдиного центра координації їх діяльності утворено не було. Автономно одні від інших силові відомства України схвалили рішення відтворювати власні регіональні підрозділи щодо Криму.

Така автономність впливає з різних організаційних процедур такого відновлення та опрацювання питання відповідно Президентом, Генпрокурором та Міністром внутрішніх справ у різний час та в різних умовах. Ці процедури можна відстежити з актів Уряду, доступних відомчих документів, матеріалів медіа, інформації Єдиного державного реєстру юридичних

осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДРПОУ) щодо відповідних юридичних осіб.

Зокрема, в.о. Генерального прокурора України підписав Наказ № 33ш від 12 червня 2014 р. яким було реорганізовано прокуратуру АРК та передислоковано її у м. Київ. При цьому прокуратура АРК залишилася тією самою юридичною особою (ЄДРПОУ 02911088), як й до 2014 року. Режим її роботи на підконтрольній території визначався наказами Генеральної прокуратури України від 27 березня 2015 р. № 18гн, від 16 лютого 2016 р. № 88, від 23 грудня 2015 р. № 414 та від 13 лютого 2017 р. № 46. Цими наказами, зокрема, ними затвердженим Порядком діяльності органів прокуратури у зв'язку з тимчасовою окупацією території АРК та м. Севастополя, на прокуратуру АРК було покладено й виконання обов'язків прокуратури Севастополя.

Дуже цікаво, що саму прокуратуру міста Севастополя, при цьому як окрему юридичну особу, (ЄДРПОУ 22275105) органи прокуратури України забули ліквідувати й вона досі формально існує у реєстрах, формально представлена прокурором міста Севастополя Ігорем Пілатом [2]. Насправді ж І. Пілат припинив виконання обов'язків прокурора міста у березні 2014 р. З відкритих джерел немає достовірних відомостей ані про його колаборацію з окупантами, ані про його виїзд з окупованого Криму.

Формування прокуратури АРК було у першу чергу політичним кроком, адже на той момент більшість справ, пов'язаних із окупацією Криму, вже були порушені та розглядалися підрозділами відповідно Генеральної прокуратури, прокуратури Херсонської області та Військової прокуратури Південного регіону.

Генеральною прокуратурою України 26 серпня 2014 р. прокурором АРК був призначений Василь Синчук, 29 серпня 2016 р. на цю посаду було призначено Гюндуза Мамедова, а 22 жовтня 2019 р. – Ігоря Поночовного [3]. Усі ці прокурори до 2014 року не мали відношення до прокуратури АРК й у органах прокуратури України в Кримі не працювали.

Цікаво, що під час їх призначень за визначенням не був дотриманий припис абз. 2 п. 25 ч. 2 ст. 26 чинної Конституції АРК 1998 р., затвердженої Законом України від 23 грудня 1998 р. № 350-XIV, за яким призначення прокурора АРК має бути погоджене з Верховною Радою АРК (що неможливо в умовах припинення діяльності органів влади автономії). Цю правову колізію, про яку в органах прокуратури вочевидь не згадали, можна було б легко обійти через утворення нової юридичної особи та відповідно іншого статусу прокурора, який би її очолював (наприклад - через утворення «прокуратури АРК та м. Севастополя» тощо).

Саме таким, більш юридично грамотним шляхом, але із відчутним запізненням, пішло МВС України. Спочатку постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 р. № 730 було ліквідоване, разом із низкою територіальних органів МВС, Головне управління МВС України в АРК та 26 його підрозділів зі статусом юридичних осіб, а також й Управління МВС в місті Севастополі, але без формальної ліквідації його підрозділів [4].

Це призвело до казусів, втім, не таких яскравих як із прокуратурою Севастополя. Наприклад, досі формально існує Батальйон патрульної служби Управління МВС України в м. Севастополі (ЄДРПОУ 08806197), та його досі формально очолює Сергій Хатунцев, який у 2014 р. насправді перейшов на службу до окупантів в «Управління МВС Росії по м. Севастополю» [5].

Разом із ліквідацією двох кримських управлінь МВС постановою Уряду № 730 у 2015 р. було утворене міжрегіональне Головне управління Національної поліції (ГУНП) в АРК та місті Севастополі (ЄДРПОУ 40108756). Це ГУНП було дислоковане у м. Одеса та його першим керівником був призначений Іван Катеринчук, з посади керівника одеського обласного управління МВС [6].

Така дислокація, фактично на території інших підрозділів (спочатку у приміщеннях регіонального управління боротьби з оргзлочинністю, а потім у будівлі міського одеського управління) пояснювалася тим, що це ГУНП було утворене для вирішення суто утилітарно-

го актуального завдання – постановки на облік та оголошення в розшук сотень осіб в рамках проваджень, зумовлених окупацією Криму. Оскільки більшість таких осіб була на той час дезертирами, та провадження вела дислокована в Одесі військова прокуратура, ГУНП розмістили у тому ж місті. 3 грудня 2016 р. до грудня 2018 р. ГУНП очолював Анатолій Бахчиванжи, а з травня 2019 р. цю посаду зайняв Віталій Стрижак.

У 2018 р. тривало ініційоване МВС України та Представництвом Президента України в АРК переміщення ГУНП з Одеси в м. Херсон та у наближені до Криму райони Херсонської області, з січня 2019 р. цей переїзд був закріплений юридично. Цікаво, що ГУНП в АРК та місті Севастополі не лише стало іншою юридичною особою, ніж «довоєнні» кримські главки МВС, але й не стало правонаступником Головного управління МВС України в АРК.

Про це, прикладом, стверджує рішення Черкаського окружного адміністративного суду в справі 580/724/19 від 03 липня 2019 р. Як при цьому додає суд, розглядаючи позов колишнього міліціонера щодо призначення пенсії, «матеріали, які стосуються колишнього особового складу ГУ МВС в АРК, з тимчасово окупованої території не передавалися» [7].

Непублічне утворення «кримського» ГУНП в Одесі у 2015 році та його тривале, через спротив низки посадовців, переміщення до Херсону у 2018-2019 роках за останні п'ять років призвели до чисельних, зокрема, й штучних, казусів підсудності у провадженнях, якими цей главк став займатися [8; 9].

Регіональні органи СБУ в Криму також мали цікавий шлях відтворення. У першу чергу варто вказати на вкрай характерне та маловідоме рішення української влади часів Віктора Януковича, яким у жовтні-листопаді 2013 року, ще перед розвитком подій Революції Гідності, було неpubлічно припинено існування міжрегіонального Управління Військової контррозвідки СБУ в АРК і м. Севастополі, яке дислокувалося саме у Севастополі (ЄДРПОУ 08223337) [10]. Очевидно, що саме це Управління мало відповідати за стан Збройних Сил України в Криму та відповідно й за їхню здатність проти-

діяти підкупу та провокаціям росіян. Відкриті джерела нічого не кажуть про відповідні події, що передували окупації, але у «Вікіпедії» описуються дії начальника цього управління Вадима Ковальчука вже після початку окупації Криму. Як нам повідомляє цей ресурс, В. Ковальчук «в секретних умовах залишив Крим», при чому йому весною 2014 року вдалося евакуювати частину документації та частину особового складу УВКР з Кримського півострова у Київ. Низка керівних службових осіб СБУ дійсно залишила Крим на виконання розпорядження голови СБУ № 44 від 24 березня 2014 р. Цікаво, що призначені у березні 2014 р. керівники главків СБУ в АРК (Олег Абсаямов) та в Севастополі (Михайло Сальва) так і не стали де-юре керівниками відповідних юридичних осіб у реєстрах.

Лише у 2016 р. Україною було відновлене ГУ СБУ в АРК (з дислокацією в м. Херсоні), як ту саму юридичну особу, що й «довоєнне» ГУ СБУ в АРК (ЄДРПОУ – 20001817). Тоді ж ім'я керівника цієї юридичної особи Геннадія Калачова було нарешті замінено у реєстрах на нового начальника ГУ СБУ Данила Доценка [11].

У 2017 р. начальником ГУ СБУ був призначений Олександр Шмітько, а в листопаді 2019 р. – Євген Нетужилов. Можна стверджувати, що на ГУ СБУ, на відміну від ГУ НП та прокуратури АРК, влада України, хоча б на начальному періоді 2016-2018 років, покладала певні реальні завдання та сподівання з протидії російській агресії. Це зумовлено розташуванням ГУ СБУ у Херсоні.

Втім, як й у випадку з прокуратурою, СБУ забуло ліквідувати власне Управління СБУ у м. Севастополі як юридичну особу (ЄДРПОУ 20000976), яка досі існує та яку досі формально представляє згідно Реєстру начальник цього управління до березня 2014 р. Петро Зима [12].

У реальному ж житті П. Зима активно співпрацював із ворогом та зробив одну з найбільш успішних кар'єр серед українських силовиків, отримавши переведення в Москву та на певному етапі виконуючи завдання сформувати каральні органи безпеки в окупованому росіянами Донецьку [13].

Азово-Чорноморське регіональне управління (АЧРУ) ДПСУ мало найкращу ситуацію з територіальних органів силовиків, адже зберегло власну інфраструктуру у Херсонській області та у 2015-2020 роках функціонувало на підконтрольній території, змінивши свою адресу як юридичної особи (ЄДРПОУ 23311274) з Сімферополя на Херсон та забезпечуючи насамперед охорону адміністративної межі з АРК. АЧРУ очолювали Андрій Ігнат'єв (жовтень 2016 р. – серпень 2018 р.), Олександр Піменов (серпень 2018р. - березень 2019р.), Володимир Бондар (квітень – грудень 2019 р.) [14].

Після зміни влади в Україні постановою Кабінету Міністрів України від 05 лютого 2020 р. № 43 та відповідно наказом Адміністрації ДПСУ від 20 лютого 2020 р. № 19 АЧРУ ДПСУ було ліквідоване [15], його структури та майно було передано Південному регіональному управлінню ДПСУ, яке наразі дислокується у м. Одеса [16]. Охорону адмінмежі з АРК забезпечують наразі Херсонський та Бердянський прикордонні загони Південного регіонального управління [17; 18]. Також певні силові функції щодо Криму має Головне управління ДФС у Херсонській області, АРК та м. Севастополі, із дислокацією в м. Херсон.

Як вже вказувалося вище, формальних механізмів координації дій силових органів України щодо Криму на зразок Штабу АТО на Сході, з 2014 року в Україні утворено не було. З 2016 року спроби координації цих органів робила прокуратура АРК. Зважаючи на обмеженість повноважень органу нагляду, зокрема у сферах оперативної роботи, контррозвідувальної діяльності, ця діяльність здійснювалася із очевидним перевищенням повноважень та становила відверто невластивий органам прокуратури політичний характер.

У 2017-2018 роках спроби координації силових органів з протидії російській агресії робило Представництво Президента України в АРК, для чого розпорядженням Постійного Представника від 14 вересня 2017 р. № 22 було утворено спеціальну робочу групу [19].

У затвердженому розпорядженням Представника від 20 червня 2018 р. № 17 Плані невідкладних заходів з протидії російської агресії з Криму, захисту інтересів держави, громадян

У ФОКУСІ: КРИМСЬКЕ ДОСЬЄ

України та українських юридичних осіб в Криму на 2018-2019 роки серед завдань розділу 6 «Безпека та охорона прав» було передбачено: передислокацію правоохоронних органів з питань Криму у Херсонську область; практичне забезпечення спеціальних режимів на акваторіях та територіях, наближених до лінії розмежування; регламентацію порядку відвідування Криму громадянами України, що є посадовими особами, носіями державної таємниці; залучення підрозділів Національної гвардії України до виконання завдань у районах, прилеглих до Криму; посилення органів ДПСУ в районах, прилеглих до Криму; розгортання на узбережжі Азовського моря на суміжній з Кримом ділянці пункту базування сил Морської охорони ДПСУ [20].

У звіті Представництва до Адміністрації Президента та до парламентських комітетів, датованому серпнем 2018 року («Аналітично-інформаційна довідка з питань діяльності каральних органів окупаційної влади РФ в тимчасово окупованому Криму та роботи правоохоронних органів України з АРК та м. Севастополя») до основних проблем організації українських силовиків щодо Криму були віднесені наступні:

- віддаленість дислокації прокуратури АРК та ГУНП від Криму, штучна географічна «розірваність» правоохоронних органів України щодо Криму між Херсоном, Одесою та Києвом;
- потреба удосконалення кадрового та матеріально-технічного забезпечення підрозділів прокуратури АРК, ГУ НП, ГУ СБУ які дислокуються та дислокуватимуться у Херсонській області із обмеженими місцевими ресурсами;
- політизація керівництвом прокуратури АРК власної діяльності та системне ухилення прокуратури АРК від взаємодії з Представництвом;
- невизначеність кримінально-правової політики щодо осіб які співпрацюють з РФ в Криму, беруть участь в органах окупаційної влади;
- відсутність регламентованих законодавством процесуальних механізмів запровадження режиму санкцій;
- наявність на контрольних пунктах біля в'їзду/виїзду митних органів та здійснення ними митного контролю;

- слабкий рівень протидії організованій злочинності та корупції в Херсонській області, зокрема, такої, що має прямі зв'язки та координацію з Криму, втрата в окремих районах області, наближених до Криму, ознак ефективного державного управління;

- відсутність ефективної взаємодії та чіткого розподілу повноважень між органами прокуратури, СБУ та Національної поліції в Херсонській області та АРК відповідно, особливо в умовах масштабної міжрегіональної злочинності (незаконні перевезення до/з Криму, незаконні переміщення до Криму товарів та послуг, екоцид з боку хімічних підприємств Північного Криму, провокації російських силовиків на водних просторах та ін.);

- питання правової неврегульованості засад здійснення правоохоронними органами України в Криму слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів (що впливало з листа Генеральної прокуратури України від 2 жовтня 2014 р. № 14/2/2-67-1474 та ін.) [19].

Утім, усі спроби координувати силовиків з питань Криму були згорнуті новим керівництвом Представництва з червня 2019 р., після зміни вищої влади в Україні. Саме Представництво у березні 2020 р. переїхало з Херсону в Київ, навіть відповідний текст вищевказаної аналітичної довідки був видалений з офіційного сайту Представництва [3]. Окремі публікації 2019 р. навіть йменують Представництво «прес-службою прокуратури АРК» [21].

У 2019-2020 роках, крім контрверсійних кадрових змін у регіональних «кримських» силових органах, ліквідації АЧРУ ДПСУ, слід спостерігати й зменшення їх процесуальної та оперативної активності, у порівнянні навіть з періодом 2015-2018 років. Таким чином слід підсумувати, що силові структури України у 2013-2014 роках виявилися абсолютно неспроможним знаряддям протидії підготовці та здійсненню окупації Криму. Спроби використати новоутворені та відтворені силові структури України у 2014-2019 роках для протидії російській агресії з Криму та підготовки умов деокупації мали скоріш негативний, а у кращому випадку точковий та тактичний результат, супроводжувалися чисельними кадровими, організаційними та правовими прорахунками.

Список використаних джерел:

1. Из СБУ в ФСБ: как сложились судьбы крымских предателей. 23 марта 2016. Крым.Реалии. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/27631589.html>.
2. Прокуратура міста Севастополя. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://opendatabot.ua/c/22275105>.
3. Прокуратура Автономної Республіки Крим. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://opendatabot.ua/c/2911088>.
4. Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 р. № 730 // Офіційний вісник України. 2015. № 76. Ст. 2526.
5. Хатунцев Сергей Николаевич / Хатунцев Сергій Миколайович / Hatuntsev Sergej Nikolaevich. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://myrotvorets.center/criminal/xatuncev-sergej-nikolaevich/>.
6. Головне управління Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://opendatabot.ua/c/40108756>.
7. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 03 липня 2019 р., справа № 580/724/19. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82943980>.
8. Прокуратура розпочала кримінальне провадження за фактом винесення суддею завідомо неправосудного рішення щодо зняття арешту з судна. 14.05.2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/regions_news_detail?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=272875&fbclid=IwAR3u7WNVMSDxP1yVKGd1ZlZUr9TBYXGCE0sh_siDvpvo4txIMkY8k6GbWsY.
9. Ухвала Апеляційного суду Одеської області від 11 липня 2016 р., справа № 522/9089/16-к. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58879704>.
10. Управління військової контррозвідки Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим і м. Севастополі. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://opendatabot.ua/c/8223337>.
11. Головне управління Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим (з дислокацією в м. Херсон). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://opendatabot.ua/c/20001817>.
12. Управління Служби безпеки України у м. Севастополі. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://opendatabot.ua/c/20000976>.
13. Зима Петр Анатольевич / Зима Петро Анатолійович / Zima Petr Anatolevich. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://myrotvorets.center/criminal/zima-petr-anatolevich-2/>.
14. Азово-Чорноморське регіональне управління Державної прикордонної служби України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://opendatabot.ua/c/23311274>.

У ФОКУСІ: КРИМСЬКЕ ДОСЬЄ

15. Про ліквідацію територіальних органів Адміністрації Державної прикордонної служби: постанов Кабінету Міністрів України від 5 лютого 2020 р. № 43 // Офіційний вісник України. 2020. № 14. Ст. 564.
16. Азово-Чорноморське регіональне управління. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://dpsu.gov.ua/ua/structure/azovo-chornomorske-regionalne-upravlinnya/>.
17. Бердянський прикордонний загін. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://dpsu.gov.ua/ua/structure/pivdenne-regionalne-upravlinnya/berdyanskiy-prikordonniy-zagin/>.
18. Херсонський прикордонний загін. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://dpsu.gov.ua/ua/structure/pivdenne-regionalne-upravlinnya/hersonskiy-prikordonniy-zagin/>.
19. Стенограма засідання Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності 19 вересня 2018 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/32158.pdf>.
20. План невідкладних заходів з протидії російської агресії з тимчасово окупованої території України в Криму, захисту інтересів держави, громадян України та українських юридичних осіб в Криму на 2018-2019 роки. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/64/f476177n12.pdf>.
21. Прокуратура АРК відкрила провадження через проросійських учасників із Криму на нараді ОБСЄ. 19 вересня 2019. Крым.Реалии. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-prokuratura-provazhennya-prorosiyski-uchasnyky-osce/30173018.html>.
22. Аналітично-інформаційна довідка з питань діяльності каральних органів окупаційної влади РФ в тимчасово окупованому Криму та роботи правоохоронних органів України з АРК та м. Севастополя. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ppu.gov.ua/13727-2/analitichno-informatsijna-dovidka-z-pytan-diyalnosti-karalnyh-organiv-okupatsijnoyi-vlady-rf-v-tymchasovo-okupovanomu-krymu-ta-roboty-pravoohoronnyh-organiv-ukrayiny-z-ark-ta-m-sevastopolya/>.

Оксана ІЩУК,

Керівник програм з міжнародної інформації
та стратегічних комунікацій,

Ігор СТУКАЛЕНКО,

Керівник енергетичних програм,
Центр глобалістики «Стратегія XXI»,
Київ, Україна

«Енергетичний шпагат» Молдови: ЄС чи ЄАЕС?²⁴

Moldova's energy sector is characterized by two dependencies: on Russian gas, and on electricity supplies from pro-Russian Transnistria, which is not controlled by Chisinau, where the Moldovan GRES is located. Moldova has been a member of the Energy Community since 2010 and signed the Association Agreement with the EU in 2014. At the same time, since 2018, Moldova has been participating as an observer in the Eurasian Economic Union (EAEU), created by the Russian Federation to reintegrate the post-Soviet space. The last one is a consequence of Moldova's gradual geopolitical reorientation processes, which Russia conducts from within the country, using agents of influence and pro-Russian political forces.

Енергетичний сектор Молдови характеризується двома залежностями: перша – від російського газу, борг за який вже перевищив суму у 6,2 млрд. дол. США, і друга – від поставок електроенергії з неконтрольованого Кишинівом проросійського Придністров'я, де розташована Молдовська ДРЕС. Молдова є членом Договору Енергетичного Співтовариства з 2010 року. Угода про асоціацію між Молдовою і ЄС діє з 2014 року. Водночас, Молдова з 2018 року бере участь в якості спостерігача в Євразійському економічному союзі (ЄАЕС), створеному РФ для реінтеграції пострадян-

ського простору. Останнє є наслідком процесів поступової геополітичної переорієнтації Молдови, які Росія робить зсередини країни, використовуючи місцеву агентуру впливу та проросійські політичні сили.

Сектор газу Молдови

Маючи європейські прагнення щодо ринку газу, країна тісно зв'язана з РФ та Газпромом. Така подвійна орієнтація гальмує можливості інтеграції в європейський ринок газу. Рівновекторність породжує невизначеність і уповільнює розвиток газового ринку.

Впровадження європейського газового законодавства. Згідно останнього звіту Енергетичного співтовариства, Молдова має достатньо проблем з впровадженням європейських правил в сфері газу [1] (рис.1).

Досі не ухвалено рішень щодо доступу третьої сторони та відкриття ринку. Відповідні акти все ще знаходяться у формі проектів. Враховуючи зобов'язання в рамках Енергетичного Співтовариства, закон Молдови про природний газ [2] встановлює вимоги до відокремлення операторів системи передачі та процедур сертифікації у відповідності до законодавства ЄС. До 1 січня 2020 року Молдова користувалась дерогацією (відступ від вимоги директиви), наданою Радою міністрів Енергетичного Співтовариства, стосовно розділення (unbundling) та сертифікації операторів (TSO) у відповідності з вимогам Третього енергетичного пакету.

²⁴Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Рис. 1. Впровадження газового законодавства у Молдові станом на 01.11.2019р.

Джерело: EnC Secretariat

У 2019 році «Молдовагаз», як власник двох операторів ГТС, розробив план анбандлінгу та подав його на затвердження молдовському регуляторному органу з питань енергетики (ANRE). Проте план викликав сумніви, оскільки не чітко визначав модель роз'єднання та в підсумку був відхилений. **Новий план анбандлінгу**, розроблений в серпні 2019 року у співпраці з Секретаріатом Енергетичного Співтовариства, передбачає модель незалежного оператора передачі (ІТО). Він досі обговорюється.

Доступ третьої сторони до мережі. Наразі «Молдоватрансгаз» фактично забороняє доступ до газотранспортних потужностей для користувачів, які не належать акціонерам його власника - «Молдовагаз». Два роки тому ANRE та Секретаріат підготували мережеві кодекси передачі та розподілу газу для Молдови, які повністю відповідають законодавству. Однак, поки що жоден із кодексів не ухвалений.

Щодо європейських вимог про взаємозв'язок (interconnectivity). Диверсифікація поставок газу в Молдову, в першу чергу, залежить від запуску газопроводу Яси-Унгени (*PMI Gas 18 в переліку проектів взаємного інтересу ЄС*), і зокрема, від його прогнозованого продовження до Кишиніва. Для промоції проекту була створена державна компанія «Vestmoldtransgas», як третій молдовський оператор. У 2018 році її було приватизовано і продано румунському «Трансгазу», разом із зобов'язанням інвестувати в будівництво.

***Довідково:** Газопровід «Унгени-Кишинів» довжиною 120 кілометрів дозволить щорічно транспортувати з Румунії в Молдову 1,5 млрд. м³ газу. Румунський*

«Transgaz» має інвестувати в будівництво до 93 млн. євро та розраховував отримати грант від європейських фондів в розмірі 46 млн. євро. Інший варіант диверсифікації - реверсний потік на Трансбалканському трубопроводі (проект PECO GAS_25).

За інформацією секретаріату Енергетичного Співтовариства, Регламент 703/2015/ЄС [3] (Кодекс мережевої взаємодії і обміну даними) в Молдові ще не впроваджено, і він не застосовується. Хоча, як повідомляється, нова міжоператорська угода з ОГТСУ укладена вже за європейськими правилами.

Донедавна по території Молдови здійснювався транзит російського газу (близько 20 млрд. м³ на рік) до Туреччини та Західних Балкан. Це дозволяло, за публічними даними, отримувати понад 60 млн. дол. США в рік за послуги з транспортування, в т.ч. «Тираспольтрансгаз» отримував за транзит газу майже 26 млн. дол. США в рік.

Після введення «Турецького потоку» «Газпром» припинив подавати газ в цьому напрямку (рис. 2), що завдало економічного удару операторам мереж, «Молдовагазу» і Молдові в цілому. Одним з наслідків припинення транзиту став новий тариф на транспортування газу в Молдові, який було збільшено у 8 разів. Показово, що рішення, яке позбавило Молдову доходів від транзиту, ухвалив найбільший акціонер АТ «Молдовагаз» – російський «Газпром».

У ФОКУСІ: МОЛДОВА

Рис. 2. Транзитні обсяги ГТС Молдови у 2020 році.

Наразі «Молдоватрансгаз» і «Тираспольтрансгаз», обидві є дочірніми компаніями «Молдовагаз», ще не пройшли процедуру розділення (unbundling). «Тираспольтрансгаз» забезпечує транспортування газу на лівому березі Дністра. Ще один оператор (TSO) – «Vestmoldtransgaz», який наразі належить румунському «Трансгазу», також ще не сертифікований за умовами європейського законодавства.

Закон Молдови про природний газ розповсюджує вимогу про розділення (unbundling) і на операторів розподільних мереж. Проте, зараз компанії, що обслуговують менше 100 000 споживачів, мають виключення (exemption) від цієї вимоги. З наявних 25 операторів (DSO) під цю

вимогу потрапляє лише «КишинівГаз» (100% дочірнє підприємство «Молдовагаз»).

Отже, наразі ринок газу Молдови монополізований. АТ «Молдовагаз» відповідає за всі сегменти газового ринку, і за транспортування/транзит газу, і за імпорту газу - 99% обсягів якого закуповується у «Газпрому», що порушує європейську вимогу щодо 30% газу з одного джерела. Хоча технічні можливості диверсифікації вже є.

Наприкінці грудня 2019 року «Оператор ГТС України» та ТОВ «Молдоватрансгаз» і АТ «Молдовагаз» підписали міжоператорську технічну угоду (interconnection agreement) про взаємодію, згідно газового законодавства ЄС. Треба зазначити, що це дуже важлива подія, яка дозволяє використовувати газотранспортні потужності, які раніше були заблоковані «Газпромом». Це відкриває можливості диверсифікувати експорт і для Молдови. Україна вже тривалий час імпортує газ з ринку ЄС. Наразі такі можливості має і Молдова. Ще навесні минулого року «Укртрансгаз», у зв'язку із затримкою будівництва інтерконектора Румунія-Молдова, повідомив, що постачальники Молдови можуть скористатися можливостями української ГТС, що дозволить Молдові самостійно імпортувати газ з ринку ЄС.

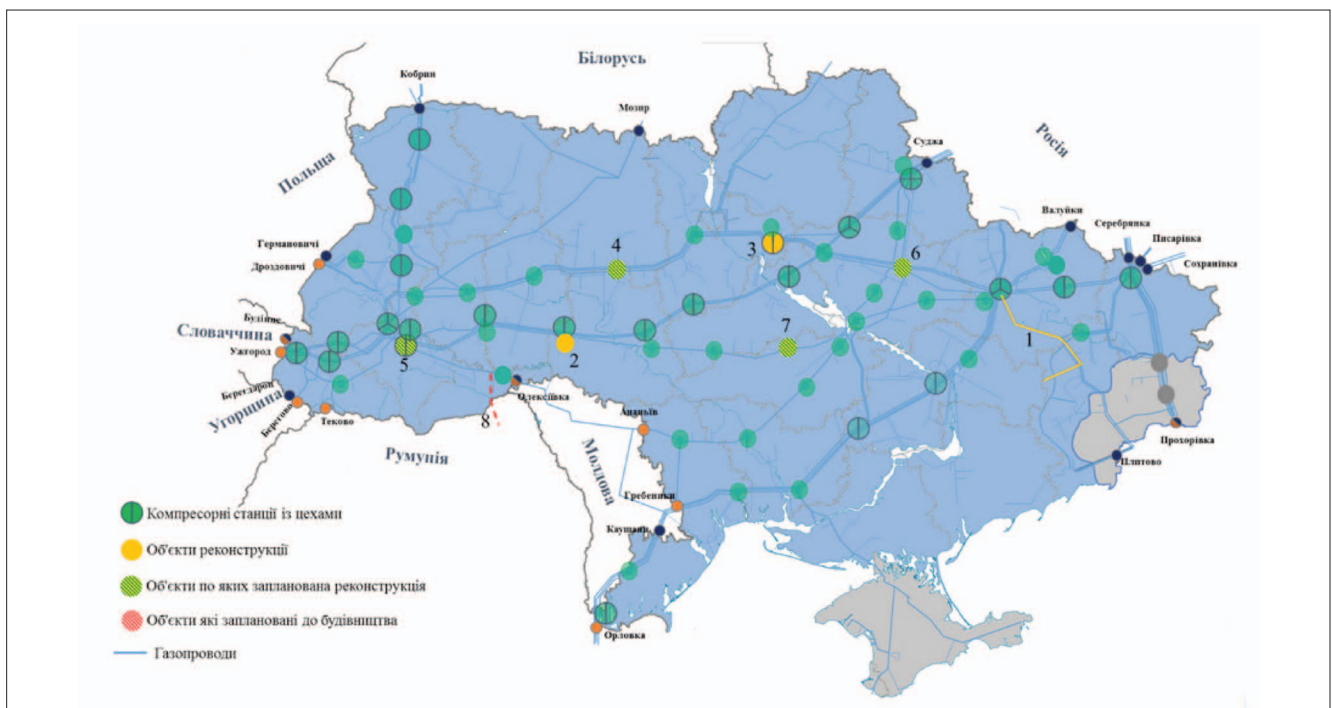

Рис. 3. ГТС України з основними точками міждержавного з'єднання.

Джерело: OGTSU.

Крім того, «Укртрансгаз» запропонував молдовській стороні можливість створити власний страховий запас газу в українських підземних сховищах, щоб забезпечити безперебійне постачання газу молдовським споживачам в осінній і зимовий періоди. Загальна потужність в точках з'єднань між Молдовою та Україною дозволяє транспортувати до 15 млн. куб. м газу в день, що повністю покриває потреби споживачів у Молдові. Український оператор (ОГТСУ) в лютому 2020р. повідомляв, що, якщо Молдова купуватиме газ в ЄС з поставкою через Україну, то 1 тисяча куб. м газу на вході в Молдову коштуватиме на 16 % дешевше ніж в «Газпромі». Це підтверджується ситуацією на ринках ЄС (рис. 4).

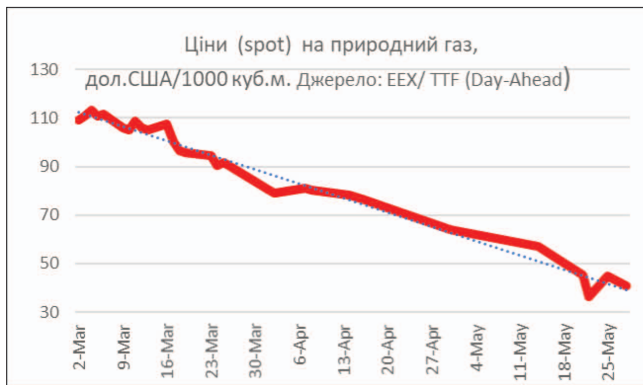

Рис. 4. Ціни природного газу (spot) в центрі торгівлі (Hub) TTF.

Проте, Молдова продовжує купувати весь газ в «Газпромі». І це не дивно. Достатньо подивитись на акціонерів «Молдовагаз». Найбільшою часткою володіє «Газпром» – 50% [4]. Ще 13,44 % володіє підприємство з непідконтрольної Молдові території на лівому березі Дністра. Органи управління «Молдовагаз» також працюють при домінуванні кадрів «Газпрому». Наприклад, Спостережну раду очолює Єлена Бурмістрова - заступник голови правління ПАО «Газпром» та генеральний директор ТОВ «Газпромекспорт». Загалом з шести членів Ради, четверо - співробітники «Газпрому». Теж саме і в правлінні товариства. З дев'яти членів правління п'ятеро одночасно працюють в Газпромі на посадах керівників департаментів, управлінь і відділів.

Як зазначено у Фінансовому звіті «Молдовагаз» за 2018 рік [5], однією з цілей товариства є імпорт **російського газу**, а ПАТ «Молдова-

газ» «знаходиться у великій залежності від одного з акціонерів - ПАТ «Газпром». І це дійсно так. Заборгованість перед своїм акціонером (ПАТ «Газпром») та зв'язаним з ним ООО «Факторинг-Фінанс» станом на 31 грудня 2018 року за різними оцінками становить від 5 до 7 млрд. дол. США. Пояснюється, що лівова частка боргів – неплатежі з території на лівому березі Дністра. Характерно, що незалежний аудитор (PWC) відмовився від висловлення своєї думки щодо фінансової звітності [6]. Щодо проблеми боргів у згаданому звіті зазначено, що АТ «Молдовагаз» знаходиться в процесі обговорення зі всіма зацікавленими сторонами питань про постачання природного газу в Придністровський регіон і пов'язаною з цим заборгованістю. На початку цього року з'явилась інформація, що ПАТ «Газпром», найбільший акціонер «Молдовагазу», звернувся до Міжнародного арбітражу при Торгово-промисловій палаті Росії (ТПП) з позовом про стягнення з АТ «Молдовагаз» заборгованості в 246,41 млн. дол. США. Про це зазначено в щоквартальному звіті за IV квартал 2019 року [7]. Раніше, в червні 2019 року, Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті РФ задовольнив позов «Газпрому» про стягнення з «Молдовагазу» заборгованості за природний газ, поставлений в 2016 році.

Отже, підсумовуючи можна зазначити наступне:

- газовий ринок Молдови продовжує бути монопольним, а джерелом імпорту газу на 100% залишається російський «Газпром»;
- подальша імплементація європейського газового законодавства, можливості імпорту газу з ринку ЄС через Україну, реалізація нових інфраструктурних проектів можуть диверсифікувати джерела і маршрути поставок газу, збільшити енергетичну безпеку Молдови, посилити економічну привабливість імпорту. Проте ці процеси уповільнюються «Газпромом».

Тим часом Контракт про умови поставки природного газу в Молдову в 2007-2019 роках подовжено до 31 грудня 2020 року. Так

само буде діяти Контракт про умови транзиту природного газу по території Молдови в 2011-2019 роках. Хоча самого транзиту вже немає. Для розрахунку ціни імпорту газу в Молдову і надалі буде застосовуватися «європейська» формула на основі середньоарифметичного значення ціни реалізації газу ПАТ «Газпром» в «країни далекого зарубіжжя» та ціни кошика нафтопродуктів, на відміну від європейського ринку, де ціни базуються на показниках ліквідних газових хабів (Hub). Як відомо, до 2025 року ЄАЕС планує узгодити принципи єдиного ринку газу, в т.ч. єдину формулу ціноутворення.

Сектор електроенергетики Молдови

«Інтер РАО» — не менш потужна за «Газпром» зброя впливу та експансії Росії на ринки сусідніх держав. Росія багато років використовує електроенергетику для впливу на Молдову. Молдавська ДРЕС, розташована в м. Дністровськ на непідконтрольній Кишиніву території, фактично належить російському «Інтер РАО ЄЕС», і є головним постачальником електроенергії в Молдову. Для генерації електроенергії використовується російський природний газ, постачальником якого є АТ «Молдовагаз», проте на рівні «Тираспольтрансгазу» розрахунок за спожитий газ не проводиться. Відтак борг Молдови збільшується, адже вона змушена розраховуватися двічі — за природний газ, який споживає Придністров'я, і за імпортовану електроенергію. Закупівлею електроенергії в Молдові займається державне підприємство «Energosom».

З 2014 по 2017 роки, коли електроенергію Молдова купувала виключно з Молдавської ДРЕС, діяла така схема: *«безкоштовний» російський газ - контракт з Молдавською ДРЕС - компанія прокладка - виведення грошей в офшори.* У 2014 році посередником

між Молдавською ДРЕС і державною енергокомпанією «Energosom» стала компанія «Енергокапітал». За «Енергокапіталом» стояв олігарх-втікач, який зараз переховується за кордоном, Влад Плахотнюк (тоді ще тільки заступник голови Демократичної партії) і його «союзники» в Придністров'ї в особі колишнього «президента» Євгена Шевчука.

Суть схеми полягала в наступному. Компанія була зареєстрована в Тирасполі за три тижні до того, як ДТЕК, що отримав доступ до експортного перетину від «Укренерго», відмовився від поставок електроенергії в Молдову через військові дії та нестабільність генерації в Україні. Буквально за три робочих дні «Енергокапітал» отримав ліцензію на продаж електроенергії від молдавського регулятора (Національного агентства з регулювання в енергетиці, більшість якого складали люди Плахотнюка) на півроку. До 2017 року ліцензія продовжувалася 4 рази.

Необхідність в «Енергокапіталі» регулятор пояснював «розбіжностями між діловими партнерами в Кишиніві, Тирасполі і Москві». Мовляв, прокладка дозволить сторонам домовитися, і мало не гарантувати безпеку поставок. З грудня 2014 до кінця березня 2017 року загальна сума поставок електроенергії, що пройшла через компанію Плахотнюка, оцінювалася в близько 400 млн. дол. США.

Серед засновників ВАТ «Енергокапітал» значаться дві фірми: «Бас Маркет» з Тирасполя і Ornamental Art Limited з Гонконгу (за даними розслідування молдавського видання rise.md). «Бас Маркет» наприкінці 2015 була вже ліквідована, і гонконгська компанія залишилася одноосібним власником прокладки. Власники самої Ornamental Art Limited надто заглиблені в офшори, які наочно відображені на схемі, графічно зображеній молдовським виданням Rise (рис. 5) [8].

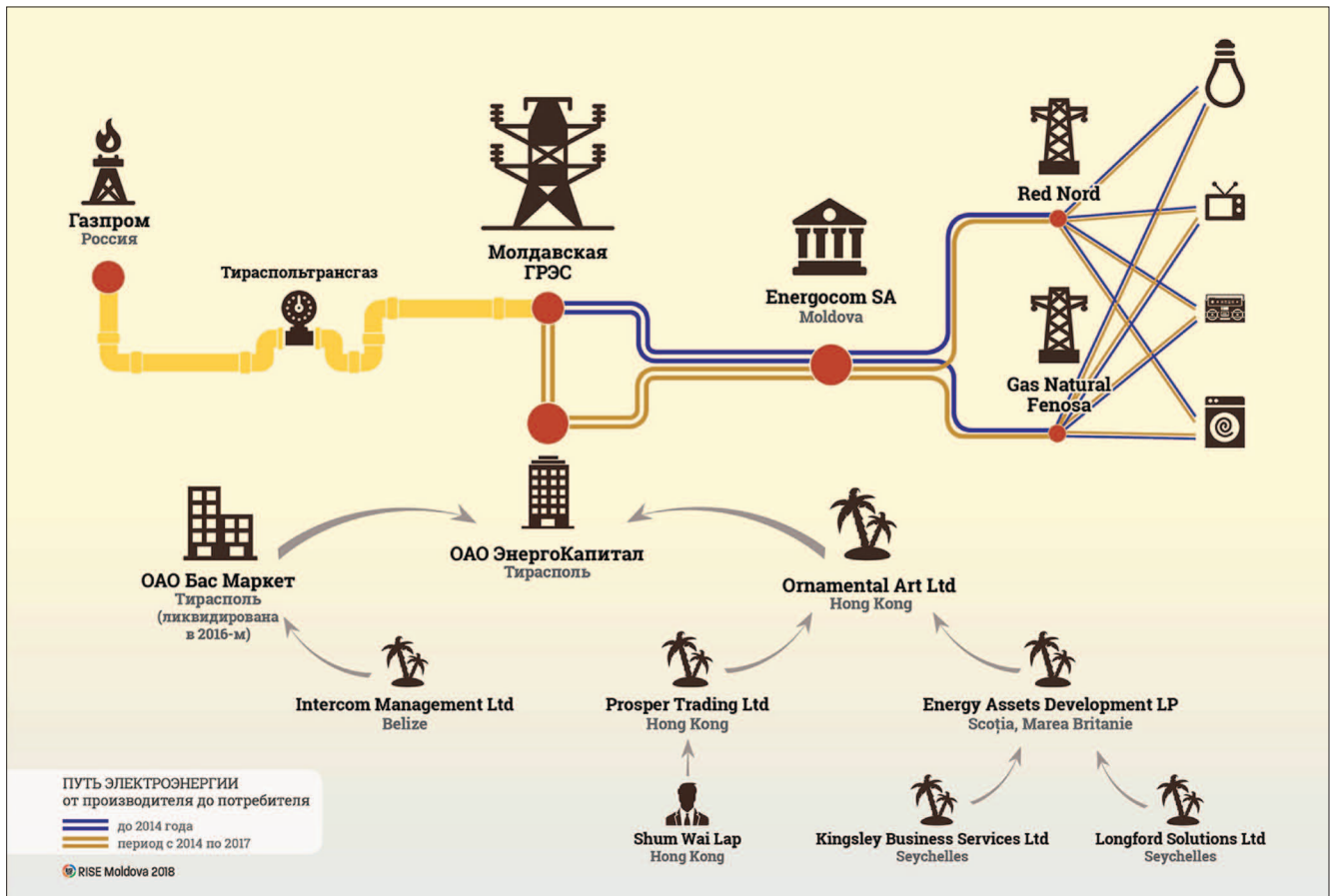

Рис. 5. Схема постачання електроенергії в Молдові.

Джерело: Дані розслідування молдавського видання rise.md

Молдавська ДРЕС отримувала російський газ у придністровського «Тираспольтрансгаз», за який вона не платила, генерувала з нього електроенергію, яку потім продавала його через «Енергокапітал» в Молдову. Отримані гроші «Енергокапітал» через банк Плахотнюка «Victoriabank» переводив в офшори. Справа з цією схемою спливла, коли в Придністров'ї змінилася влада.

Ще навесні 2016 року Україна, налагодивши роботу енергосистеми, планувала відновити експорт в Молдову, але тоді це суперечило бізнес-інтересам Плахотнюка. У квітні 2017 року експорт з України був все ж відновлений. ДТЕК і «Energocom» підписали контракт на поставку української електроенергії з 1 квітня 2017 року по 31 березня 2018 року (пізніше цей контракт продовжили ще на рік, а потім ще на рік).

З приходом до влади проросійського президента Ігоря Додона у 2016 році, Москва захотіла зробити схему поставок електроенергії

більш прозорою. Обидві сторони, і молдавська і придністровська, з оновленим кутом зору на користь РФ, вирішили ліквідувати прокладку «Енергокапітал». Відтак молдовське державне підприємство «Energocom» почало закуповувати електроенергію напряму в Молдавській ГРЕС та ДТЕК «Павлоградвугілля».

З приходом проєвропейського уряду Майї Санду в червні 2019 року оголошувались наміри відгородитися від РФ і посилити енергоне залежність. Зокрема, лунали заяви про те, що Молдова розірве контракт на постачання електроенергії з Придністров'я і покриє весь дефіцит за рахунок імпорту з України. Проте ці заяви з відставкою уряду Санду в листопаді 2019 так і залишились лише на рівні намірів, а з приходом соціалістів схеми торгівлі електроенергією з Придністров'ям залишились, хоча фірма-прокладка Плахотнюка і була ліквідована.

На даний момент ситуація виглядає наступним чином. За підсумками першого кварталу 2020

року, експорт електроенергії з України в Молдову склав 130,3 млн. кВт/год. Контракт підприємства «Energosom» з Молдавською ДРЕС на постачання електроенергії добіг свого кінця 31 березня 2020 року і був продовжений Комісією по надзвичайним ситуаціям Молдови до 30 червня (з можливістю пролонгації) для покриття 100% потреб Молдови в електроенергії.

Підкреслюється, що відповідно до нових контрактних умов, з 1 квітня 2020 року середня ціна закупівлі електроенергії для «Energosom» буде приблизно на 9% нижче середньої ціни, що застосовувалась за підписаними раніше контрактами. Раніше президент Молдови Ігор Додон заявляв, що з 1 квітня закупівельна ціна електроенергії для Молдови знизиться на 9% - до \$49,5 за 1 МВт/год. До 31 березня 2020 року приблизно 85% необхідних обсягів електроенергії закуповувались з Молдовської ДРЕС за ціною \$52,4 за МВт/год, і 15% з ДТЕК «Павлоградвугілля» за ціною \$64,4 за МВт/год.

Попри офіційно задекларований Україною та Молдовою курс на приєднання до європейської континентальної мережі ENTSO-E і від'єднання від енергетичних систем Росії та Білорусі, останні події в електроенергетиці показують небажання правлячої влади як в Україні, так і в Молдові дотримуватися стратегічного курсу, адже імпорту електроенергії з Росії продовжує лобіюватися як в Молдові, що ми бачимо з історії з пролонгацією контракту з Молдавською ДРЕС, так і в Україні. Так, в жовтні 2019 року парламентський комітет з питань енергетики та житлово-комунальних послуг Верховної Ради України виніс на розгляд парламенту поправку до Закону «Про ринок електричної енергії», чим відкрив імпорту електроенергії з Росії. Вже з 1 жовтня 2019 року розпочалися перші поставки російської електроенергії за рівним графіком потужністю 100 МВт, при тому що в останні роки імпорту електроенергії з РФ не здійснювався. Єдиним експортером з російського боку є державний монополіст «Інтер РАО» [9].

І хоча на період карантину з 8 квітня 2020 року імпорту електроенергії з Білорусі та Росії був тимчасово призупинений, лише у січні-лютому 2020 року, за даними Державної митної служ-

би, Україна імпортувала електроенергії з Росії на 25,81 млн. дол. США.

«Інтер РАО» має всі можливості замінити третину всієї електроенергії, що споживається в Україні, адже застосовує політику демпінгу цін, і взагалі, як відомо, енергоресурси з РФ завжди не лише ресурси, а й зброя, що виконує певні політичні завдання, а отже можуть торгуватися в потрібні Кремлю періоди за заниженими цінами. До того ж, імпорту електроенергії з Росії, в разі його відновлення, буде йти рівним графіком, тому він не тільки знищить українські ТЕС, але й обов'язково негативно позначиться на атомній генерації, яка й без того в період карантину зіткнулась із вимушеним скороченням виробництва і зазнала найбільшої кризи з часів здобуття незалежності України.

Зростання профіциту електроенергії в Україні спричинене падінням попиту на неї в період пандемії та маніпуляції ДТЕК по штучному зниженню ціни на ринку «на добу вперед» наприкінці травня, посилюють шанси ДТЕК на відновлення експорту електроенергії в Молдову. Проте, на даному етапі Молдова, перебуваючи в російському борговому зашморгу, не здатна зіскочити з електроенергетичної голки «Інтер РАО».

Висновки

Універсальна технологія Росії по створенню критичної енергетичної залежності пострадянських країн від РФ показала свою стовідсоткову результативність в Білорусі та Вірменії, від яких Москва отримала усі можливі політичні поступки та економічні преференції. Молдовський варіант для Росії більш складний в силу різних причин, але напрямок програмованої з Москви еволюції Кишиніва такий самий – перервати євроінтеграційний процес Молдови, запустити євразійський, не допустити розвитку молдовсько-румунських та молдовсько-українських відносин, трансформувати Молдову в аморфну державу регіону Чорного моря, не здатну до самостійного розвитку. Альтернатива, яку створює Росія – безальтернативність ЄАЕС.

Список використаних джерел:

1. Annual Implementation Report 2018/2019. Energy Community Secretariat (ECS), 1 November 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://energy-community.org>.
2. Закон Республіки Молдова «Про природний газ» від 27 травня 2016 №108. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=87127.
3. Регламент Комісії(ЄС) 703/2015 від 30 квітня 2015 року, яким впроваджується мережевий кодекс щодо правил взаємодії та обміну даними. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-15.
4. ПАО «ГАЗПРОМ» Консолидированная финансовая отчетность, подготовленная в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности, с аудиторским заключением независимого аудитора 31 декабря 2019 года. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gazprom.ru/f/posts/77/885487/gazprom-ifs-2019-12m-ru.pdf>.
5. АО «Молдовагаз». «Финансовая отчетность по состоянию на декабрь 2018 года». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.moldovagaz.md>.
6. ACS PricewaterhouseCoopers Audit SRL. Аудиторское заключение... Акционерами АО «Молдовагаз». Отказ от выражения мнения. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.moldovagaz.md/rus/o-kompanii/otchety-158>.
7. <https://www.rbc.ru/business/14/02/2020/5e4671dc9a79473e693d0dab>.
8. <https://kosatka.media/uk/category/blog/news/odna-iz-shem-beglogo-oligarha-kak-plahotnyuk-zarabatyval-na-energopotokah-moldovy>.
9. <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/10/11/652519/>.

Богдан УСТИМЕНКО,
Магістр права, адвокат,
Україна

Нормативний вплив міжнародних морських організацій на надання Україною послуги з навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства²⁵

Navigational and hydrographic support is a specialized service related to the organization of maritime safety and is provided to vessels in accordance with the international obligations of the state. Therefore, after the occupation of Crimea by Russia, Ukraine, as a coastal state, has to establish in the relevant internal sea waters and territorial sea around the Crimean Peninsula, an area where the navigation and stay of Ukrainian and foreign non-military vessels and warships are temporarily prohibited, until their deoccupation.

Загальновідомо, що у сучасному світі за допомогою морських суден здійснюється перевезення біля 90% усіх вантажів. Як наслідок, усе людство залежить від безпечного та ефективного мореплавства. Водночас, у контексті цієї статті, необхідно звернути першочергову увагу на визначення навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства. Так, навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавства - це створення сприятливих у навігаційному відношенні умов плавання суден шляхом установа й утримання засобів навігаційного обладнання, яких потребує інтенсивність руху суден і ступінь небезпеки, проведення гідрографічних зйомок, публікації, розповсюдження і підтримки на рівні сучасності навігаційно-гідрографічної інформації згідно з вимогами Міжнародної морської організації – International Maritime Organization (далі – Міжнародна морська організація або ММО).

²⁵ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трестового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трестового Фонду або його партнерів.

Фото 1. Штаб-квартира ММО в Лондоні.

Джерело: <https://www.britannica.com/topic/International-Maritime-Organization>

Навігаційно-гідрографічне забезпечення є спеціалізованою послугою, що пов'язана з організацією безпеки мореплавства та надається суднам відповідно до міжнародних зобов'язань України [1]. Слід відмітити, що навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавства згідно із приписами Міністерства інфраструктури України здійснюється шляхом:

- оснащення морів береговими (маяками, навігаційними знаками, навігаційними створами, маяками на гідротехнічній основі, радіосистемами, засобами е-навігації) і плавучими (плавучими маяками, буями, віхами) засобами навігаційного обладнання, забезпечення їх безперебійної дії згідно з установленими режимами роботи відповідно до рекомендацій Міжнародної асоціації навігаційного забезпечення мореплавства і маякових служб – International

У ФОКУСІ: МІЖНАРОДНІ МОРСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Association of Marine Aids to Navigation and Lighthouse Authorities (далі – Міжнародна асоціація маякових служб або МАМС);

- проведення гідрографічних зйомок Чорного й Азовського морів з метою підготовки і видання офіційних морських навігаційних карт, керівництв і посібників для плавання відповідно до стандартів Міжнародної гідрографічної організації – International Hydrographic Organization (далі – Міжнародна гідрографічна організація або МГО);
- збору та доведення до суден інформації про зміни навігаційних умов та режиму плавання на морях.

Отже, Україна, як прибережна держава, з метою належної організації безпеки мореплавства у своїх внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні, враховує:

- вимоги Міжнародної морської організації;
- стандарти Міжнародної гідрографічної організації;
- рекомендації Міжнародної асоціації маякових служб.

Враховуючи викладене, слід більш детально зупинитися на кожній зі згаданих міжнародних організацій. Почнемо з Міжнародної морської організації, яка є спеціалізованим міжурядовим агентством Організації Об'єднаних Націй та почала своє функціонування у 1959 році. Україна є членом Міжнародної морської організації з 1994 року [2].

Цілями Міжнародної морської організації є:

- а) забезпечення механізму для співробітництва урядів у сфері урядового регулювання і заходів, що стосуються всякого роду технічних питань, які торкаються міжнародного торго-

вельного судноплавства: заохочення і сприяння прийняттю всіма країнами високих практично можливих норм у питаннях, що стосуються безпеки на морі, ефективності судноплавства, запобігання забрудненню із суден морського середовища і боротьби з ним, і розгляд адміністративних і правових питань, пов'язаних з цілями ММО;

б) заохочення усунення дискримінаційних заходів і зайвих обмежень з боку урядів, що стосуються міжнародного торговельного законодавства, з тим, щоб світова торгівля могла без дискримінації користуватися послугами судноплавства: сприяння і заохочення, що здійснюються урядом з метою розвитку свого національного судноплавства та з метою безпеки, не є самі по собі дискримінацією за умови, що такі сприяння і заохочення не ґрунтуються на заходах, розрахованих на обмеження свободи для суден усіх прапорів брати участь у міжнародній торгівлі;

в) забезпечення розгляду відповідно до Конвенції про ММО питань, що стосуються несправедливих обмежень з боку судноплавних компаній;

г) забезпечення розгляду ММО будь-яких питань, що стосуються судноплавства, і впливу судноплавства на морське середовище, які можуть бути передані їй будь-яким органом або спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй;

д) забезпечення обміну інформацією між урядами з питань, що розглядаються ММО [3].

ММО розробила більш ніж 40 конвенцій та угод, а також близько тисячі кодексів і рекомендацій, що діють у світовому масштабі [4]. Керівним органом Міжнародної морської організації є Асамблея, яка скликається два рази на рік у складі представників усіх держав-членів. У свою чергу, Асамблея обирає Раду із 40 членів, яка збирається двічі на рік та виконує функцію виконавчого органу ММО.

У складі ММО також діють п'ять головних Комітетів:

У ФОКУСІ: МІЖНАРОДНІ МОРСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

1. Комітет з безпеки на морі – Maritime Safety Committee (MSC);
2. Комітет захисту морського середовища – Marine Environment Protection Committee (MEPC);
3. Юридичний комітет – Legal Committee;
4. Комітет з технічного співробітництва – Technical Cooperation Committee;
5. Комітет з полегшення формальностей судноплавства – Facilitation Committee.

До структури ММО також відноситься Секретаріат, який очолює Генеральний Секретар. Секретаріат Міжнародної морської організації розташований у її штаб-квартирі у Лондоні та нараховує близько 300 осіб, які мають громадянство різних країн.

У контексті цієї публікації неможливо не звернути увагу на найбільш відомий та знаковий документ Міжнародної морської організації – Міжнародну конвенцію з охорони людського життя на морі 1974 року (СОЛАС-74) [5]. Деякі норми СОЛАС-74, що стосуються навігаційно-гідрографічного забезпечення, були імplementовані у національне законодавство України та знайшли своє відображення, зокрема, у чинному Кодексі торговельного мореплавства України.

Україна зобов'язалася, серед іншого, виконувати Правило 4 «Навігаційні попередження», Правило 9 «Гідрографічні служби», Правило 13 «Встановлення та експлуатація засобів навігаційного огороження» Глави V «Безпека мореплавства» СОЛАС-74.

Також, у 1995 році Україна приєдналася до Конвенції про Міжнародну гідрографічну організацію 1967 року [6]. Але перед загальним описом МГО вбачається за слушне зупинитися на ключовому в контексті назви цієї міжнародної організації визначенні, а саме – що є гідрографією.

Гідрографія – це галузь прикладних наук, яка направлена на дослідження (вимірювання) та опис фізичних характеристик океанів, морів, прибережних зон, озер та річок, а також прогнозування їх змін з часом, з метою забезпечення безпеки судноплавства та усіх інших видів морської діяльності, зокрема, пов'язаних із економічним розвитком, безпекою та обороною, науковими дослідженнями та охороною навколишнього природного середовища. Окрім підтримки безпеки та ефективного судноплавства, гідрографія має пряме відношення практично до кожного виду робіт, пов'язаних з морем, в тому числі:

- експлуатація ресурсів: промислове рибальство, розвідка та експлуатація корисних копалин тощо;
- охорона навколишнього природного середовища та екологічний менеджмент;
- делімітація морських кордонів;
- створення, функціонування та розвиток Національної інфраструктури морських просторових даних;
- плавання на малих/маломірних суднах;
- морська оборона та безпека;
- дослідження та прогнозування повеней внаслідок цунамі та розробка моделей зон затоплень;
- менеджмент берегових зон;
- туризм;
- морська наука [7].

Так, відповідно до Конвенції про Міжнародну гідрографічну організацію у 1967 році була заснована Міжнародна гідрографічна організація, штаб-квартира якої знаходиться в Монако [8]. МГО за своїм характером є консультативною та суто технічною. До цілей МГО належать:

У ФОКУСІ: МІЖНАРОДНІ МОРСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

а) координація діяльності національних гідрографічних служб;

б) якомога більша уніфікація морських карт і документів;

в) прийняття надійних та ефективних методів проведення гідрографічних досліджень і використання їхніх результатів;

г) розвиток наук, які пов'язані з гідрографією, і технологій, які використовуються в описовій океанографії.

Членами МГО є Уряди - Сторони цієї Конвенції.

Фото 2. Штаб-квартира Міжнародної гідрографічної організації в Князівстві Монако.

Джерело: <http://www.iho.int>

МГО включає в себе:

- Міжнародну гідрографічну конференцію (далі - Конференція);

- Міжнародне гідрографічне бюро (далі - Бюро) під управлінням Керівного комітету.

Конференція складається з представників Урядів-членів. Вона збирається на чергову сесію кожні п'ять років. Позачергова сесія Конференції може проводитися на запит Уряду-члена або Бюро за умови затвердження більшістю Урядів-членів.

Функціями Конференції є:

а) надання загальних директив стосовно функціонування та роботи МГО;

б) обрання членів Керівного комітету та його Голови;

в) розгляд звітів, які подає їй Бюро;

г) прийняття рішень стосовно всіх пропозицій технічного або адміністративного характеру, поданих Урядами-членами або Бюро;

д) затвердження бюджету більшістю у дві третини Урядів-членів, представлених на Конференції;

е) прийняття більшістю у дві третини Урядів-членів поправок до Основних та Фінансових правил;

є) прийняття більшістю, передбаченою в попередньому пункті, будь-яких інших спеціальних правил, які можуть бути необхідними, особливо стосовно статусу директорів і персоналу Бюро.

У свою чергу, для виконання цілей, викладених у Конвенції про МГО, Бюро відповідає, зокрема, за:

а) здійснення тісного та постійного зв'язку між національними гідрографічними службами;

б) вивчення всіх питань, які пов'язані з гідрографією, та споріднених наук і технологій, а також збір необхідних документів;

в) сприяння обмінові морськими картами й документами між гідрографічними службами Урядів-членів;

г) розповсюдження відповідних документів;

д) надання, на запит, інструкцій та консультацій, особливо країнам, які створюють або розширюють свою гідрографічну службу;

е) стимулювання координації гідрографічних досліджень з відповідною океанографічною діяльністю;

є) поширення океанографічних знань і полегшення їхнього застосування на користь мореплавців;

У ФОКУСІ: МІЖНАРОДНІ МОРСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

ж) співробітництво з міжнародними організаціями та науковими установами, які мають подібні цілі.

Бюро складається з Керівного комітету, а також технічного та адміністративного персоналу, необхідного для МГО.

З 2004 року Україна є Національним членом Міжнародної асоціації навігаційного забезпечення мореплавства і маякових служб (англійською International Association of Marine Aids to Navigation and Lighthouse Authorities) [9]. МАМС була заснована у 1957 році та є неприбутковою, міжнародною технічною асоціацією зі штаб-квартирою у місті Сен-Жермен-ан-Ле, Франція. На даний час Міжнародна асоціація маякових служб знаходиться у процесі зміни свого статусу з міжнародної неурядової організації, створеної на підставі французького права, на міжнародну міжурядову організацію.

Фото 3. Штаб-квартира МАМС в Сен-Жермен-ан-Ле.
Джерело: сайт організації

МАМС об'єднує служби, які відповідають за роботу морських засобів навігаційного обладнання (маяки, буї, віхи, навігаційні створи, радіосистеми, засоби е-навігації тощо), виробників, консультантів, а також наукові та навчальні установи з усього світу з метою надання можливостей для обміну та порівняння досвіду і досягнень. Також МАМС заохочує своїх членів докладати спільних зусиль у галузі гармонізації правил використання засобів навігаційного обладнання в усьому світі і забезпечення безпеки руху суден та ефективності судноплавства з дотриманням норм охорони навколишнього природного середовища.

Враховуючи потреби судноплавства, розвиток у технологіях та вимоги служб, відповідальних за роботу засобів навігаційного обладнання, в організаційній структурі МАМС створені технічні комітети, які об'єднують експертів з усього світу. Робота цих комітетів направлена на розвиток загальних стандартів, що містять кращі практики, через публікації Рекомендацій МАМС. Таким чином, МАМС робить свій важливий внесок у зменшення морських катастроф і аварій, підвищення рівня безпеки життя та майна на морі, а також захисту морського середовища [10].

Окрім цього, відповідно до Положення про навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавства у внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України, затвердженого наказом Мінтрансв'язку України від 29 травня 2006 року № 514, навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавства організовується і проводиться державною установою «Держгідрографія» та фінансується згідно чинного законодавства. Держгідрографія, відповідно до покладених завдань з навігаційно-гідрографічного забезпечення (НГЗ) мореплавства:

- бере участь у розробці програм розвитку й удосконалення національної системи НГЗ;
- ініціює розробку стандартів і нормативно-правової бази, які регламентують НГЗ мореплавства;
- здійснює оснащення морів України засобами навігаційного обладнання, забезпечення їх розвитку, змісту, ремонту і безперебійної роботи в заданому режимі;
- проводить гідрографічні зйомки і океанографічні дослідження у Чорному та Азовському морях;
- проводить топографо-геодезичні роботи у п'ятикілометровій зоні узбережжя України;

У ФОКУСІ: МІЖНАРОДНІ МОРСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

- здійснює комплексне управління в галузі картографування морів і внутрішніх водних шляхів;
- створює морські навігаційні карти, керівництва і посібники для плавання в аналоговій, цифровій та інших формах і реалізовує їх мореплавцям;
- здійснює організацію банку даних гідрографічних і океанографічних матеріалів;
- здійснює розробку і представлення за даними гідрографічних зйомок проєктів шляхів руху суден, морських коридорів і систем розподілу руху в територіальному морі;
- доводить до мореплавців інформацію про зміни навігаційних умов та режиму плавання шляхом публікації Повідомлень мореплавцям і передачі навігаційних попереджень по радіо;
- виконує функції Національного координатора навігаційних попереджень України в рамках Всесвітньої служби навігаційних попереджень;
- представляє Україну в МГО і МАМС, співпрацює з гідрографічними і маячними службами інших держав;
- забезпечує виконання офіційних міжнародних правил і стандартів з питань НГЗ, бере участь у розробці нових документів з урахуванням інтересів України;
- узгоджує в межах повноважень будівництво об'єктів на українському узбережжі та акваторіях Чорного й Азовського морів, що можуть вплинути на встановлений режим роботи ЗНО або створювати навігаційну небезпеку;
- узгоджує в межах повноважень проєктну документацію стосовно зведення гідротехнічних споруд, проведення гідротехнічних робіт, прокладання підводних кабелів і нафтогазопроводів на морях і узбережжі України;
- здійснює організаційне та технічне супроводження і підтримку функціонування мережі базових і на плавучій основі автоматичних ідентифікаційних систем (AIC), які обліковуються на її балансі;
- здійснює організаційне та технічне супроводження і підтримку функціонування запасного серверу маршрутизації системи моніторингу;
- виконує функції національного координатора міжнародної автоматизованої служби передачі на судна навігаційних та метеорологічних попереджень та термінової інформації (НАВТЕКС);
- забезпечує створення та оновлення, за потреби переліку морських обмежувальних зон у межах юрисдикції України (додаток), обмежуючи зони під час цілорічної експлуатації та обмежуючи (де це доцільно) експлуатацію класів суден з використанням критеріїв класів, які викладені у частині першій статті 4 Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/45/ЄС від 06 травня 2009 року, стосовно правил та стандартів безпеки для пасажирських суден;
- публікує у Повідомленнях мореплавцям перелік морських обмежувальних зон у межах юрисдикції України, зміни, що вносяться до переліку;
- подає до центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань безпеки судноплавства на морському та річковому транспорті, перелік морських обмежувальних зон у межах юрисдикції України та інформацію про його оновлення для розміщення на офіційному веб-сайті цього органу та інформування міжнародних організацій.

Тобто, Держгідрографія виконує практичні завдання з навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства.

У ФОКУСІ: МІЖНАРОДНІ МОРСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Враховуючи все вище викладене, у цій статті були проаналізовані відповідні приписи основних документальних джерел, що безпосередньо стосуються надання Україною послуги з навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства та нормативного впливу на надання цієї послуги Міжнародної морської організації, Міжнародної гідрографічної організації та Міжнародної

асоціації навігаційного забезпечення мореплавства і маякових служб.

Водночас, неможливо не звернути увагу читачів на фактичну ситуацію, що склалася у сфері навігаційно-гідрографічного забезпечення в українському секторі Чорного та Азовського морів після російського військового вторгнення в Україну у 2014 році.

Фото 4. Херсонеський маяк – один із 37 захоплених Росією маяків України.

Джерело: <https://www.facebook.com/derghydro/posts/1076958192461153/>

Так, внаслідок окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя й інших чисельних протиправних дій Російської Федерації, Україна не контролює більшу частину свого територіального моря та виключної (морської) економічної зони - близько 100000 квадратних кілометрів в Чорному та Азовському морях із 137000 квадратних кілометрів загальної площі морських вод, на які поширюється суверенітет України або її суверенні права. Для прикладу, площа окупованого РФ українського моря дорівнює загальній площі таких держав як Республіка Корея або Ісландія!

Враховуючи викладені фактичні обставини, приписи міжнародного морського права та національного законодавства України, а також об'єктивну неможливість виконання Україною Правил 4 «Навігаційні попередження», Правил 9 «Гідрографічні служби», Правил 13 «Встановлення та експлуатація засобів навігаційного огороження» Глави V «Безпека мореплавства» СОЛАС-74 в межах окупованих Російською Федерацією внутрішніх морських вод і територіального моря навколо Кримського півострова, Україна, як прибережна держава, зобов'язана встановити у відповідних внутрішніх морських водах і територіальному

У ФОКУСІ: МІЖНАРОДНІ МОРСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

морі навколо Кримського півострова, *район*, в якому тимчасово забороняється плавання і перебування українських та іноземних невійськових суден і військових кораблів, до відновлення конституційного ладу України на цих тимчасово окупованих територіях.

Окрім цього, з метою збереження власного моря для наступних поколінь, Україна зобов'язана

негайно прийняти Закон «Про внутрішні води та територіальне море» та вжити усіх передбачених Конвенцією ООН з морського права заходів щодо встановлення морського кордону з Росією у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці. Також, Кабінету Міністрів України необхідно у 2020 році затвердити Морську стратегію України, яка буде містити конкретні строки її поетапної реалізації із зазначенням відповідальних виконавців.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавства у внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 29 травня 2006 року № 514, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14 червня 2006 року за № 708/12582. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0708-06>.
2. Про прийняття Конвенції про Міжнародну морську організацію 1948 року в редакції 1982 року: Постанова Верховної Ради України від 04 лютого 1994 року № 3938-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3938-12>.
3. Конвенція про Міжнародну морську організацію 1948 року в редакції 1982 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_219.
4. Офіційний веб-портал Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/>.
5. Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року (СОЛАС-74) (SOLAS). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_251.
6. Про приєднання до Конвенції Міжнародної гідрографічної організації: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 1995 року № 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-95-п>.
7. Офіційний веб-портал Міжнародної гідрографічної організації. URL: <https://iho.int/en/importance-of-hydrography>.
8. Конвенція про Міжнародну гідрографічну організацію. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_247.
9. Офіційний веб-портал державної установи «Держгідрографія». URL: https://hydro.gov.ua/?page_id=102.
10. Офіційний веб-портал Міжнародної асоціації навігаційного забезпечення мореплавства і маякових служб. URL: <https://www.iala-aism.org/about-iala/>.

ĚRZÄŇ VAL

Ěrzä raškeň
ajgemaň
ērämopingedent
#1 — 2020-ce ie

Ěš raškeň
večkemaň
a rama sak dy
a misak
52

Ěrzä raškeň ajgemaň
töksmelenzē
dy karmavtomanzo — 23

Завдання ерзянам
від Пантелеймона
Куліша — 48

Редакція часопису «Чорноморська безпека» вітає вихід у світ журналу «Ėrzäń Val», його творців й авторів!

Ерзя – один з багатьох корінних народів, які проживають в Російській Федерації. Ерзянська є державною мовою Республіки Мордовія, а в світі нею володіють близько півмільйона людей. Про ерзянський народ в Україні, зазвичай, знають мало. Це, зокрема, і тому, що в Росії ерзян та споріднених їм мокшан послідовно намагаються представити субетносами єдиного фіно-угорського народу – мордви.

Назва «Ėrzäń Val» з ерзянської перекладається «Ерзянське слово». Перший номер видання з'явився в Києві і був презентований 30 червня цього року. Чому ж місцем видання журналу невеликого народу Поволжя стала Україна, і чим цікавий «Ėrzäń Val» для українського читача?

Справа в тому, що як і більшість корінних народів в Росії, ерзя переживають непрості часи. Розповідаючи про утиски російськомовних в Україні, у себе вдома путінська влада реалізує курс на згортання федералізму та асиміляцію народів, які проживали споконвіку на своїй землі. Національні мови, чимало з яких офіційно вважаються державними в республіках РФ, планомірно витісняються на маргінес суспільного життя. Відповідно до нового російського законодавства, вони вже не є обов'язковими для вивчення у середніх навчальних закладах республік. Про вищу освіту національними мовами в Росії не йдеться взагалі. У РФ законодавчо заборонено використання державними мовами республік латинської абетки, хоча чимало корінних народів мають тривалий і успішний досвід її вжитку.

Активістів національних рухів, які мають сміливість виступити проти русифікації, тероризують прокуратура і ФСБ, вони часто зникають або гинуть за нез'ясованих обста-

вин. Справжнім актом відчаю було самоспалення удмуртського вченого Альберта Разіна перед будівлею парламенту Удмуртської Республіки 10 вересня 2019 року. В такий спосіб заслужений діяч науки протестував проти політики знищення російською владою своєї рідної мови.

За таких обставин національні рухи корінних народів Росії розгортають свою діяльність в еміграції. Нещодавно в Україні були сформовані національні представницькі органи ерзянського народу. Мандат вони отримали від національного активу в Мордовії та в інших регіонах проживання ерзі. Робота Кірдійюр (національних органів) відбувається за кількома напрямками. Це і створення інформаційно-просвітницьких матеріалів для збереження ідентичності та підвищення національної свідомості ерзі, і привернення уваги міжнародної спільноти до проблем корінного народу в РФ.

Обидва вищезазначені завдання має виконувати і новий журнал «Ėrzäń Val». Перший випуск представляє матеріали на 55 сторінках. Більше половини текстів в ньому ерзянською мовою (латинською абеткою). Деякі з них дубльовані англійською й українською. Кілька матеріалів підготовлено російською – спеціально для тих ерзян, які погано або зовсім не володіють рідною мовою. Публікації випуску розповідають про новітню історію ерзянського національного руху, містять роздуми ерзян про відносини із російською владою. Окремий розділ присвячений культурі та історії – не лише ерзянській, але й світовій.

Наклад першого випуску складає всього 100 примірників, і більшість з них призначені для відправлення в Російську Федерацію. Також за посиланням <https://bit.ly/2BmLMpI> доступна електронна версія журналу. Планується, що «Ėrzäń Val» видаватиметься двічі на рік.

SYNERGING ENERGIES

Centre for Global Studies / Центр Глобалістики

У ФОКУСІ:

БЕНДЖАМІН ШМІТТ

ТРУБОПРОВІД ПУТІНА І ТРАНСАТЛАНТИЧНА БЕЗПЕКА

Спеціальний додаток до часопису
«Чорноморська безпека»,
№ 2 (38) 2020

Nord Stream 2

ВЫСОТА | У
239 — ●

ВЫСОТА | У
239 — ●

ЦЕНТР ГЛОБАЛІСТИКИ «СТРАТЕГІЯ XXI»
WWW.GEOSTRATEGY.ORG.UA

